

Ornamentació vegetal i architectures de l'oci a la Barcelona del 1900

Fàtima López Pérez

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Ornamentació vegetal i architectures de l'oci *a la Barcelona del 1900*

Fàtima López Pérez

Volum I

Directora de tesi doctoral
Dra. Teresa-M. Sala i García

Universitat de Barcelona
Departament d'Història de l'Art
GRACMON, Grup de Recerca en Història de l'Art i del Disseny Contemporanis

Tesi per optar al títol de Doctora en Història de l'Art
Programa de Doctorat *Història, Teoria i Crítica de les Arts: Art Català i
connexions internacionals*. Bienni 2006-2008

Barcelona, juliol de 2012

5.

Espais arquitectònics. Tipologies d'edificis destinats al lleure

Al tombant del segle XIX es produeix una diversificació d'edificis i establiments públics destinats al lleure que responen a diverses tipologies arquitectòniques.

Es constata un augment de tipologies que ja comptaven amb tradició a la ciutat, com ara els teatres i els cafès-restaurants. És en aquest període quan es desenvoluparen les fondes i els hotels que formen part d'edificis de primera necessitat per als forasters que visiten la ciutat. Aquests experimentaran una ràpida evolució que els farà pujar la categoria amb uns millors equipaments.

No obstant, van aparèixer noves tipologies que responen a l'evolució de l'activitat ociosa de l'època. Aspecte que es demostra amb la incursió dels bars d'influència americana, els cinemes pels avanços tècnics que esdevindran en un nou espectacle i els espais esportius, com ara els velòdroms i els frontons motivats per la pròpia afició.

Els dos factors essencials als espais de l'oci efectuats al llarg del període estudiat són les noves construccions i les reformes d'espais predecessors, condicionades per les modes estètiques. Variacions que es van produir de manera constant fruit de pretendre equiparar a Barcelona amb ciutats europees, principalment París.

L'ampli conjunt estudiat ens permetrà definir quines són les tipologies i casos concrets de la Barcelona del 1900 que esdevindran importants per la seva ornamentació vegetal.

5.1. Establiments per al menjar i el beure

5.1.1. Cafès-restaurants

El primer cafè-restaurant que tenim constància obert el 1888, inici del marc cronològic de la present recerca, és l'*Americano*.⁷⁸² Es trobava situat a la Rambla del Centre, número 32;⁷⁸³ i fou inaugurat el 30 de març, uns dies abans de l'obertura de l'Exposició Universal de Barcelona.

Del *Cafè-Restaurant Americano* no es conserva cap document gràfic, *La Vanguardia* ens ofereix un comentari que ens permet conèixer alguns detalls de la seva distribució:

*El local, que no ha sido esencialmente modificado, está decorado con sencillez y elegancia. Los dos saloncitos de la parte anterior del establecimiento se destinan para el servicio de café, el entresuelo para el de restaurant y el salón de las columnas y el saloncito árabe han sido habilitados para los billares.*⁷⁸⁴

Temps després, el 16 de gener de 1897 s'inaugurava una completa reforma de la decoració del local.⁷⁸⁵ Les reformes, que solien correspondre a les ampliacions de les dependències, serà una pràctica repetida al tombant del segle XX, aspecte que anirem veient al llarg del capítol.

Responent a la necessitat de noves infraestructures de serveis que requeria Barcelona per acollir l'Exposició Universal, el 6 de maig de 1888 es va inaugurar un nou cafè-restaurant al Passeig de l'Aduana al costat de l'estació de França. Desconeixem el nom però sabem que va ser projectat per l'arquitecte Joan Pereza.⁷⁸⁶

782 En aquest capítol i als següents, seguim el criteri de citar els noms dels establiments en castellà que és com apareixen a les fonts primàries consultades. Per un seguiment cronològic de les dates dels espais de l'oci, vegeu: Annex 1: Seqüència cronològica d'obertures, reformes i tancaments de les arquitectures públiques de l'oci (1888-1912).

783 El *Cafè-Restaurant Americano* ocupava el mateix emplaçament on havia estat anteriorment situat un altre cafè anomenat *Nuevo*. Un *Café Americain* es va obrir l'any 1900 al Boulevard des Italiens, 2 de París; i un altre cafè-restaurant amb el mateix nom al Boulevard des Capucines, 4 de París; vegeu: JOANNE, 1905, p. LXIII; MALKI, 1987, pp. 44-45.

784 *La Vanguardia*, 31-03-1888, núm. 150, p. 2.

785 *El Noticiero Universal*, 12-01-1897, núm. 3183, p. 1.

786 *La Vanguardia*, 07-05-1888, núm. 213, p. 2.

A partir de llavors van proliferar les reformes de cafès-restaurants predecessors i noves obertures. A tall d'exemple, podem anotar la reforma del *Cafè Colonial*. Inaugurat el 21 de desembre de 1889 pel seu propietari Salvador Serra, es trobava ubicat davant de l'estació de ferrocarril de França. Una descripció de l'aspecte que ofería el local apareix al *Diari de Barcelona*:

*El establecimiento ha sido ensanchado notablemente, y en el decorado ha sido objeto de una transformación importante. En cuadros pintados y decorados sobre vidrio se ven representados el país del café, el del azúcar y el del té. Adornan además el salón varios espejos y motivos de decoración, pintados, dorados, plateados y nacarados. La parte exterior está decorada con sencillez é iluminada por grupos de luces de gas de elegante dibujo tanto en las repisas como en los faroles de cristal grabado. La dirección de la restauración ha corrido á cargo del maestro de obras don Jaime Barnadas y Mir. La parte de pintura y dorado es obra del pintor señor Xacó y hermano, quienes han adoptado el sistema de barniz, que permite lavar con agua todas las pinturas y dorados. Los techos están pintados con variedad de tonos y dibujos y el pavimento es de losetas imitando madera.*⁷⁸⁷

Un mes abans, *La Vanguardia* informava que als tallers de pintura de Xacó i germans es trobaven els "panneaux" que decoraran el *Cafè Colonial*.⁷⁸⁸ El mateix diari ofereix noves dades sobre la decoració:

Dijimos en otra ocasión que los trabajos de pintura sobre cristal hechos en los talleres de Xacó hermanos, podían competir con los mejores del extranjero. Y si alguna duda hubiéramos tenido acerca de esto, nos la habría desvanecido ciertamente el examen de los cristales que dicha casa ha colocado en el café Colonial, situado frente á la estación del ferrocarril de Francia, y que ha sido completamente restaurado. Véanse allí unos cuadros simbólicos que representan á Cuba, China y otros países, obras verdaderamente artísticas y en los que no falta ningún detalle.

Pero en donde los señores Xacó han hecho un derroche de buen gusto y de primor es en los adornos de los cristales colocados entre los cuadros. Son unos

787 *Diario de Barcelona*, 22-12-1889, núm. 356, p. 15531.

788 *La Vanguardia*, 19-11-1889 (matí), núm. 1203, p. 2.

trabajos dignos de ser examinados por las personas de gusto. Lleva también el sello artístico el mostrador, labrado en los talleres del señor Padró y Sento. De la tapicería ha estado encargado don Camilo Eloy; de la cristalería, el señor Pujol y Ferrer; de los aparatos el señor Ferrer y de la ebanistería, don Joaquim Serra. Las obras han sido dirigidas, y con sumo acierto, debemos decirlo, por don Jaime Bernadà y Mir.

En la fachada del café, también pintada con sumo gusto, se destacan varios elegantes faroles, cuyas luces han de aumentar de noche el buen efecto que aquella produce. Don Salvador Serra, dueño del café Colonial, puede decir desde ayer que tiene uno de los establecimientos más bonitos en su clase, de Barcelona.⁷⁸⁹

Com veiem, un dels motius decoratius dels cafès de la fi-de-segle eren les pintures de ciutats, estrangeres amb un cert caire d'exotisme com al *Colonial* o espanyoles com es van representar al *Cafè Novedades*.

Malgrat que les reformes es concentraven a la zona antiga de la ciutat, també s'efectuaven alguns casos a l'Eixample, com és el *Cafè de Lisboa* ubicat als números 82-84 del Passeig de Gràcia que a mitjans de juny de 1889 va efectuar una reforma que consistia en l'ampliació de la zona de jardí.⁷⁹⁰

No sempre les reformes venien motivades pels desitjos dels propietaris dels cafès i restaurants, en aquella època es van produir alguns incendis que van provocar destruccions parcials o totals de les decoracions.⁷⁹¹ Aquest és el cas del *Cafè-Restaurant*

789 *La Vanguardia*, 22-12-1889 (matí), núm. 1264, p. 2.

790 *Diario de Barcelona*, 22-06-1889 (tarda), núm. 173, p. 7778. Es tractava d'un cafè que havia estat inaugurat uns anys abans, el 26 de maig de 1881: *La Vanguardia*, 27-05-1881, núm. 174, p. 3.

791 Als tres anys de la seva obertura del *Cafè-Restaurant Alambra*, concretament el 24 d'octubre de 1894, va patir un incendi a conseqüència d'unes obres que s'estaven efectuant: *El Noticiero Universal*, 24-10-1894, núm. 2391, p. 2. Suposem que es van haver de fer remodelacions pels desperfectes ocasionats, la propera notícia que en tenim constància és del 14 de juliol de l'any següent en què s'anuncia que començaran noves obres: *Diario de Barcelona*, 14-07-1895, núm. 195, p. 8276. Aquest no va ser l'únic incendi que es va produir al local ja que un altre es va presentar l'11 d'abril de 1901: *Diario de Barcelona*, 11-04-1901 (tarda), núm. 11, p. 4498.

Altres exemples són el del 29 de maig de 1898 que s'incendià el local que ocupava el *Cafè de la Fortuna* ubicat a la Rambla de Canaletes cantonada amb Tallers: *El Noticiero Universal*, 29-

Suizo, obert a mitjans del segle XIX⁷⁹² al número 17 de la Plaça Reial, que a conseqüència d'un incendi produït a la matinada del 25 de juny de 1892,⁷⁹³ el decorat del saló va quedar completament destruït.⁷⁹⁴

El 20 d'agost del mateix any obria de nou totalment reformat.⁷⁹⁵ Es comentava per a l'ocasió que:

*El salón de la parte de la plaza Real parece más espacioso por haberse quitado la escalera que conducía á los sótanos. Se han aligerado los adornos del techo, que ha sido pintado lo propio que las paredes, con colores sumamente claros y simpáticos. El arreglo ha corrido á cargo del pintor señor Parera.*⁷⁹⁶

Tomás Caballé a *Los viejos cafés de Barcelona* (1946) considerava que aquesta reforma presentava una decoració modesta, inferior a la d'altres cafès coetanis.⁷⁹⁷ Posteriorment,

05-1898 (tarda), núm. 3661, p. 3. El juliol de 1899 s'incendiava el tendal del *Cafè Continental*: *El Noticiero Universal*, 25-07-1899, núm. 4078, p. 2.

792 El *Restaurant Cafè Suizo* va obrir el 1856 a la Plaça Reial, 17. Comprat per l'italià Marco Zaffa el 1861, en poc temps se'l va quedar la raó social Maffioli i Sterna, professionals de l'hostaleria d'origen italià. Segons Caballé, la primera reforma de l'establiment va ser per ampliar-lo, tot comunicant-lo directament amb la Rambla: CABALLÉ, 1946, pp. 76 (Vol. I), 78-89 (Vol. II). Sobre aquest establiment, vegeu: CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 22; MIGUELSANZ, 2009, p. 215; PERMANYER, 1990, pp. 282-285; PERMANYER, Lluís, "El centro de la ciudad se llamaba el Suizo". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 40-41; REGÀS, 1952, p. 36; VILLAR, 2008, pp. 324-327.

793 *El Noticiero Universal*, 25-06-1892, núm. 1530, p. 2; *Diario de Barcelona*, 29-06-1892, núm. 181, p. 7740.

794 Els desperfectes ocasionats van provocar que els propietaris obrissin al mes següent una sucursal al Passeig de l'Aduana, pròxim a l'estació de França: *El Noticiero Universal*, 03-07-1892, núm. 1537, p. 1; *Diario de Barcelona*, 03-07-1892 (matí), núm. 185, p. 7919.

795 L'obertura estava anunciada pel 13 d'agost però per falta de temps es va obrir una setmana després, així s'anunciava a: *Diario de Barcelona*, 12-08-1892 (tarda), núm. 225, p. 9530; 13-08-1892 (matí), núm. 226, p. 9541.

796 *Diario de Barcelona*, 21-08-1892, núm. 234, p. 9828. El dia anterior es publicava la notícia de la nova reobertura al mateix diari: 19-08-1892 (matí), núm. 232, p. 9751. També *El Noticiero Universal*, 19-08-1892, núm. 1584, p. 1.

797 CABALLÉ, 1946, pp. 76 (Vol. I) i 78-89 (Vol. II).

el 18 d'agost de 1910 s'ampliava la secció de restaurant.⁷⁹⁸ Constants canvis decoratius que exemplifiquen la contínua adaptació a les modes estètiques del període.

El referent de la moda també es deixava palpable a la selecció dels propis noms estrangers dels establiments per al menjar i el beure i també en alguns hotels, aspecte que esdevindrà una pràctica molt vigent a l'època. La referència a França estava molt present justificada per la recerca d'equiparació de Barcelona, en són alguns exemples, el *Cafè-Restaurant de Nice* ubicat a la carretera de Sarrià per la Bonanova que disposava d'uns amplis jardins,⁷⁹⁹ el *Cafè-Restaurant París* emplaçat a la Rambla del Centre, número 21 i la Plaça Reial, número 2;⁸⁰⁰ o el *Restaurant Versailles*.⁸⁰¹

Barcelona també va comptar amb el seu particular *Gran Cafè de la Paix*, el de París datava del 1872 i el de Barcelona es va inaugurar el 8 d'abril de 1905. També era restaurant i "brasserie", l'establiment es trobava ubicat en un lloc estratègic de la nova zona de la ciutat, com era el Passeig de Gràcia cantonada amb la Plaça Catalunya. En el moment de la seva inauguració, *La Vanguardia* comentava:

798 Els artistes col·laboradors van ser Domingo Moncanut (fusteria, mobiliari i manyeria), Buxeras i Codorniz (cristall), Oriach Espiniagora (vidre), Vich i Corominas (gravat), Ferré (pintura), Moncanús i Olivé (instal·lació elèctrica) i Perelló (paleta): *El Noticiero Universal*, 18-08-1910, núm. 7796, p. 2.

Un *Hotel Suizo* s'anunciava al Butlletí de la Societat d'Atracció de Forasters, ubicat a la Plaça de l'Àngel, 12: *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 12; 10-1910, núm. 4, p. 12. També apareix a *Barcelona artística e industrial*, 1914, p. 122.

799 El *Cafè-Restaurant de Nice* fou inaugurat el 18 de setembre de 1892: *Diario de Barcelona*, 19-09-1892, núm. 263, p. 10922.

800 El juliol del 1892 es produïa la reforma completa del *Cafè-Restaurant París*: *El Noticiero Universal*, 04-07-1892, núm. 1538, p. 1. El 3 de febrer de 1877 va inaugurar una nova sala menjador al pis principal: VILLAR, 2008, p. 373.

El darrer dia de l'any 1907 s'obria un *Restaurant París* al carrer de la Unió, 9: *El Noticiero Universal*, 29-12-1907, núm. 3890, p. 1. També el 1910 s'anunciava al *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 04-1910, núm. 2, p. 15; un altre *Cafè de París* situat a la Rambla Estudis, 10. Desconeixem si es tractava de trasllats del mateix establiment o independents entre aquests.

801 El *Restaurant Versailles* inaugurava la seva reforma el 15 d'octubre de 1910: *El Noticiero Universal*, 15-10-1910, núm. 7845, p. 2.

*Del gusto de su ornamentación, buen servicio y acertada combinación de luces se han hecho lenguas cuantos lo visitaron.*⁸⁰²

Desconeixem més dades d'aquest establiment que no ens permeten establir una possible influència del model de París.

A més de la referència del nom, la influència francesa es deixava palpable al sistema adoptat del *Bouillon Duval*, com és el cas del *Restaurant Universal* de la Rambla de Santa Mònica, número 2.⁸⁰³ L'establiment es reformava el març de 1894 per instal·lar el sistema francès,⁸⁰⁴ la premsa indicava que era l'únic que ho feia a la ciutat.⁸⁰⁵

També van aparèixer noms de cafès i restaurants amb al·lusions al Regne Unit, altre dels països europeus que era model de referència per a Barcelona. Així com ara, el *Cafè de Londres* al carrer de Ripoll, números 18-20;⁸⁰⁶ el *Cafè Inglés* ubicat al cèntric carrer Ferran, 42⁸⁰⁷ o el *Restaurant Londres* a la Rambla de Santa Mònica, números 2-4.⁸⁰⁸

802 *La Vanguardia*, 10-04-1905, núm. 11538, p. 3. També es feia ressò de la seva inauguració *El Noticiero Universal*, 08-04-1905 (matí), núm. 2906, p. 1. Uns dies més tard promocionaven l'establiment com: "Servicio de primer orden á la altura de los primeros del extranjero": *El Noticiero Universal*, 29-04-1905, núm. 6140, p. 1.

803 A principis del mes de novembre de 1890 s'obria el *Restaurant Universal*, propietat de Cabanna i Mas. Al mateix emplaçament havia estat ocupat fins llavors per la *Cerveceria El Arca de Noé*: *Diario de Barcelona*, 04-11-1890, núm. 308, p. 13124.

804 L'any següent s'efectuaven reformes als salons parisencs: *El Noticiero Universal*, 05-01-1895, núm. 4571, p. 1. El mateix sistema francès també va ser implantat en un cafè *Duval* ubicat al Passeig de Gràcia, 93. Vigent al tombant de segle, estava ornamentat amb vidrieres de colors i ferros: ALMERICH, 1945, p. 68; ESPINÀS, 1975, p. 19.

805 *El Noticiero Universal*, 09-03-1894, núm. 2162, p.1; *Diario de Barcelona*, 24-03-1894 (matí), núm. 80, pp. 3469-3470.

806 El 18 de maig de 1893 s'inaugurava una reforma que consistia en l'ampliació del local amb nova decoració: *El Noticiero Universal*, 14-05-1893, núm. 1861, p. 2; *La Vanguardia*, 17-05-1893, núm. 3602, p. 2 i 18-05-1893, núm. 3601, p. 2.

Amb el mateix nom, el setembre de 1902 s'obria l'*Hotel Londres* al carrer de Pascual i Genís: *El Noticiero Universal*, 11-09-1902, núm. 5207, p. 4.

807 El 14 de setembre de 1895 s'inaugurava una reforma. Les pintures del sostre eren del pintor Farré i Figuerola, els aparells d'il·luminació de Costa i Ponses i la fusteria de Bofia: *Diario de Barcelona*, 14-09-1895 (matí), núm. 257, pp. 10563-10564; *El Noticiero Universal*, 14-09-1895, núm. 2707, p. 2. Dos dies abans, el mateix diari anunciava l'esdeveniment: 12-09-1895 (matí), núm. 255, p. 10485.

Uns altres exemples de la diversitat de noms de caire geogràfic són el *Cafè de Australia* ubicat a Ronda de Sant Antoni, número 35⁸⁰⁹ o el *Cafè-Restaurant Buenos Aires* al carrer Sant Pau, número 1.⁸¹⁰

Els cafès i els restaurants també podien introduir altres modalitats o serveis com eren la cerveseria (tractada en un apartat individual d'aquest mateix capítol) o la xocolateria. D'aquesta darrera modalitat podem citar el *Cafè-Xocolateria la X* inaugurat el primer dia de març de 1890 al carrer Hospital.⁸¹¹ A finals de gener de 1894, el *Restaurant-Xocolateria La Mallorquina* del carrer Fontanella va ampliar el local, tot construint nous menjadors que van ser decorats pels pintors Saumell i Pineda.⁸¹² En aquest establiment que després seria ocupat pel *Cafè-Restaurant Maison Dorée*, assistia assíduament Santiago Rusiñol.⁸¹³ El 23 de juny de 1900 obria el *Restaurant Aymerich*, també xocolateria i orxateria a la Rambla de Sant Josep, número 30.⁸¹⁴ Amb gran proximitat i oferint el mateix servei, tres mesos després s'inaugurava a la Rambla del Centre el *Restaurant-Xocolateria del Liceu*.⁸¹⁵ Projectat per Enric Pi Cabañas,⁸¹⁶ constava de planta baixa i entresòl, es destinava el primer a servei general i el segon a servei particular.⁸¹⁷ Dotze anys després es presentaren unes reformes que es van incloure al butlletí de la Societat d'Atracció de Forasters:

808 El primer dia de novembre de 1903 obria el *Restaurant Londres*, propietat de Domingo Monistrol: *El Noticiero Universal*, 01-11-1903 (matí), núm. 3244, p. 2. Als dies següents apareixien anuncis dels serveis que oferia el nou establiment: 03-11-1903, núm. 5625, p. 2 i 04-11-1903, núm. 5626, p. 2.

809 El *Cafè de Australia* inaugurava la reforma efectuada el 23 de setembre de 1897: *El Noticiero Universal*, 23-09-1897 (matí), núm. 3404, p. 2.

810 El *Cafè-Restaurant Buenos Aires* obria els primers dies del mes de novembre de 1897: *El Noticiero Universal*, 04-11-1897, núm. 3445, p. 2.

811 *El Noticiero Universal*, 02-03-1890, núm. 687, p. 2.

812 *Diario de Barcelona*, 30-01-1894 (matí), núm. 30, pp. 1272-1273.

813 CABALLÉ, 1946, p. 95 (vol. I).

814 *El Noticiero Universal*, 21-06-1900, núm. 4402, p. 1; 22-06-1900, núm. 4403, p. 1; 23-06-1900, núm. 4404, p. 1.

815 Abans havia estat *Mallorquina del Centro*.

816 Els artesans i industrials col·laboradors van ser Calonja é hijo, Inglés, Guinart, Malagrida, Franci germans, Clavell, Coll, Cuchí, Pigrau, Aymat, Cañameras, Escofet, Tejera i Cia, Bonet, Llorens, Puerta i Riera i Llonganí. La premsa es feia ressò: *El Noticiero Universal*, 24-09-1900 (matí), núm. 1924, p. 2. Dies abans el mateix diari anunciava la propera obertura: 20-09-1900, núm. 4493, p. 1; 22-09-1900, núm. 4495, p. 1.

817 *Diario de Barcelona*, 24-09-1900, núm. 267, pp. 10916-10917.

*Las cuales han variado completamente su aspecto en sentido de innegable mejora, que sin duda alguna ha debido ser excelentemente recibida por su numerosa y distinguida clientela.*⁸¹⁸

Una altra de les tipologies associades als establiments del menjar i el beure eren les tavernes que obtenien una menor categoria en referència als cafès i restaurants. Una taverna que s'hauria de reformar a principis del segle XX era la de Manel Almirall, actual bar del mateix nom, ubicada al carrer Ponent (actual Joaquín Costa), número 33; cantonada amb Ferlandina.⁸¹⁹ Establiment que es conserva a l'actualitat amb elements originals com una figura femenina fosa en ferro del taulell que correspondria a la musa de l'Exposició Universal de 1888,⁸²⁰ a més d'altres elements com són la porta, el taulell, l'aparador i els llums. Una de les tavernes més destacades va ser la *Taverna dels Bohemis*, oberta als voltants de 1912 al Passeig de Gràcia, número 104 cantonada amb Diagonal.⁸²¹

Hem considerat que alguns dels cafès i restaurants del modernisme obtenen una major distinció del complex col·lectiu, per aquest motiu els tractem a continuació de manera individual.

5.1.1.1. Cafè-Restaurant de l'Exposició Universal del 1888

Creat intencionadament per a l'Exposició Universal del 1888 és el cafè-restaurant projectat per Lluís Domènech i Montaner.

És la tipologia d'establiments per al menjar i el beure que destacà amb diferència dins del complex de l'Exposició Universal del 1888. Anotem que hi havia un altre servei de cafè-restaurant de considerables menors dimensions ubicat al darrera del Palau de la

818 "Nuevos establecimientos", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01/03-1912, núm. 9, p. 52.

819 Bohigas datava el local de l'any 1860: BOHIGAS, 1983, p. 189 (Vol. II).

820 Maspoch indica la possible procedència a la casa de la família Almirall al mateix carrer: MASPOCH, 2004, pp. 9-11. Sobre aquest bar, vegeu: BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 14-19; CARANDELL, 1982, p. 148; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 17-19; MASPOCH, 2004, pp. 9-11; PONS, 2004, p. 64.

821 Tancat el 1915 passà a anomenar-se *Granja del Monte Carmelo*, coneguda com *La Punyalada* tancà les seves portes a l'abril de 1998. MIGUELSANZ, 2009, p. 226; SALA, 2005, pp. 111-112.

Indústria i la *Vaqueria Suïza* a uns dels extrems del mateix edifici, ambdós foren projectats amb menor representació.

Rosend Casanova li dedicava a l'edifici del *Cafè-Restaurant de l'Exposició Universal del 1888* de forma monogràfica la seva tesi doctoral.⁸²² Casanova recull tota la gestió administrativa que va generar la construcció. L'obra respon a l'encàrrec de l'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet⁸²³ a l'arquitecte Domènech i Montaner. Casanova considera que el projecte havia d'ésser encarregat entre els mesos d'abril i maig de 1887, poc després que l'administració municipal es fes càrrec de la mostra expositiva. L'arquitecte concebé el projecte durant els mesos de juny i juliol de 1887, tot signant el dia 30 d'aquest darrer mes el pressupost de l'obra, que acompanyà amb plànols i dibuixos. Disposava d'un total de vuit mesos per a executar la construcció abans de la inauguració de l'Exposició.

El projecte del *Cafè-Restaurant de l'Exposició Universal del 1888* responia perfectament a les necessitats de l'esdeveniment, tot possibilitant la utilitat dels dos serveis, cafè i restaurant, en un mateix edifici. Aquests dos espais estaven superposats, es destinava la planta baixa a cafè i la primera a restaurant. A més s'acompanyava amb un pati exterior on es disposà la terrassa a l'aire lliure.

Josep Forteza i Cuadrench, arquitecte auxiliar primer de l'edifici, passà a ésser el nou director el 10 de juliol de 1888, davant de la renúncia eventual de Domènech i Montaner.⁸²⁴ Molt respectuós amb l'obra construïda, segueix la composició inicial estructural. Sota la seva direcció es realitzen els treballs de pintura, vitralls, bastides, guixos, estucats, lampisteria i obra en fusta. Entre els artesans col·laboradors podem destacar els treballs de la Casa Saumell i Vilaró que pintà al tremp els sostres i les parets del menjador, la barana de ferro del balcó de graderia, envernissà les portes de fusta i la barana de l'escala. Cosme Maurell realitzà quatre escuts de Sant Jordi que són col·locats al capdamunt de les quatre grans columnes de la planta principal.⁸²⁵

822 Recollim el període referent a l'Exposició Universal del 1888 de l'edifici: CASANOVA, 2000 A, pp. 21-110. Una breu presentació és recollida a CASANOVA, Rosend, "Castell dels tres dragons". A: FONTBONA, 2011, pp. 72-75.

823 Sobre el paper de Rius i Taulet a l'Exposició Universal del 1888, vegeu: GRAU, Ramon; LÓPEZ, Marina, "Rius i Taulet, l'imperatriu de fer ciutat". A: GRAU, 1988, pp. 265-309.

824 Vegeu al respecte: CASANOVA, 2000 A, pp. 74-86.

825 La resta de col·laboradors que hi van participar són artesans destacats del moment, com ara Alexandre de Riquer i Joan Llimona (pintura), Antoni Rigalt (vitrall), Joaquim Rivera (escultura), Pujol i Bausis (ceràmica), Lehèque i Cia (marbre), Josep Olivé (guix) Nicolau Guiu i R. Mairal (estucat), J. Salvat, Viladevall germans, Francesc Salvat i Miquel Parera

Quan es va clausurar l'Exposició Universal de Barcelona mancaven elements decoratius per aplicar, com ara l'acabament de la Torre de l'Homenatge, merlets i alguns escuts ceràmics. Aquests últims i els que es van col·locar són obra de la Fàbrica Pujol i Bausis i, dels 64 fets, Alexandre de Riquer i Joan Llimona en pintaren 60, essent col·locats només 51 i la resta quedaren al magatzem d'Esplugues.

Els incorporats corresponien a les façanes nord, est (o principal) i sud, i a la torre nord a les seves façanes oest, nord i est. Són de tipologia germànica i contenen tot un seguit de dibuixos relatius a aliments de menjar i beure, tant catalans com espanyols i estrangers. Entre aquests originals cartells anunciadors es mostra a una senyoreta que beu champagne, entre el conjunt de persones acompanyades d'algun aliment o beguda. Els altres es limiten a representar el nom del producte al costat d'una figura que en representaria el consumidor.

Casanova va localitzar 18 dibuixos signats per Alexandre de Riquer i 19 per Joan Llimona. Els 13 restants no porten signatura, bé perquè no foren signats o perquè se n'ha perdut el fragment. La resta dels escuts, aquells referents a zoologia i botànica varen ser col·locats posteriorment.⁸²⁶

5.1.1.2. Cafè-Restaurant Colón

Els primers dies de gener de 1891, el saló del jardí del *Café Colón* es transformava en restaurant.⁸²⁷ Es tractava del primer *Café Colón* que estava ubicat a la Rambla del Centre, 36-38; i fou inaugurat el 10 de setembre de 1880. El local va ser projectat per l'arquitecte Josep Oriol Mestres, tot canviant el seu nom de *Café Cuyás* a *Café Colón*.⁸²⁸

(fusteria), Thonet (mobiliari), Magí Fita (decoració), Eudald Baixarias (lampisteria i il·luminació), germans Mas i Armenteras (forja), Pau Bori (ferro) i Gaspar Quintana i Damià Crespi (serralleria). Antoni Maria Gallissà va intervenir al ferro forjat i la decoració ceràmica.

Sobre la biografia i trajectòria professional d'en Gallissà i la seva relació amb el grup d'artesans de la recuperació dels vells oficis impulsat per Domènech, vegeu: CASANOVA, 2002, pp. 71-78.

826 CASANOVA, 2000 A, p. 87.

827 *Diario de Barcelona*, 10-01-1891 (matí), núm. 10, p. 405. A finals d'octubre de 1893 es van realitzar reformes a la il·luminació dels salons: *Diario de Barcelona*, 25-10-1893 (matí), núm. 298, p. 12350.

828 CABALLÉ, 1946 pp. 96-100 (Vol. I). El negoci havia d'ésser rentable perquè en aquella època s'obrien dues sucursals. El 26 de maig de 1892 s'inaugurava a la Rambla de Catalunya cantonada amb Gran Via un cafè-cerveseria, la primera sucursal del *Café Colón*. Recollit per la premsa: *Diario de Barcelona*, 31-05-1892 (tarda), núm. 152, p. 6578. També es feien ressò altres diaris com *El Noticiero Universal*, 24-05-1892, núm. 1499, p. 2; *La Vanguardia*, 31-05-

Sembla que pels voltants de maig de 1897 va tancar el *Cafè Colón* de la Rambla⁸²⁹ per a traslladar-se al Passeig de Gràcia cantonada amb Ronda Universitat, un lloc privilegiat que oferia la nova zona de la ciutat:

*Si una prueba faltaba de que la vida de Barcelona tiende á difundirse por la ciudad nueva en menoscabo del antiguo casco, la hallaríamos en el cierre del gran Café Colón, sucesor del famoso Café Cuyás, sito en la Rambla del Centro.*⁸³⁰

El 26 de maig de 1897 s'efectuava l'obertura del *Cafè-Restaurant Colón* a la Plaça de Catalunya⁸³¹ dins de l'incipient Eixample. Promogut pel mateix propietari, Vilaseca juntament amb Ramon Pou, projectava tot el conjunt l'arquitecte Francesc Rogent i Pedrosa, fill d'Elies Rogent, que moria el febrer de l'any següent. El *Diari de Barcelona* oferia una detallada descripció:

El salón-café tiene hermosas proporciones, singularmente la rotonda vestíbulo, que constituye un sitio realmente atractivo y que será, á no dudar, de preferencia para los que concurran á aquel café. Tiene capacidad para unas mil quinientas personas y está iluminado actualmente por unos doscientos mecheros de incandescencia de gas. Los grandes ventanales que rodean el local están cubiertos por grandes cristales cuya transparencia permite que la luz entre á torrentes en el local, recordando quizá el intento el antiguo café "La Pajarera", emplazado anteriormente próximo á éste y derribado á consecuencia del proyecto de urbanización de la plaza de Cataluña. En el centro del salón se ha construido una elegante claraboya en

1892, núm. 3252, p. 3. Als pocs dies, el 5 de juny de 1892 s'obria una altra, aquesta a Montcada: *El Noticiero Universal*, 04-06-1892, núm. 1510, p. 1.

829 A començaments de desembre de 1897, el local que havia ocupat el *Cafè-Restaurant Colón* a la Rambla s'inaugurava una exposició de cartells publicitaris de la festa de Carnestoltes: *El Noticiero Universal*, 02-12-1897, núm. 3473, p. 2. L'any següent s'informava que s'havia llogat per ubicar un nou establiment de restauració: *El Noticiero Universal*, 04-08-1898 (matí), núm. 3727, p. 3.

830 *La Vanguardia*, 02-05-1897, núm. 5026, p. 1.

831 A finals d'agost de l'any anterior s'anunciava l'enderrocament de la casa predecessora que donava espai al nou *Cafè Colón*. Així ho informa *Diario de Barcelona*, 30-08-1896, núm. 243, p. 10299.

forma de cúpula con vidrios de colores, y de la clave pende una monumental araña dorada, de cincuenta mecheros. Por la premura del tiempo no ha sido posible establecer la iluminación eléctrica.

En el piso principal se han colocado 27 mesas de billar con todos sus accesorios y algunas mesas para consumiciones; en el balcón corrido, que tiene una anchura aproximada de 1'50 metros, se colocarán pequeñas mesas circulares.

En el sitio donde hasta ahora había el café se ha instalado una academia de billar y el restaurant, y en la parte interior del edificio, en la planta baja, grandes cocinas y reposterías para el servicio del café y del restaurant. El decorado es sencillo y de buen gusto, habiéndose adoptado tonos claros y el oro, que contribuyen en gran manera á dar al local luz y el aspecto risueño que debe buscarse en estos sitios. También se han empleado con mucho acierto, sin prodigarlos, los vidrios de colores como motivos de decoración. Nada en el edificio hay mezquino, antes al contrario, constituye una de sus bellezas el ambiente de sus dependencias, cerrado por líneas sencillas pero grandiosas.

Por estar ultimándose distintas instalaciones, anoche solamente se inauguraron el café y la academia de billar.⁸³²

Els salons de billars van adquirir una gran importància als cafès-restaurants a tombant del segle XX, principalment als voltants de la Plaça Catalunya i el Passeig de Gràcia, com ara al *Gran Cafè del Siglo XIX* “La Pajarera” i *Cafè-Restaurant Alambra*.⁸³³

832 *Diario de Barcelona*, 27-05-1897, núm. 147, pp. 6277-6278. Dies abans s’anunciava a la premsa: *El Noticiero Universal*, 25-05-1897, núm. 3286, p. 1; *Diario de Barcelona*, 25-05-1897 (matí), núm. 145, p. 6194.

833 El billar era una de les aficions més destacades de l’època i els cafès del seu voltant també van incloure sales específiques per a la seva pràctica. Així, el *Gran Cafè del Siglo XIX* de la Plaça de Catalunya, inaugurava el 17 de maig de 1890 al soterrani, el seu saló de billars. Recollit per la premsa: *El Noticiero Universal*, 16-05-1890, núm. 760, p. 2. Un mes abans s’anunciava al *Diario de Barcelona*, 11-04-1890 (matí), núm. 101, p. 4539. Altres treballs de manteniment van ser la instal·lació d’il·luminació d’encenedor de gas als primers dies de juliol de 1893: *Diario de Barcelona*, 10-07-1893, núm. 191, p. 8171.

Cinc anys després de la seva obertura, el *Cafè-Restaurant Alambra* del Passeig de Gràcia, obria el 31 d’octubre de 1896 el seu gran saló de billars. Recollit per la premsa: *El Noticiero Universal*, 30-10-1896, núm. 3108, p. 1; *Diario de Barcelona*, 31-10-1896 (matí), núm. 305, p. 12899; 01-11-1896, núm. 306, p. 12948.

La Ilustración española y americana (fig.176) publicava imatges de la decoració interior i exterior del *Cafè-Restaurant Colón* i exaltava la composició artística:

Aquel nuevo y magnífico establecimiento es excepcional en su género, pues no hay otro que llegue ni á la grandeza de sus proporciones ni á la artística distribución de las partes que lo constituyen. Su construcción, en la que abundan el mármol y el hierro, ofrece un admirable ejemplo de cómo se hacen las grandes obras en Barcelona. (...)

Es verdaderamente admirable la vista de conjunto de la sala suntuosa, de decoración propia para más importante objeto por su severidad como por su riqueza. Descuellan entre su adorno los hermosos ventanales de colores, que, así como los que decoran el café y el lucernario, salieron de los talleres barceloneses de A. Rigalt y C^a. (...) El Sr. Vilaseca dio al arquitecto idea exacta y general de lo que constituye la originalidad de este establecimiento; por eso le citamos como inspirador.⁸³⁴

És interessant remarcar com anota que el propietari de l'establiment va formar part activa de les indicacions per a la creació del conjunt decoratiu, aspecte que havia de definir l'ornamentació.

L'any següent, el 3 d'abril de 1897 s'incorporava l'Acadèmia de billar del *Cafè Americano* a la Rambla de Catalunya, 84. Es van publicar anuncis apareguts a *El Noticiero Universal*, 02-04-1897, núm. 3233, p. 1 i al dia següent 03-04-1897, núm. 3234, p. 1; 04-04-1897 (matí), núm. 3235, p. 2. El negoci no va ser fructífer ja que al poc temps, el juliol del mateix any, es traspassava el local amb motiu d'una malaltia del propietari que també ho era de l'*Eden Concert*. Així apareixia anunciat als primers dies de juliol de 1897: *El Noticiero Universal*, 01-07-1897, núm. 3323, p. 4; 04-07-1897, núm. 3326, p. 4; 08-07-1897, núm. 3330, p. 4.

El *Cafè Colonial* situat davant de l'estació del ferrocarril de França que ja havia efectuat una reforma a finals de 1889, incorporava salons de billars i tresillo, inaugurats l'11 de desembre de 1897. El *Diari de Barcelona* publicava: *Los trabajos de lampistería han corrido á cargo de los señores sucesores de Ferran; la pintura al del señor Saltiveri; la albañilería al del señor Comajuan, y la cristalería procede de la casa del señor Decabo: Diario de Barcelona*, 13-12-1897, núm. 347, p. 14429. Unes dades semblants oferia *El Noticiero Universal*, 12-12-1897 (matí), núm. 3483, p. 2.

834 GARCÍA, Luciano, "Gran Café-Restaurant de Colón y Academia de billar, de Barcelona", *La Ilustración española y americana*, 22-06-1898, núm. 23, p. 371.

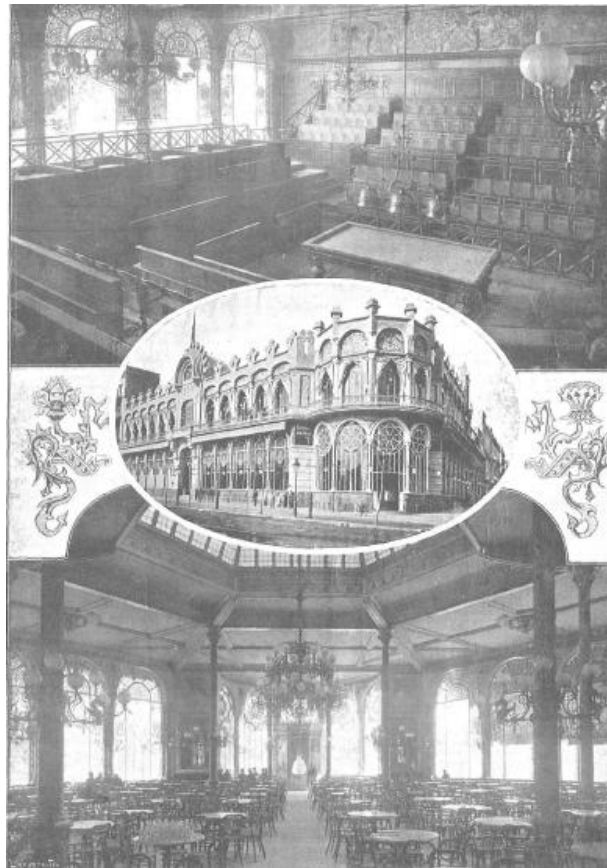

Fig.176. *Cafè-Restaurant Colón*, Acadèmia de billar i vista exterior de l'edifici i gran saló cafè, 1897.
(*La Ilustración española y americana*, 22-06-1898, núm. 23, p. 369).

Dies després dels nous salons del *Cafè-Restaurant Alambra* del mateix Passeig de Gràcia, s'obria al públic el Gran Saló del *Cafè Colón*, projectat per Vilaró i fill,⁸³⁵ que de la mateixa manera seguia l'estil modernista. Un dia abans de la inauguració que es va produir el 24 d'octubre de 1900, la premsa feia comentaris de l'estil adoptat per a la decoració:

*Bellamente decorado, estilo moderno.*⁸³⁶

*Ha sido preciosamente decorado estilo modernista.*⁸³⁷

835 Al *Cafè Colón* van participar Joan Coll (guix), Coll i Bernadas (escultura), Joaquin Lascegui (fusteria), Rigalt i Companyia (vidre), Caballé i Novoa i M. Ballasín (lampisteria), Carbonell (manyeria), Thonet (cadres), Florenci Castellbort (tapisseria), Franch (portiers) i Camprubí (cristall i porcellana).

836 *El Noticiero Universal*, 23-10-1900, núm. 4526, p. 2.

837 *La Vanguardia*, 24-10-1900, núm. 6257, p. 2.

Amb la inauguració del gran saló s'anunciaven les properes reformes del local que consistien en la construcció d'un primer pis per al servei de restaurant. Finalment, la idea variarà per establir a més del restaurant, un hotel, tot esdevenint el *Gran Hotel Colón* que tractem a l'apartat d'establiments hotelers.

5.1.1.3. Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Lion d'Or

A la Plaça del Teatre s'obria l'11 de març de 1891 el *Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Lion d'Or*,⁸³⁸ promogut per Seguí i Vilalta. Aquest darrer va formar part de la projecció de l'establiment com a director artístic del primer saló i tocador; i Sebastià Gay s'encarregarà dels altres salons.⁸³⁹

Amb motiu de la inauguració, *El Diari de Barcelona* ofería una detallada descripció:

*Gratamente sorprendidos del efecto que produce este nuevo establecimiento que ha sido decorado con extraordinario buen gusto, con lujo y con verdadera inteligencia artística. El "Lyon d'or" llamará de seguro la atención de los barceloneses y de los forasteros que visiten nuestra ciudad, puesto que se halla á la altura de las mejores cervecerías y restaurantes de igual carácter que se han montado en París en estos últimos años. El servicio de la casa, según nuestras noticias, corresponderá al lujo y al arte que se han desplegado en su instalación.*⁸⁴⁰

Un altre diari, *El Noticiero Universal* també exaltava el seu bon gust:

Desde luego podemos anticipar que no existe en Barcelona otro local que, cual el inaugurado anoche, reúna mejores condiciones ni posea una aleación

838 Sobre l'*Au Lion d'Or*, vegeu: ALMERICH, 1945, p. 65; CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 22; CIRICI, 1951, p. 153; CIRICI, 1992, p. 99; PERMANYER, 1990, pp. 134-137; REGÀS, 1952, pp. 40 i 76; VALLÈS, 1983, p. 223 (Vol. I).

A París va existir un cabaret amb el mateix nom, a la rue Volta, 16. Eugène Atget el va fotografiar entre 1890-1926, fotografies conservades a BAD. Núms. 4402 i 5507.

839 Els artesans i industrials col·laboradors del *Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Lion d'Or* van ser: Gracia (pintura), Sagalés (finestres de colors), Llimona, Clarassó, Atché i Carbonell (escultures), Bonet i Torrellas (lampisteria) i Aloy (tapisseria).

840 *Diario de Barcelona*, 12-03-1891 (tarda), núm. 71, pp. 3202-3203.

*de lujo y el arte como “Au Lion d’Or” (...) “Au Lion d’Or” todo es bonito. Hasta el nombre.*⁸⁴¹

Un nom francès, com altres dels que hem citat, que li atorgava distinció.

Un any després de la seva obertura, inaugurava el 29 d'octubre de 1892, una ampliació de tres salons a partir de l'adquisició d'un local annex. D'aquesta manera, l'establiment tenia una sortida al carrer Lancaster. Enric Vilalta, un dels promotors del negoci i que havia projectat el primer saló i el tocador del 1891, dirigia les obres, en aquest cas en la seva totalitat. Transcrivim la descripció que el *Diari de Barcelona* oferia per a l'ocasió:

*Anteanoche los propietarios del café restaurant “Au Lion d’Or” inauguraron unos salones anexos con los que se han ensanchado considerablemente aquel establecimiento. Constituyen las nuevas dependencias un salón egipcio, otro árabe y moderno el último, decorados con el gusto más exquisito. El primero tiene acceso por la galería del salón circular desde la que se descende á un salón egipcio rodeado de columnas, viéndose en los entrepaños pinturas egipcias de dibujo correctísimo. De las paredes y del techo penden lámparas del mismo estilo que iluminan débilmente la estancia. Por una escalera se descende á un patio árabe que sirve de entrada al salón “fumoir” oriental que recibe la luz cenital por medio de varios tragaluces. El techo y paredes se hallan cubiertos de fina esterilla y tapices de Oriente y los arrimaderos son de cartón piedra imitando azulejos arábigos. El mueblaje lo componen otomanas, seis mesitas de gusto oriental con sus correspondientes taburetes, y cubren el piso una rica alfombra de varios colores. El otro departamento es un salón moderno decorado con severidad, lo propio que las piezas inmediatas que dan salida á la calle de Lancaster, nº 13. Los trabajos han sido ejecutados bajo la dirección del socio de la casa don Enrique Vilalta, por don J. Pey, pintor, señores Bonet y Toralles, lampareros, y don José Corderas, carpintero.*⁸⁴²

841 *El Noticiero Universal*, 12-03-1891, núm. 1060, p. 2. També recollia la notícia *La Vanguardia*, 12-03-1891, núm. 1761, p. 2; 15-03-1891, núm. 1764, p. 1.

842 *Diario de Barcelona*, 31-10-1892, núm. 305, p. 12748. Dies abans apareixia anunciat a la premsa: *El Noticiero Universal*, 29-10-1892, núm. 1655, p. 2; 30-10-1892, núm. 1656, p. 2.

Recordem que el vessant eclèctic amb un saló àrab a la decoració dels cafès ja estava present des del *Cafè-Restaurant Americano* de 1888 i es presentaren altres exemples fins arribar al segle XX.

Als anuncis del *Lion d'Or* de 1894 es publicitava que:

*3000 personas han visitado en los últimos días los salones egipcios y árabes una de las curiosidades de Barcelona, los que están siempre abiertos al público.*⁸⁴³

Malgrat el reclam de la decoració dels salons, l'egipci va desaparèixer a la reforma efectuada el setembre de 1904 amb motiu d'un canvi de propietaris, exemple de la convergència de gustos fructífers en aquestes dates:

*Los nuevos directores del Café Restaurant "Au Lyon d'Or", señores D. José Casanovas y D. Ramon Bachs, al hacerse cargo del referido establecimiento, lo han restaurado y cambiado la mayor parte de las sillas y aparatos. El salón café de la entrada ha sido restaurado, y la rotonda se ha pintado de blanco con tonos de oro que producen muy buen efecto, lo propio que el salón comedor del fondo, en el cual se ha colocado un arrimadero de maderas ricas combinadas con aplicaciones de bronce. Las demás dependencias de la casa han sufrido una restauración completa, y entre ellas el salón egipcio, situado en la parte posterior del edificio.*⁸⁴⁴

L'aspecte que oferia aquesta nova decoració és segurament la que recollia Ossorio a la seva guia *Douze jours à Barcelone: guide illustrée* (c.1908)(fig.177):

A côté du théâtre « Principal » se trouve cet élégant et très original établissement qui rivalise avec les plus originaux qui sont devenus fameux à Paris. Sans compter les appartements intérieurs qui sont très luxueux et d'un coup d'œil charmant, attire d'abord l'attention le salon principal, lequel représente la cuisine d'un château féodal du moyen âge. Tout y est d'un goût délicat et d'une authenticité indubitable. Les candélabres en fonte, les plats

843 *El Noticiero Universal*, 31-05-1894, núm. 2245, p. 2.

844 *Diario de Barcelona*, 17-09-1904, núm. 260, p. 10804.

arabes à reflets métalliques qui en décorent les murs, les pots de faïence de « Talavera » qui figurent sur le vaisselier de la seigneurial cheminée, les armes formant de flamboyantes panoplies, les armures qui se dressent à chaque angle du salon, les lanternes aux vitres polychromes qui pendent du plafond, et même le magnifique lutrin dont on se sert pour annoncer le menu du jour, tout dans le « Lion d'Or » respire l'art et la distinction.⁸⁴⁵

Que Ossorio indiqués que es tractava d'un establiment que podia competir amb els de París, és indicatiu que es potenciava la imatge que es pretenia projectar de Barcelona.

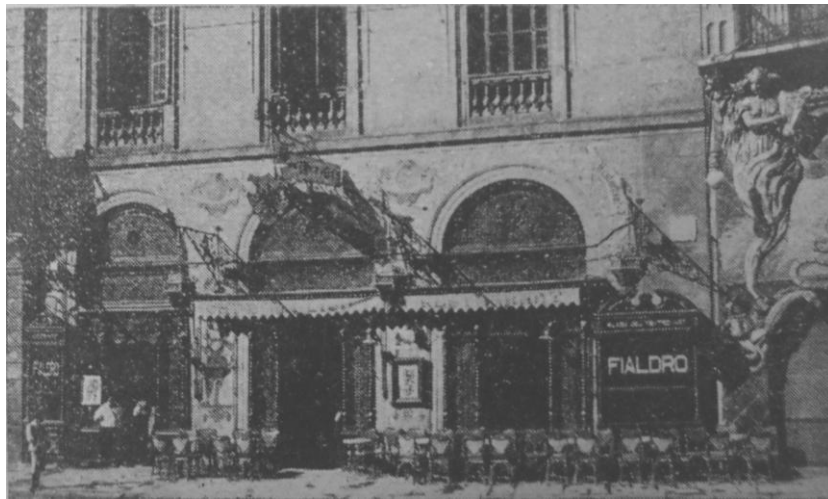

Fig.177. Façana del Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Lion d'Or, c.1908.
(OSSORIO, c.1908, p. 91).

5.1.1.4. Cafè-Restaurant Alambra

El primer cafè-restaurant que tenim constància que es va obrir al Passeig de Gràcia després de l'Exposició Universal del 1888, és l'*Alambra*⁸⁴⁶ que també era cerveseria i lleteria. Situat al número 25 del Passeig de Gràcia feia cantonada amb la Rambla de Catalunya. El Cafè-Restaurant *Alambra* fou promogut per M. Montaner i companyia i es va encarregar del projecte de decoració l'arquitecte Francesc Mariné i Martorell. La festa

845 OSSORIO, c.1908, pp. 91-92.

846 Amb el mateix nom es va obrir un cafè-concert a París. Inaugurat el 6 de febrer de 1904 estava situat a la rue de Malte, 50; vegeu: SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 119-120.

d'inauguració es celebrà el 20 de maig de 1891 i tres dies després es produïa l'obertura pública.⁸⁴⁷ La premsa de l'època es feia ressò de l'acte inaugural:

*El nuevo establecimiento se halla emplazado en los terrenos que ocupó al ferrocarril aéreo, y sus propietarios no han escaseado gastos para montarlo al nivel de los mejores de su clase. El salón principal es capaz para 1.500 personas. En él hay pizarras para dar á conocer al público, á hora oportuna, las cotizaciones de Bolsa. En otras dependencias situadas al fondo de dicho salón se ha establecido un elegante carrousel y un juego de bolos alemán llamado Kagelbhau. El decorado y estética del nuevo local, que ha estado á cargo de reputados artistas de esta capital, son del mejor gusto.*⁸⁴⁸

*Decora el tímpano interior de la puerta central de dicho salón una pintura del patio de los Leones de la Alambra, alusiva al título del establecimiento. (...) En las paredes del salón hay grandes cuadros, en uno de los cuales se lee el "menú" del día, los horarios de la entrada y salida de las líneas de los ferrocarriles en las estaciones de esta capital y los cambios de las Bolsas de Barcelona y Madrid. Hay además dos relojes, uno que marca las horas según el Meridiano de Barcelona y otro según el de Madrid. En la parte que da á la Rambla de Cataluña se han colocado bonitas vidrieras de colores.*⁸⁴⁹

En ocasions, com en aquests dos últims establiments, el nom anava lligat a la decoració. A *Au Lion d'Or*, els lleons van esdevenir un motiu predilecte a la decoració i en el cas de *l'Alambra* es produeix la còpia del pati dels lleons del monument granadí.

Com havia fet *l'Au Lion d'Or*, el *Cafè-Restaurant Alambra* inaugurava el 2 d'abril de 1898 nous salons de cafè, cerveseria i restaurant⁸⁵⁰ i dos anys després, es van incorporar

847 Anunci aparegut a *El Noticiero Universal*, 22-05-1891, núm. 1131, p. 1. Un mes abans s'anunciava al mateix diari que s'estaven realitzant obres per a la propera obertura: *El Noticiero Universal*, 11-04-1891, núm. 1090, p. 2. Tomás Caballé anotava la data d'inauguració l'1 d'octubre de 1896: CABALLÉ, 1946, pp. 115-117 (Vol. I) i Valentí Pons el 1901: PONS, 2004, p. 74.

848 *El Noticiero Universal*, 21-05-1891, núm. 1130, p. 2.

849 *Diario de Barcelona*, 24-05-1891, núm. 144, pp. 6325-6326.

850 *Diario de Barcelona*, 02-04-1898 (matí), núm. 92, p. 3934.

luxosos salons independents.⁸⁵¹ Les ampliacions del *Cafè-Restaurant Alambra* van ser correlatives ja que l'11 d'octubre del mateix 1900 es va inaugurar el gran saló situat a la privilegiada façana del Passeig de Gràcia. *El Noticiero Universal* oferia la següent descripció:

Con numerosa y distinguida concurrencia inaugurase anoche el gran salón Café de la Alambra, situado en la fachada correspondiente al paseo de Gracia.

Sacrificados los antiguos corredores para aumentar la capacidad del salón, resulta éste grandioso y de forma muy apropiada.

Cinco esbeltas columnas laterales de original estilo sostienen los techos de los citados antiguos corredores, formando simétrica base al elevadísimo techo central, habiéndose cuidado muy especialmente el sistema de ventilación, el cual es perfecto y constituirá una de las principales cualidades del establecimiento, tanto en verano como en invierno.

La fachada, formada por dos espaciosas puertas laterales y el frontis central todo acristalado, resulta muy vistosa.

El decorado y construcción del mismo se ha sujetado al estilo modernista, que hoy priva, constituyendo un hermoso ejemplar de dicha escuela. La plácida tonalidad de los colores claros combinados con maestría, las artísticas esculturas de las columnas y tallados del mostrador y la distribución admirable de espejos, lujosas lámparas y arcos voltaicos, hacen que pueda tomarse como modelo de construcciones modernistas al nuevo gran salón del Café Alhambra.⁸⁵²

851 *El Noticiero Universal*, 23-06-1900, núm. 4404, p. 2. L'ampliació de l'establiment va afectar a que una exposició de quadres passés a l'Exposició Robira del carrer Escudellers a començaments de juny: *El Noticiero Universal*, 10-05-1900, núm. 4360, p.1; 23-05-1900, núm. 4373, p. 2.

852 *El Noticiero Universal*, 12-10-1900, núm. 4515, p. 2. Les obres ja s'anunciaven uns dies abans al mateix diari, 06-10-1900, núm. 4509, p. 2. Tres anys després els utensilis i el mobiliari es posava a la venda pública: *El Noticiero Universal*, 17-11-1908, núm. 7242, p. 1.

Al seu mateix emplaçament es va obrir el *Cinema Saló Doré* inaugurat el 25 de desembre de 1908: MUNSÓ, 1995, p. 25.

La direcció artística de la reforma va anar a càrrec de Joan Calonja⁸⁵³ que presentava una decoració modernista d'acord amb el nou segle que acabava de començar i que s'expandia per l'Eixample (fig.178). Darrera d'aquesta continuïtat d'obertures de salons, es reflectia una competència directa per aconseguir mostrar les decoracions més rellevants.

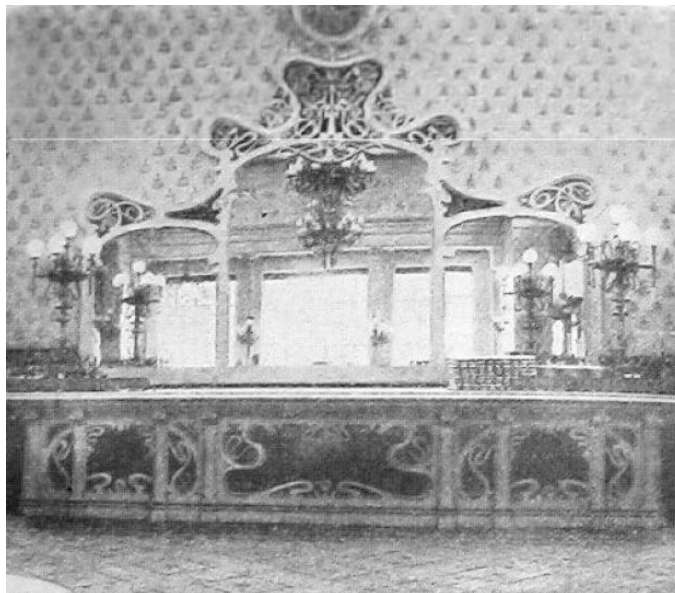

Fig.178. Mostrador del Cafè-Restaurant Alambra per Calonja i fill, 1900.
(Arxiu personal Jordi Pablo).

5.1.1.5. Cafè-Restaurant Martin

A banda de les noves obertures de cafès, també es produïen reformes d'establiments preexistents, n'és un exemple el saló de la planta baixa del *Cafè-Restaurant Martin* que el 24 de desembre de 1891 va obrir al públic, reformat sota la direcció de Francesc Soler i Rovirosa.

El *Cafè-Restaurant Martin*⁸⁵⁴ era propietat de Martin Pagés, havia estat inaugurat el 15 de febrer de 1879 a la Rambla de Centre, 5⁸⁵⁵ just davant del *Gran Teatre del Liceu*.⁸⁵⁶ En referència a la reforma, una crònica de l'època anotava que:

853 Calonja va comptar amb la col·laboració dels artesans i industrials Queralt i Curet (pintura), Pelegrí i Porqueras (vitrall), Miquel Rosell (paper pintat), Narcís Pedrerol (lampisteria), Cabruna i fill (fusteria) i Padró i fill (paletes).

854 Pel que fa a la secció de cafè va quedar suprimida el 28 de setembre de 1896 per a deixar espai a salons de festa on es celebraren banquets: *El Noticiero Universal*, 27-09-1896, núm. 3075, p. 1. El *Cafè-Restaurant Martín* hauria d'haver tancat als darrers anys del segle XIX ja que el maig de 1901, el local passà a ser la residència de M. Prat i Cia dedicat als negocis de banca i borsa:

El local produce muy buen efecto y el decorado realza los méritos de los plafones pintados al óleo por los señores Urgell y Masriera (D. José). Para las luces eléctricas ha construido unos bonitos aparatos el señor Costa, sujetándose al dibujo del señor Soler y Roviroso. En los grandes ventanales que dan á la calle de Arolas se han puesto unas vidrieras de colores, de entonación muy delicada, ejecutadas por D. Antonio Rigalt.⁸⁵⁷

El conjunt hauria d'oferir un aspecte totalment modernista. Al poc més d'un mes, el 30 de gener de 1892 es presentaven les reformes d'altres salons que corresponien a l'entresòl i el primer pis. Així mateix, s'encarregà de la direcció artística, l'escenògraf Soler i Roviroso. Les reformes van estar preparades per a la celebració del ball de màscares del *Liceu*. Pel que fa al decorat, la premsa de l'època ens ofereix alguns detalls:

En el salón principal de éste, con vistas á la Rambla, se han tapizado los plafones con brocatel color de salmón, se han modificado los tonos de los adornos en las paredes y en el techo y se han puesto la iluminación eléctrica. El salón de la parte posterior del restaurant que da á la calle de Arolas, ha adquirido gran realce con las telas imitando tapices, pintados algunos por el mencionado señor Soler y Roviroso. Las demás salas se han restaurado también con mucho acierto. Se han colocado dos cancelles en el vestíbulo, uno

Diario de Barcelona, 11-05-1901 (matí), núm. 131, p. 5903. Sobre el *Cafè-Restaurant Martín*, vegeu: MIGUELSANZ, 2009, p.219; VILLAR, 2008, pp. 371-375.

855 A partir d'aquest cafè-restaurant es va haver de construir al mateix emplaçament l'*Hotel Martin* també publicitat com a *Maison Martin*, que va ser inaugurat el 1895, vegeu: MIGUELSANZ, 2009, p. 71; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009, pp. 7 i 16-17.

856 Sobre els diversos cafès i restaurants que han estat al voltant del *Gran Teatre del Liceu*, vegeu: CABALLÉ, 1946, p. 74 (Vol. I); CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 22-23; ESPINÀS, 1975, pp. 36 i 40-44; MIGUELSANZ, 2009, pp. 60 i 229.

857 *Diario de Barcelona*, 24-12-1891 (matí), núm. 358, p. 15022. Altres diaris també es feien ressò, com ara *El Noticiero Universal*, 18-12-1891, núm. 1341, p. 3 i 22-12-1891, núm. 1345, p. 1; ROCA, Joan, "La semana en Barcelona", *La Vanguardia*, 27-12-1891, núm. 3107, p. 4, que remarcava les pintures de Modest Urgell i Josep Masriera.

*para el salón del piso bajo y otro para la entrada de la escalera. La fachada se restaurará en la semana próxima.*⁸⁵⁸

Les reformes realitzades per un artista de renom en aquell moment com Francesc Soler i Rovirosa, que ja havia decorat el *Cafè de Novedades* uns anys abans, significaven el prestigi de l'establiment. Així queda constatat a l'anunci que feia el propi *Cafè-Restaurant Martín* uns mesos després:

SECCIÓN DE RESTAURANT

*A más del servicio de restaurant establecido en el gran salón bajo, este establecimiento dispone en el entresuelo y primer piso de diez saloncitos reservados para familias y dos grandes salones más para banquetes de bodas y bautizos; todos esos salones han sido lujosamente decorados bajo la dirección del inteligente pintor señor Soler y Rovirosa.*⁸⁵⁹

5.1.1.6. Restaurant de Francia “Casa Justin”

Dins del complex de reformes d'establiments que actualitzen les seves decoracions fruit de la competència, trobem que l'octubre de 1893 es donaven a conèixer les reformes efectuades al *Restaurant de Francia*, popularment conegut com *Casa Justin*, ubicat a la Plaça Reial, número 12 (fig.179).⁸⁶⁰ Les obres havien estat dirigides per l'arquitecte August Font i Carreras⁸⁶¹ i consistien en:

El gran comedor contiguo al patio se ha prolongado cubriendo y cerrando con cristales parte de éste, de manera que hoy tiene capacidad suficiente para una mesa de 200 cubiertos. Junto á este comedor y cerca de la puerta de

858 *Diario de Barcelona*, 31-01-1892, núm. 31, p. 1365. També s'anunciava a *El Noticiero Universal*, 30-01-1892, núm. 1384, pp. 1-2.

859 *El Noticiero Universal*, 17-03-1892, núm. 1431, p. 1.

860 El *Restaurant de Francia* obrí el 1861, promogut per Justin Auriol, Màrius Levens (amb motiu de la seva mort, la publicació *Garba* li dedicava un article: 13-01-1906, núm. 8, pp. 22-23) i Ramon Germà. El 1879 es traslladava a la Rambla davant del *Gran Teatre del Liceu*. Sobre el *Restaurant de Francia*, vegeu: CABALLÉ, 1946, pp. 97-98 (Vol. I) i 89 (Vol. II); MIGUELSANZ, 2009, p. 217; REGÀS, 1952, p. 31; SALA, 2005, p. 107; VILLAR, 2008, pp. 318-320 (assenyala l'obertura el febrer de 1868).

861 Així s'anunciava al procediment de la reforma: *Diario de Barcelona*, 12-08-1893 (tarda), núm. 224, p. 9449.

*entrada del restaurant se ha arreglado una sala decorada con sencillez y buen gusto. Está destinada á sala de conversación y para fumar. El nuevo comedor es muy claro y reúne excelentes condiciones, y por la noche se halla iluminado por la electricidad. Además se han restaurado los otros locales de la casa.*⁸⁶²

Ampliació del menjador i noves dependències oferien una major comoditat i confort d'acord als nous temps.

Fig.179. Anunci del Restaurant de Francia “Casa Justin”, 1907.
(Arxiu personal Jordi Pablo).

5.1.1.7. Cafès-Restaurants Vermuts Torino

L'inici de segle va aportar establiments que han esdevingut rellevants per la seva decoració modernista. El 1902 va estar marcat pels dos *Vermuts Torino*, un al carrer

862 *Diario de Barcelona*, 05-10-1893 (tarda), núm. 278, p. 11538. Al cap dels anys es produïen noves reformes que es presentaven a començaments de 1907, dutes a terme per un nou propietari, Williams Grillet: *El Noticiero Universal*, 11-01-1907, núm. 6650, p.1.

d'Escudellers, número 8,⁸⁶³ cantonada amb el Passatge dels Escudellers, número 2 que correspon a la zona antiga de la ciutat i l'altre a l'eminent Passeig de Gràcia.⁸⁶⁴

Ambdós locals van ser promoguts pel mateix propietari Flaminio Mezzalama,⁸⁶⁵ representant a Espanya dels empresaris Martini i Rossi de la ciutat italiana de Torí.

El *Torino* d'Escudellers va obrir a principis d'abril de 1902 i el setembre el del Passeig de Gràcia. Els dos vermutos van ser projectats per Ricard Capmany Roura. Gràcies al buidat de la revista *Hispania*, un article publicat amb motiu de la inauguració del primer *Cafè-Restaurant Vermut Torino*, ens permet conèixer els artesans col·laboradors: Ventosa (entapissat), Massana i Buzzi (escultura), Calonja i fills (ebenisteria), Josué Buzzi i fills (marbre), Miret i Ascus (lampisteria) i Gabarró (vitral), que fins al moment no s'havien precisat. Recollim part del text per la importància que adquireix ja que no disposem de cap altra descripció de l'època:

Don Flaminio Mezzalama, gerente para España de la célebre marca Martini & Rossi, de Turín, hace algunos meses que estableció en la calle de Escudellers un "bar" espléndido, resumen del buen gusto y alarde de riqueza. Feliz ha sido la idea de popularizar desde un establecimiento propio la conocida marca de vermouth Martini & Rossi, pero mucho más feliz aún ha resultado en la práctica, ya que, gracias á la inteligentísima dirección de don Ricardo Capmany, "Torino" es realmente el establecimiento que debe ser en su severa elegancia modernista. Tanto en la portada como en el interior, así en el atrevimiento de los arcos, como en la artística bodega, que forma en el fondo de la sala un amplio y hermoso departamento, como en los tapices y pinturas

863 Sobre el *Cafè-Restaurant Vermut Torino* del carrer d'Escudellers, vegeu: *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, pp. 3 i 14-15; *Ruta del Modernisme*, 2005, pp.159-170; BANCELLES, COPONS, PERMANYER, 2010, pp.156-159; BOHIGAS, 1983, p. 181 (Vol. II); CARANDELL, 1982, p. 115; ESPINÀS, 1975, pp. 48-49 (que anota el 1895 com a data d'inauguració); FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 133-135; MACKAY, 1962, Llista de les principals botigues modernistes; VILLAR, 1996, pp. 220-222.

864 Sobre el *Cafè-Restaurant Vermut Torino* del Passeig de Gràcia, vegeu: CABALLÉ, 1946, p. 78; GARCÍA, 1977, pp. 17-19; GARCÍA, Albert, "Una ciutat, dues imatges", *Modernisme i modernistes*, 2001, p. 158; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 61; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 37; MIGUELSANZ, 2009, p. 77; PERMANYER, 1991, pp. 80-83; PONS, 2004, p. 74; SALA, 2005, pp. 104-106; VALLÈS, 1983, pp. 306-307 (Vol. I).

865 Sobre l'activitat professional de Mezzalama i els premis obtinguts per la qualitat de la beguda que representa, vegeu: CASANOVAS, Francisco, "El establecimiento Torino. Flaminio Mezzalama", *Album Salón*, 1904, pp. 65-67.

murales y en el cómodo y originalísimo mobiliario de inspiración del señor Capmany, fielmente interpretada por los demás artistas, ha sabido producir un todo bello y armónico de sin igual atractivo. (...)

Plácemes mil merece la iniciativa del representante del vermouth Torino, porque ha puesto á disposición del público un establecimiento á la altura de los mejores que figuran en las grandes capitales europeas, sabiendo hermanar el arte con la comodidad y el más refinado confort y ofrecer á la vez que un producto celebradísimo, las condiciones de “presentación” que en la vida moderna son tan apreciadas.⁸⁶⁶

Mònica MasPOCH⁸⁶⁷ anota que possiblement després del tancament del *Torino* del Passeig de Gràcia ho va fer aquest ja que el 1914, segons una guia de la ciutat, l'establiment es deia *Oriental Bar* i el seu propietari era Juan Alamán. Dos anys després, el 21 d'octubre de 1916 tornava a canviar de propietari a Pierre Porta i adquiria el nom actual de *Grill Room*.

L'establiment forma part del *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona* (1987).⁸⁶⁸ Presenta un bon estat de conservació exterior i interior amb la restauració efectuada el 1999. La decoració interior conserva gran part del seu espai original com l'aparador, els taulells, els treballs de forja que adornen els pilars, l'artesanat pintat, les aplicacions de ceràmica i els llums.⁸⁶⁹

El 20 de setembre de 1902 s'inaugurava l'altra *Cafè-Restaurant Vermut Torino* al Passeig de Gràcia, número 18 amb cantonada a la Gran Via. La premsa de l'època es feia ressò amb major expectació que el primer, transcrivim la descripció detallada publicada al *Diari de Barcelona*:

En los bajos de la casa del Paseo de Gracia, chaflán con la Gran Vía, abrió anoche sus puertas un establecimiento montado con gran gusto y suntuosidad. Pertenece á D. Flaminio Mezzalama, gerente apoderado, para

866 X., “Vermouth Torino”, *Hispania*, 15-04-1902, núm. 76, pp. 161-162.

867 MASPOCH, 2004, pp. 29-30.

868 *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic...*, 1987, p. 177, núm. 297, Categoria B, cap. VII.

869 GARCÍA, LÓPEZ, CASTRO, 1993, pp. 41-43.

España de la casa Martín y Rossi de Turín, y se denomina "Torino", título que aparece en cristales de color colocados en la rica marquesina de hierro forjado y repujado de la parte superior de la fachada. Dicha marquesina y una escultura en piedra representando la vid constituyen los principales adornos de la fachada.

El interior de la tienda afecta una forma angular por seguir paralelamente las líneas del chaflán de la casa. Tiene en el Paseo de Gracia un portal con un arco partido por el centro por uno de los montantes de la casa, el cual queda oculto por una escultura muy bien trabajada. En las paredes hay arrimaderos de madera esculpura que se completan en su parte superior con adornos de cartoncuero imitando la madera. En las paredes hay pinturas al fresco y una de ellas, de gran tamaño, representa la caza. Las cuatro puertas del establecimiento se cierran con artísticas vidrieras de hierro y cristales decorados y los aparatos para la iluminación son de bronce con adornos combinados con cristales de color.

Por medio de un grande arco sostenido en sus extremos por dos grupos de columnitas se pasa de la tienda al interior, que está decorado con la misma riqueza y buen gusto que aquélla, hallándose situado en dicha pieza el mostrador, que tiene por frontis un mosaico sobre fondo de oro hecho en Venecia por encargo de la dirección de las obras. En el decorado de las paredes figuran entre los adornos los escudos de las casas Reales de España, Italia y Portugal, de las cuales es proveedora la casa Martini et Rossi de Turín. En el interior del establecimiento hay un local de vastas dimensiones que tiene forradas las paredes y techo de cartón, de dibujo sumamente original. Se ilumina el expresado salón por unos preciosos aparatos de cristal de color azul fabricados expresamente en Venecia.⁸⁷⁰

Els artesans col·laboradors augmentaven considerablement en referència al primer *Torino* i alguns d'ells coincideixen als dos establiments. Però, cal destacar, que aquest segon establiment es projectava amb una major qualitat artística que es denotava amb els arquitectes participants, com ara Pere Falqués que s'encarregà de la marquesina de ferro, Josep Puig i Cadafalch que projectà la primera sala i Antoni Gaudí i Cornet que decorà la sala del fons. Els artesans col·laboradors varen ser Saumell García (pintura), Hermenegild Miralles (revestiment de cartró pedra), Urgell i Ferrater (entapissat

870 *Diario de Barcelona*, 21-09-1902, núm. 258, pp. 11126-11127.

pintats), Buzzi i Massana (escultura), Buzzi germans (marbre), Calonje i fills (ebenisteria), Domènech (metall), Ballarín (marquesina), Bordalba (vidre),⁸⁷¹ Thonet (mobiliari), Masriera i Campins (làmpades), Fratelli, Tosso (làmpades del saló del fons), Società Mussio (mosaic del taulell) i Quintana (fundició).

La premsa considerava que el nou *Cafè-Restaurant Vermut Torino* superava en qualitat ornamental al primer, la seva ubicació al Passeig de Gràcia també ho indicava:

Hace algunos meses que Don Flaminio Mezzalama, representante de la casa Martini y Rossi, de Turín, abrió en la calle de Escudillers con el rótulo de "Torino" un elegante establecimiento destinado al despacho de sus exquisitos vermouths.

La popularidad que alcanzó dicho establecimiento fue extraordinaria, aunque no tanto como la que ha adquirido en el poco tiempo que lleva de estar abierto al público el que ha inaugurado recientemente bajo idéntico título en el aristocrático paseo de Gracia, cruce con la calle de Cortes.

*Y es que si aquél fue montado con exquisito gusto, éste le supera, habiendo sido instalado con gran esplendidez y lujo.*⁸⁷²

Els elogis de la decoració de l'establiment van ser nombrosos a les revistes artístiques del període que a més il·lustraven els texts amb imatges. Presentem a continuació alguns exemples:

En buen gusto, en comodidad y belleza puede competir ventajosamente con los principales de su índole de Europa y de América, y á buen seguro que el más empingorotado noble de la Edad media no hubiese desdeñado para morada particular las espaciosos y suntuosas salas que constituyen las dependencias de tan hermoso establecimiento.

De todos los materiales empleados en la construcción, se ha obtenido excelente partido para dar al establecimiento un elegante aspecto de estilo genuinamente modernista, en la verdadera acepción de la palabra, es decir,

871 Sembla que l'execució tècnica dels vidres va corre a càrrec de Juan Vilella per l'anunci presentat a la revista *Arquitectura y Construcción* on es reproduïx la façana del *Torino* com mostrari de les seves obres.

872 G., "Un nuevo establecimiento", *Hispania*, 15-11-1902, núm. 90, pp. 478-480.

como símbolo del progreso artístico, que le da relieve y sabor de época. La piedra, la madera, el hierro y la vidriería se dan la mano para armonizar el conjunto, y aunque se prescinde de épocas y estilos, sin sujetarse á un verdadero carácter determinado, no deja de revelar cierto atractivo en su conjunto.⁸⁷³

Se necesita tener alma de artista italiano y temple de negociante yanqui, para atreverse á levantar un palacio á un vino. ¡Y qué palacio! Verdaderamente encantado, fastuoso, resplandeciente de lujo, delicadeza y gusto, que honra por igual á su iniciador y propietario, don Flaminio Mezzalama, gerente en España de la casa de Turín, Martini y Rossi, -á quienes más agradecidos deben estar los gastrónomos y los desgánados del mundo entero,- cómo á la capital donde se ha erigido. Barcelona, que goza justa fama de ser la capital europea que cuenta con los establecimientos más elegantes y suntuosos, debe mostrarse agradecida á que extranjeros de tantas iniciativas y rumbosas como Mezzalama la elijan para demostrar en ella cuanto puedan y saben hacer, para hermanar habilidosamente el negocio comercial con el esplendor del arte. En tal concepto, “Torino” parece realizar el summum de la perfección y del adelanto.⁸⁷⁴

La seva decoració que s’assenyalava al mateix nivell que els establiments europeus,⁸⁷⁵ es projectava com un dels punts d’interès a la guia de començaments de segle d’Ossorio. Es tracta del text elaborat a partir de la traducció de l’article anterior que hem presentat i que correspon a la revista *Pluma y Lápiz*:

Il est tenu par monsieur Flaminio Mezzalama, et, vraiment, il faut avoir l’âme d’un artiste italien et la trempe d’un négociant yankee pour oser élever un palais au vermouth! Mais un palais vraiment enchanté, fastueux,

873 “Arte Moderno”, *Hojas Selectas*, 1902, pp. 65-67.

874 O.G., “Palacio del Vermouth”, *Pluma y Lápiz*, 1902, núm. 104, p. 513.

875 Prova de la seva repercussió és que va ser escollit per il·lustrar l’àlbum de *Materiales y Documentos de Arte Español* dels anys 1903 i 1910: LEROY, 1903, Làms. 21 i 25; LEROY, 1910, Làm. 34.

També és del tot interessant que sigui l’únic cafè-restaurant inclòs a la Collection Maciet de la *Bibliothèque des Arts Décoratifs* de París a l’àlbum 35 Bis 5: *Cafés Restaurants. XX siècle* amb una fotografia de l’interior.

resplendissant de luxe, de délicatesse et de goût, lequel honore en la même mesure et à son initiateur et propriétaire le gérant en Espagne de la maison de Turin, Martini et Rossi (...).

Barcelone, qui jouit, à juste titre, de la réputation d'être la ville européenne qui compte les établissements les plus élégants et somptueux, doit être fière de ce que des étrangers tels que Mezzalama la préfèrent pour y faire magnifique parade de tout ce qu'ils sont capables de faire pour allier habilement la spéculation commerciale à la splendeur de l'art. Sur ce point-là, « Torino » apparaît comme réalisant le « summum » de la perfection et du progrès. La Municipalité de Barcelone a apposé son sceau à tant de beautés en décernant un prix à cet établissement.⁸⁷⁶

El *Torino* del Passeig de Gràcia no va tenir la mateixa sort en conservació que el seu predecessor ja que cap el 1911 va tancar. El novembre del mateix any s'anunciava un nou establiment al seu emplaçament, per ubicar la Casa Esteve i companyia destinada a la venda de mobles i objectes artístics,⁸⁷⁷ temps després s'instal·laria la *Joieria Roca* de Josep Lluís Sert.⁸⁷⁸

5.1.1.8. Cafè-Restaurant Maison Dorée

L'any següent de les obertures dels *Vermuts Torino*, es reformava un dels cafè-restaurants més importants que van existir a la Barcelona del 1900, la *Maison Dorée*. Fou decorat amb un estil decoratiu historicista, molt diferent al modernisme imperant present a les façanes dels *Torino*. La *Maison Dorée*, propietat dels germans Carles i Michel Pompidor havia obert el 1897 a la Plaça Catalunya, número 22; entre la Rambla de Canaletes i el carrer de Rivadeneyra.⁸⁷⁹ El nom provenia del *Cafè-Restaurant Maison d'Or* i més tard *Maison Dorée*, de París. Obert el 1840 situat al Boulevard des Italiens, 20;

876 OSSORIO, c.1908, pp. 166-167.

877 Així ho anunciava *La Il·lustració Catalana*, 05-11-1911, núm. 439, p. 663.

878 CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 24-25; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 72-73.

879 Sobre la *Maison Dorée*, vegeu: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 62-63; CABALLÉ, 1946, pp. 96-98 (Vol. I); CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 20; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 178-179; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 33; MIGUELSANZ, 2009, p. 224; PERMANYER, 1991, pp. 136-139; POMPIDOR, 2010; REGÀS, 1952, pp. 36 i 76-77; VALLÈS, 1983, pp. 178 (Vol. I) i 201 (Vol. II).

a prop de l'Òpera. Com el seu nom indicava, predominava la decoració daurada a la façana i comptava amb 16 salons privats.⁸⁸⁰ Centre neuràlgic de la capital francesa que esdevé un model de referència per a l'establiment barceloní.⁸⁸¹

La *Maison Dorée* de Barcelona es distribuïa a partir de les cuines i els cellers al soterrani, a la planta baixa es situava el cafè i el menjador amb una part interior destinada a restaurant de luxe i al primer pis es disposava el gran saló per a grans banquets, salons privats, salons de descans, lectura i piano.⁸⁸²

Presentava una ornamentació d'estil neo Lluís XV, en principi no es tractava d'una decoració de gran rellevància com l'adquirida després de la reforma inaugurada el 14 de setembre de 1903 que també continuava amb el mateix estil afrancesat (fig.180). La *Ilustración Artística* donava a conèixer gràficament la reforma efectuada.⁸⁸³ És interessant citar la consideració d'aquesta revista al respecte:

*Sus propietarios, los hermanos C. y M. Pompidor, no han perdonado gasto ni esfuerzo alguno para ponerlo á la altura de los mejores en su género, y siguiendo la corriente que en materia de ornamentación de establecimientos públicos se observa de algún tiempo á esta parte en Barcelona, han atendido de un modo muy especial á la parte artística, así en la fachada como en las dependencias interiores, habiendo presidido el mayor gusto, así en el conjunto como en los detalles, según puede verse en los adjuntos grabados.*⁸⁸⁴

880 COURTINE, 1984, pp. 155-179; ORTOLI, 1984, pp. 51 i 54; POMPIDOR, 2010, pp. 131-145.

881 El 1889 un cronista anònim de *Le Courrier français* incloïa els cafès artístics de París més rellevants del període, referent a la *Maison Dorée* comentava: *Café-restaurant de premier ordre, connu du monde entier ; c'est lui qui a inauguré en quelque sorte le règne des cafés splendides où les peintures, les glaces, l'or et l'ameublement fastueux attirent et éblouissent le regard. Ce ne sont partout que médaillons, pendentifs, culs-de-lampes, boiseries sculptées, plafonds ciselés. Son inauguration fut un événement parisien. Tous les viveurs, tous les noceurs, tous les millionnaires et toutes les horizontales de marque de ce siècle ont connu les salons de la Maison Dorée. Salons historiques la plupart, qui pourraient fournir matière à bien des chroniques. (...) La Maison Dorée est un établissement légendaire que tous les étrangers visitent en même temps que le Panthéon.* Recollit per: COURTINE, 1984, pp. 176-177. Mostra de l'expectació que produïa a l'època.

882 POMPIDOR, 2010, p. 196.

883 *La Ilustración Artística*, 19-10-1903, núm. 1138, p. 695.

884 X. "Barcelona. El Restaurant "Maison Dorée", *La Ilustración Artística*, 19-10-1903, núm. 1138, p. 695.

L'afirmació ja ens mostra com a reflex de l'època, la importància que se li estava atorgant a la decoració d'aquesta tipologia d'establiments, i és que hem d'entendre l'ornamentació com un element distintiu que permetia el prestigi dels propietaris dels negocis.

La direcció de les obres va anar a càrrec d'August Font i Carreras,⁸⁸⁵ el mateix arquitecte que deu anys abans havia projectat la reforma del *Restaurant de Francia "Casa Justin"*, un dels millors restaurants del moment.

La descripció publicada al *Noticiero Universal* ressenyava els espais de distribució:

Ayer tarde tuvimos el gusto de visitar el nuevo y gran café-restaurant que, tomando el nombre sugestivo de un afamado establecimiento análogo de París, se titula Maison Dorée, hallándose situado en uno de los mejores sitios de la plaza de Cataluña, entre la Rambla de Canaletas y la calle de Rivadeneyra.

Del arte en admirable consorcio con la riqueza, es trasunto ideal el espléndido y magnífico decorado, estilo Luis XV, de las lujosas dependencias de la nueva casa.

Satisfechos pueden estar sus dueños, don Carlos y don Miguel Pompidor, de haber realizado con el establecimiento de su Maison Dorée, una mejora notabilísima en Barcelona y una esperanza en el ánimo de las personas de buen gusto, que seguramente corresponderán al esfuerzo de aquellos señores, quienes ofrecen comidas á precios relativamente módicos, y un the que se servirá todos los días, de cinco á siete de la tarde, en el suntuoso salón-restaurant, mientras se dará un concierto.

La iluminación es á la par adorno vistosísimo, pues la constituyen hermosas cestas de vidrios de colores adosadas á los techos.

Además de todo el piso bajo, ocupa la Maison todo el primer piso, al cual se sube por dos escaleras, la principal y otra interior, situada en la calle de Rivadeneyra.

885 Entre els artesans col·laboradors destaquem a Juan Coll Molas i Cosme Maurell (guix), Queraltó i Planas (fusteria, ebenisteria i parquet), Franzi (marbre), Bertrán i Torres Florensa (làmpades), Riquer, Bancells, Urgell, Riu, Gual i Ferrater (pintures decoratives), Josep Porta (manyeria), Rigal, Vie i Corominas (cristall), Vilaró fills i Saumell (pintura), Antonio Comas (cadires), José Baluá, E. Ringuet i J. Camins (taules).

*Este piso está dividido en dos partes: una dedicada á departamentos independientes para restaurant y salón de descanso y piano, y otra destinada á banquetes, capaz para 150 comensales, y en la que hay tocador para señoras, lavabo, fumador, guardarropía, etc.*⁸⁸⁶

Fig.180. Façana del Cafè-Restaurant Maison Dorée, 1903.
(*La Il·lustració Catalana*, 04-10-1903, núm. 18, p. 289).

A l'estiu de l'any següent, s'inaugurava el jardí terrassa del primer pis,⁸⁸⁷ aquest espai exterior s'entenia com a signe de modernitat ja utilitzat amb èxit a París. Freqüentada a totes hores, era un excel·lent i privilegiat mirador ubicat a un lloc que s'havia convertit en el de més trànsit de barcelonins i forasters.

Als salons de la *Maison Dorée* van tenir lloc els actes socials més importants: festes, celebracions i tertúlies de l'època. Destaquem el conegut ball del Marquès d'Allella el febrer de 1905 (fig.181) o el banquet dedicat a Josep Llimona per al monument al Dr. Robert el 1907.⁸⁸⁸ Com particularitats, la *Maison Dorée* va tenir la primera porta giratòria de Barcelona i va implantar el costum del Regne Unit de prendre el te.

886 *El Noticiero Universal*, 15-09-1903 (matí), núm. 3198, p. 3. Dies abans el mateix diari anunciava la reobertura: 12-09-1903, núm. 5573, p. 3; 13-09-1903, núm. 5574, p. 1. També es feia ressò el *Diario de Barcelona*, 16-09-1903 (matí), núm. 259, pp. 10980-10981.

887 *Diario de Barcelona*, 18-06-1904 (matí), núm. 170, p. 7421.

888 *La Il·lustración Artística*, 01-07-1907, núm. 1331, p. 440. També la mateixa publicació reproduïa un gravat del ball del Cercle Artístic celebrat el 7 de febrer de 1910: 14-02-1910, núm. 1468, p. 119.

El 1902 tancà la *Maison Dorée* de París, setze anys després ho faria la de Barcelona, concretament el 15 de juny de 1918,⁸⁸⁹ tot desapareixent un dels punts ociosos de referència per a la burgesia del període.

Fig.181. Ball del Marquès d'Alella al *Cafè-Restaurant Maison Dorée*, 1905.
(*La Il·lustració Catalana*, 12-03-1905, núm. 93, p. 173).

5.1.1.9. *Restaurant Pince*

Un altre dels restaurants més destacats del moment era el *Restaurant Pince* que el març de 1901 obrí a la cantonada del carrer Ferran, 31 i Rauric, 2.⁸⁹⁰ En un principi es tractava d'un local destinat a la celebració de banquets en què:

889 J.B. Pompidor recollia el ressò de la premsa davant del tancament de la *Maison Dorée* i el poema dedicat a J.B. Pompidor : POMPIDOR, 2010, pp. 373-380.

El 1924, a l'altra banda de la Plaça Catalunya, concretament al número 7; entre el carrer Bergara i la Ronda Universitat, va obrir una nova *Maison Dorée*. No pels mateixos propietaris, va estar funcionant fins a l'any 1939. Les obres es van dur a terme per Bonaventura Bassegoda i Amigó entre 1923 i 1924: BASSEGODA, 1995, pp. 74 i 115.

890 Joan Pince havia obert anteriorment un establiment anomenat *La cocina moderna* al carrer Raurich, número 10; que el 16 de juny de 1898 inaugurava un saló per a banquets. A la seva decoració ressaltaven els miralls de les parets: *Diario de Barcelona*, 17-06-1898 (tarda), núm. 168, p. 6922.

Destina á dicho objeto todo el piso principal de la casa, que ha decorado con mucho gusto y elegancia al estilo modernista.

El comedor, capaz para 150 cubiertos, es una pieza rectangular de buenas proporciones y está decorado por espejos y pinturas al temple muy vistosas. Para la iluminación se han colocado cuatro aparatos zenitales de unas cuarenta lámparas incandescentes cada uno, que figuran un manojo de lirios y que producen excelente efecto. El otro departamento ha instalado un saloncito tocador para señoras, muy elegante y confortable. El local del entresuelo hasta hoy destinado á comedor se dedica á salón de conciertos y de baile. La fachada de la casa en lo que corresponde á los locales del establecimiento ha sido asimismo pintada y decorada.⁸⁹¹

El 1905 es va fer una remodelació projectada per l'arquitecte Joan Alsina Arús,⁸⁹² que el convertia en restaurant però alhora en xarcuteria,⁸⁹³ tot aconseguint una major repercussió en relació al local precedent (fig.182).⁸⁹⁴ Ossorio a la seva guia comentava en relació a la seva decoració:

Il a voulu aussi s'installer superbement dans un local d'un goût exquis et où l'emploi exclusif du marbre, du fer et du cristal prônent leur excessive propreté. Ce local possède, au rez-de-chaussée, un coquet et élégant petit salon, style Louis XV, où prend naissance l'artistique escalier en marbre qui conduit aux appartements où sont continuellement célébrés les banquets les plus splendides.⁸⁹⁵

En aquest comentari es feia referència al saló historicista d'estil neo Lluís XV però altre dels salons es va decorar amb línies sinuoses de caràcter naturalista a partir d'ornamentació vegetal. Es tracta doncs, d'un clar exemple d'un mateix espai on es

891 *Diario de Barcelona*, 18-03-1901, núm. 77, p. 3485.

892 BOHIGAS, 1983, pp. 66 i 183 (Vol. II); PONS, 2004, p. 57.

893 El mateix concepte de restaurant-xarcuteria apareix en un local del carrer Petritxol, 8; que fou inaugurat el 10 de juliol de 1909: *El Noticiero Universal*, 10-07-1909, núm. 7453, p. 1.

894 CIRICI, 1951, p. 216; MIGUELSANZ, 2009, p. 77; PERMANYER, 1991, p. 19; REGÀS, 1952, pp. 36-38.

895 B.P., "Obras arquitectónicas de D. Juan Alsina y Arús", *Arquitectura y Construcción*, 12-1907, núm. 185, pp. 357-361; OSSORIO, c.1908, p. 235.

fusionen diferents estils artístics, classicistes i moderns, resultat de la confluència decorativa del període.

Fig.182. Façana del Restaurant Pince, 1905.
(Arquitectura y Construcción, 12-1907, núm. 185, p. 357).

Es tractava d'un establiment que va romandre en el record ciutadà, en trobem elogis de personalitats com Josep Maria Nadal que al seu llibre de memòries sobre el carrer Ferran publicat el 1943 anotava que:

Un buen día, se produjo verdadera sensación en la calle de "Fernando". Se había inaugurado un establecimiento en cuyos escaparates se exponían toda clase de artículos alimenticios y exquisiteces gastronómicas y que, disponía, además, de un saloncito en el que podían consumirlos los clientes. El éxito de Casa Pince fue definitivo.⁸⁹⁶

Un altre cas és el de Miquel Regàs, que es dedicà al món de l'hostaleria, comentava a les seves *Confessions (1880-1936)* que:

896 NADAL, 1943, p. 51.

*L'establiment, dins d'aquell ambient barceloní, era de bon gust i sobretot de qualitat. Façana de marbre amb escultures, bons miralls, llums de cristall, ferros forjats estil d'època, unes vaixelles delicades, en fi, feia quedar bé la ciutat.*⁸⁹⁷

5.1.1.10. Restaurant Mundial Palace

El primer dia de febrer de 1908 s'inaugurava el *Restaurant Mundial Palace* (fig.183).⁸⁹⁸ El *Noticiero Universal* exaltava la nova obertura:

Cuanto se diga del mismo es poco, y ya lo hemos detallado en anteriores ediciones. Basta indicar que es uno de los principales de España, que honra á la Junta de Obras del Puerto por su construcción, á los señores Vilalta y Serra que lo han tomado en arriendo y lo han colocado, sin perdonar esfuerzo alguno, al nivel de los más adelantados del extranjero.

*En él no solo hallarán los vecinos de Barcelona, sino también los viajeros que arriven á esta ciudad, todas las comodidades apetecibles y las más aceptables condiciones de confort, elegancia y economía.*⁸⁹⁹

Fig.183. Saló de banquets del *Restaurant Mundial Palace*, 1908.
(*La Ilustració Catalana*, 05-04-1908, núm. 253, p. 237).

897 REGÀS, 1960, pp. 97-98.

898 La seva difusió de caire turístic es difonia a *Barcelona artística e industrial*, 1916, p. 21; OSSORIO, c.1908, pp. 98-99.

899 *El Noticiero Universal*, 02-02-1908, núm. 3925, p. 2.

Estava instal·lat al primer pis de l'edifici de la *Casa de Viatgers* de la Porta de la Pau, es tractava de l'edifici central del port inaugurat un any abans. A la planta baixa s'hi trobaven la duana, les oficines de les empreses navilieres, els serveis i diversos quioscos. Al segon pis es disposaven les habitacions particulars.⁹⁰⁰

Es tractava doncs, d'un establiment en primera línia del litoral marí.

5.1.1.11. Cafè-Restaurant La Lune

El darrer dia de l'any 1909⁹⁰¹ s'obria el *Cafè-Restaurant La Lune* a la Plaça Catalunya, cantonada Rambla Catalunya, número 9 (fig.184). A l'elecció del seu nom quedava patent la distinció francesa.

L'establiment fou promogut per Jaume Tarradellas i va ser projectat per Salvador Alarma Tastàs i Miquel Moragas Ricart, tàndem de decoradors escenògrafs que també van ser els directors artístics d'altres espais dedicats a l'oci del moment.

L'originari *La Lune* era un establiment de begudes que estava ubicat a la Plaça de l'Àngel, al costat de la Bòria, obert el 1905. Però a conseqüència de la construcció de la Via Laietana va haver de canviar d'ubicació.⁹⁰²

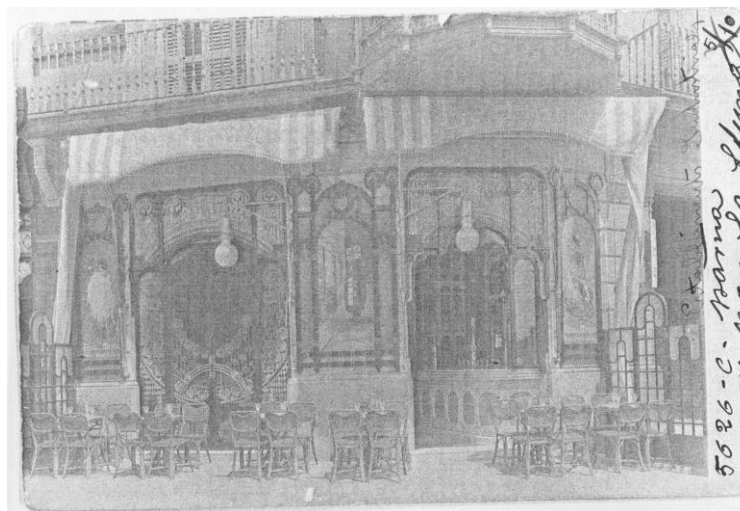

Fig.184. Façana del *Cafè-Restaurant La Lune*, 1911.
(Arxiu Mas, núm. 5626, 1911).

900 MIGUELSANZ, 2009, p. 76.

901 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 88.

902 Sobre el *Cafè-Restaurant La Lune*, vegeu: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 62-63; CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 20; ESPINÀS, 1975, pp. 20-22 i 117 (Vol. I); MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 37; MIGUELSANZ, 2009, p. 77; PONS, 2004, p. 77; SALA, 2005, p. 106; VALLÈS, 1983, pp. 201 (Vol. II).

5.1.1.12. Cafè-Restaurant Royal

El Cafè-Restaurant Royal, que a més era confiteria i bar. Estava establert a la Rambla dels Estudis, número 8; i es va inaugurar al començament de juliol de 1911.⁹⁰³ Fou decorat per Joan Llongueras i promogut per Esteban Sala (fig.185).

Miquel Regàs comentava a *Una generació d'hostalers* (1952), en referència a la seva decoració estilística:

Els nostres establiments, i els de Barcelona entera, sofrien feia temps influències foranes, particularment franceses. Per contraposició, no havien arribat encara ni el germanisme ni l'anglesisme, que, més tard, varen enriquir el nostre estil decoratiu. En Llongueras, coneixedor per estudi i pel sentit artístic que portava dintre seu, creia –i demostrava tenir raó- que teníem una tradició artística i que el sentit decoratiu, a la nostra terra, havia tingut èpoques de gran dignitat, i ell, entre adaptar-se noblement sistemes allunyats del nostre ambient i fer ressorgir aquella noble tradició nostra, no va pas dubtar, i amb el mateix èxit de Can Riera va fer la més digna “casa de te” que mai no ha existit, en cap època, a Barcelona.⁹⁰⁴

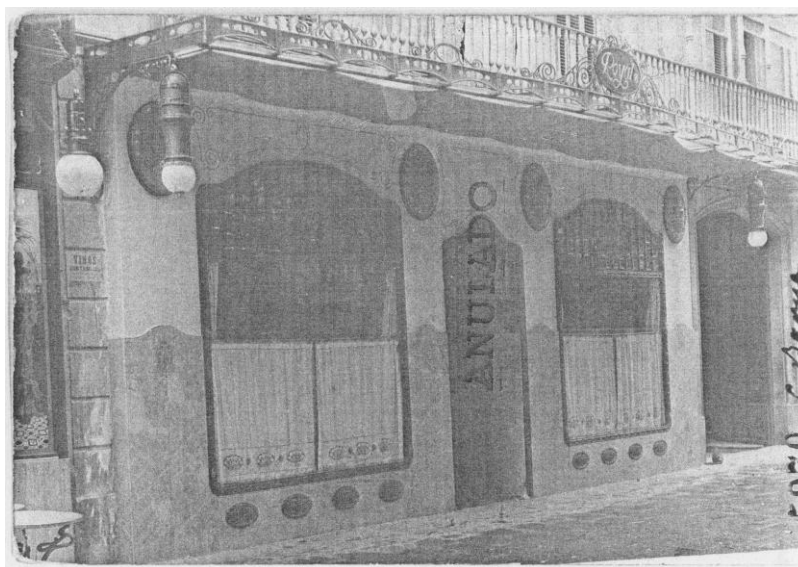

Fig.185. Façana del Cafè-Restaurant Royal, 1911.
(Arxiu Mas, núm. 5970, 1911).

903 *La Vanguardia*, 05-07-1911, núm. 13854, p. 4. Al mateix any es publicitava al *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 10-1911, núm. 8, p. 42.

904 REGÀS, 1952, p. 42.

Aquest tradicionalisme estava lligat a les noves tendències classicistes noucentistes que començaven a aparèixer, a més s'observa a la seva decoració precisos elements d'Art Decó. Com deia Alexandre Cirici a *El Arte modernista catalán* (1951), Llongueras va accentuar la simplicitat al *Cafè-Restaurant Royal*, la seva primera obra important dins de la seva trajectòria.⁹⁰⁵

5.1.2. Cerveseries

Les cerveseries havien aparegut amb anterioritat el 1888, es tracta d'una tipologia d'establiments que van proliferar a les darreres dècades del segle XIX. La primera cerveseria oberta dins del marc cronològic de la recerca va ser la *Gambrinus*, inaugurada a mitjans d'agost de 1889 a la Plaça Catalunya cantonada amb el carrer Fontanella, número 6. Es tractava del mateix local que abans havia estat la *Cerveseria Peninsular*. En referència a la seva inauguració s'informava que:

*El local ha sido completamente restaurado, habiendo sido ejecutadas las obras por conocidos artistas de esta capital.*⁹⁰⁶

La *Cerveseria Gambrinus* va comptar amb sucursals, no tan sols a Barcelona sinó també amb les precedents de França.⁹⁰⁷ Un exemple era la ubicada a la Rambla de Santa Mònica, número 29⁹⁰⁸ que també incloïa el servei de restaurant i el 18 de desembre de 1893 presentava unes obres que canviaven la decoració de l'establiment.⁹⁰⁹

905 CIRICI, 1951, pp. 217-218.

906 *El Noticiero Universal*, 20-08-1889, núm. 493, p. 2. Les reformes també s'anunciaven un dia abans al mateix diari: 19-08-1889, núm. 492, p. 1.

907 Sobre les diverses seus dels *Gambrinus* obertes a França, vegeu: GRISLAIN, 1984; REATO, 1999, p. 102.

908 Originàriament aquesta *Cerveseria Gambrinus* estava ubicada al Portal de Santa Madrona, 6. A l'estiu de 1879 es produïa una reforma promoguda pel seu propietari Valentí Pons. Dos anys després, el 1881, Pons va instal·lar la *Cerveseria-Cafè-Restaurant Gambrinus* ubicada a la Rambla de Santa Mònica, 29. Vegeu sobre els orígens d'aquesta cerveseria: VILLAR, 2008, pp. 388-390.

909 *El Noticiero Universal*, 19-12-1893, núm. 2082, p. 2; *Diario de Barcelona*, 20-12-1893 (matí), núm. 354, p. 14853. Un temps després, a començaments de 1895 s'indicava que s'estaven duent a terme noves reformes: *El Noticiero Universal*, 13-01-1895, núm. 4579, p. 4. Uns mesos després es produïa a l'establiment una explosió de gas: *Diario de Barcelona*, 29-06-1895, núm. 180, p. 7667.

Com ja hem especificat a l'anterior apartat de cafès i restaurants, en alguns establiments s'incorporava el servei de cerveseria, aquest és el cas del ja explicat *Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Lion d'Or*, però no es tractava d'un cas aïllat. Una altra obertura fou la de la *Cerveseria Minerva* que també era cafè, inaugurada el 24 de juliol de 1890 a la Ronda de Sant Antoni. Aquesta cerveseria comptava amb dos grans salons per a cafè i billars i espaioses dependències amb sofàs.⁹¹⁰

Com cas de competència directa dins de la mateixa tipologia d'establiment, uns dies abans de la reforma de la sucursal *Cerveseria Gambrinus* de la Rambla de Santa Mònica s'inaugurava la reforma de l'antiga *Cerveseria-Cafè-Restaurant Pelayo* ubicada al carrer del mateix nom, cantonada amb Plaça Catalunya.⁹¹¹ Com a curiositat, citem que va ser la primera a Barcelona a col·locar les taules al carrer a mitjans d'agost de 1879, pràctica que va ser imitada per altres establiments de la ciutat.⁹¹²

Altres exemples són la *Cerveseria-Restaurant de Viena* oberta el 7 de novembre de 1896 a la Rambla de Catalunya, 33; cantonada amb Gran Via, 250; al mateix emplaçament on havia estat ubicat el *Cafè Güell*.⁹¹³ El model seguia l'estil de Suïssa,⁹¹⁴ com exemple de la varietat d'influències de finals del segle XIX en aquesta tipologia d'establiments. El negoci no va haver de funcionar correctament quan uns mesos després, cap a finals de març de 1897, s'anunciava a la premsa el seu traspàs que incloïa els accessoris i el mobiliari.⁹¹⁵ El mes següent tornava a obrir conservant el mateix nom i indicant que el

910 *El Noticiero Universal*, 25-07-1890, núm. 830, p. 2.

911 La premsa es feia ressò: *El Noticiero Universal*, 11-12-1893, núm. 2073, p. 1; 12-12-1893, núm. 2074, p. 2; *Diario de Barcelona*, 12-12-1893 (tarda), núm. 346, p. 14529; 15-12-1893 (matí), núm. 349, p.14688.

912 CABALLÉ, 1946, pp. 93 (vol. I) i 104-111 (Vol. II). Hauria de tancar al voltant de l'any 1896 ja que el 4 d'abril es va obrir al mateix emplaçament els magatzems *El Globo: El Noticiero Universal*, 03-04-1896, núm. 2898, p. 2.

913 El *Cafè-Cerveseria Güell* va tancar el 1895 i es van fer tres subhastes públiques de les seves existències, mobiliari i billars. La primera es va produir el 5 de novembre de 1895 (així apareixia anunciat a *El Noticiero Universal*, 01-11-1895, núm. 2744, p. 1), la segona l'11 de novembre (*El Noticiero Universal*, 10-11-1895, núm. 2753, p. 1) i la tercera el 20 de novembre (*El Noticiero Universal*, 17-11-1895, núm. 2760, p. 1).

914 *Diario de Barcelona*, 07-11-1896 (matí), núm. 312, p. 13190; *El Noticiero Universal*, 08-11-1896, núm. 3117, p. 1 i 09-11-1896, núm. 3118, p.1.

915 *El Noticiero Universal*, 25-03-1897 (matí), núm. 3255, p. 1.

nou propietari havia introduït importants millores a la decoració,⁹¹⁶ a més d'incorporar els billars.⁹¹⁷ Així mateix el 1897, concretament el 3 d'abril s'inaugurava la *Cerveseria Baviera* al Passeig de Gràcia cantonada amb Provença.⁹¹⁸ Al darrer any del segle XIX obria les seves portes el *Cafè-Restaurant-Cerveseria Au Faisan Doré* a la Rambla del Centre, 36-38. La inauguració es produïa l'1 de juny de 1899, uns dies després quedaven oberts al públic els salons particulars de l'entresòl.⁹¹⁹

5.1.2.1. Els Quatre Gats

La cerveseria més remarcable del panorama artístic de la fi-de-segle fou *Els Quatre Gats*. Establiment inaugurat el 12 de juny de 1897 al carrer Montsió, número 3 bis; cantonada amb el Passatge del Patriarca (fig.186).

Els promotors van ser Pere Romeu, Miquel Utrillo, Ramon Casas i Santiago Rusiñol, quatre artistes o "quatre gats" que els primers anys de la dècada dels 90 del segle XIX havien passat temporades a París, tot compartint apartament al voltant del *Moulin de la Galette*.

L'establiment era a més de cerveseria, cafè, hostel i sala d'exposicions amb celebracions d'activitats culturals promogudes pels artistes que formaven part del cercle.⁹²⁰ Amb

916 *Diario de Barcelona*, 17-04-1897 (tarda), núm. 107, p. 4557; *El Noticiero Universal*, 19-04-1897 (matí), núm. 3250, p. 1.

917 *Diario de Barcelona*, 26-09-1897, núm. 269, p. 11143.

918 Així apareixia anunciat a *El Noticiero Universal*, 01-04-1897, núm. 3232, p. 1.

919 *El Noticiero Universal* ho recollia: 31-05-1899, núm. 4027, p. 1; 04-06-1899, núm. 4030, p. 1; 07-06-1899, núm. 4033, p. 1; 23-06-1899, núm. 4048, p. 1.

Altres referències de cerveseries obertes al període van ser: el 31 de juliol de 1892 s'obria la *Cerveseria del Triunfo* al Passeig de Sant Joan, 157: *Diario de Barcelona*, 01-08-1892, núm. 214, p. 9093. A finals de juny de 1893 es va inaugurar una cerveseria amb billars al carrer Aribau, 43: *Diario de Barcelona*, 30-06-1893 (matí), núm. 181, p. 7742.

920 Un dels aspectes més estudiats ha estat les activitats creatives desenvolupades a la sala contigua de la cerveseria. Espai on es celebraven exposicions, sessions d'ombres xineses, titelles, vetllades musicals, tot esdevenint un dels epicentres artístics i culturals de la Barcelona de la fi-de-segle. Enric Jardí dedica gran part del llibre a les activitats desenvolupades, vegeu: JARDÍ, 1972, cap. V. Lletres i ombres, VII. Titelles i música, VIII. Teatre i pintura, IX. Més exposicions, X. Una revista, XI. Gent de ploma i XII. Wagner, música i teatre.

Altres estudis a destacar són CIRICI, 1951, pp. 115, 345 i 360; CIRICI, 1992, p. 282; FONTBONA, 2011, pp. 120-125; FONTBONA, MIRALLES, 1990, pp. 30, 36-37 i 117; GALMÉS, Toni, "Operació putxineli: titelles a Els Quatre Gats". A: *Vestigis del Modernisme*, 2011, pp. 45-50; MCCULLY, 1978; MENDOZA, MENDOZA, 1989, pp. 104-110; RÀFOLS, 1993, pp. 113-130.

motiu de la seva inauguració, el *Diari de Barcelona* oferia una descripció del conjunt decoratiu:

Dispuesto todo y decorado á imitación de las antiguas casas catalanas. Dando á la expresada calle y al nuevo pasaje, tiene dos piezas con alicares de azulejos policromos, si no antiguos todos ellos, por lo menos a gran parte, á juzgar por su aspecto. En el techo se ven las vigas al descubierto decoradas con sencillez y buen gusto. Tiene una de las piezas "la llar de foch" y la otra el mostrador ó vasar asimismo de azulejos y con varias piezas de vasijería apropiadas al decorado de la Taberna. Las mesas son de nogal y las sillas de madera torneada pintadas de rojo y doradas, con asiento de enea, copia exacta de las que en el siglo pasado y en los comienzos del actual se usaban en Cataluña. Penden del techo la típica "llumanera" convertida hábilmente en aparatos para gas y hay colgados en las paredes platos azules y de varios colores de los que antes se fabricaban en el Reino de Valencia y en este Principado. En uno de los lienzos de pared ha pintado el artista señor Casas, con suma gracia, dos ciclistas en caricatura. Las vidrieras con vidrios de color y con diversiones de plomo contribuyen á dar á las dos piezas que hemos descrito en la "Taberna dels quatre gats" un aire artístico y que tiene el carácter peculiar de las viejas habitaciones catalanas.

(...) Con vista á la calle de Montesion hay en el nuevo establecimiento otra pieza que está decorada con una elegante chimenea, modelada con gusto artístico. El arrimadero de esta sala es de fina esterilla y en las paredes figuran cuadros al óleo originales de conocidos artistas de nuestra tierra. Contigua a la Taberna y en comunicación con ella se encuentra otra sala de dimensiones mayores que las demás destinada á ejercicios de "sport" y para verificar en ella exposiciones y dar en invierno espectáculos característicos.⁹²¹

Per tant, es produeix la confluència de la recuperació del passat amb reminiscències a l'edat mitjana i elements populars de l'arqueologia amb la modernitat que oferien les arts decoratives i aplicades de la indústria del moment. Els elements neogòtics anaven configurats per la pròpia estructura de l'edifici on s'ubicava, la *Casa Martí* (1895-1896), la primera edificació a Barcelona de Josep Puig i Cadafalch amb referències locals i internacionals.

921 *Diario de Barcelona*, 06-07-1897 (matí), núm. 187, pp. 7973-7974.

Fig.186. Interior d'Els Quatre Gats, c.1897.
(SALA, 2007, p. 143).

Enric Jardí a la monografia que li dedicà a *Els Quatre Gats*, exposava referent a la peculiar decoració:

Era quelcom volgudament refinat i "artístic", d'una ornamentació rebuscada, heteròclita, en la qual havien estat combinats elements propis d'un hostal tradicional de la nostra ruralia amb productes de la moderna indústria, però tot plegat dintre la tònica arqueologista i revaloradora de les tècniques artesanals pròpia del moviment decoratiu del final de segle català. (...) Puig i Cadafalch ja havia fornit els elements estilístics d'inspiració pretèrita, com les obertures exteriors en forma d'ogiva, cobertes amb vidres de colors, les arcades gòtiques amb marc de pedra que comunicaven les diverses estances del local, el sostre embigat o el terra de mosaic amb lloses fosques alternades amb rajoles de color més clar, o els arrimadors tot al llarg de les sales amb rajoles de ceràmica, que recordaven el model d'escaire que tan emprat havia estat en les construccions populars (...) Hi col·locaren unes poltrones de les denominades "de frare" i unes cadires de respalller exageradament llarg i visiblement incòmodes a profit de l'estil "antic".⁹²²

922 JARDÍ, 1972, pp. 12-14. En Jardí recollia el poema de Salvador Bonavia sobre l'aspecte pintoresc que oferia el local, publicat a *La Publicidad* el 23 de juny de 1897, uns dies després de l'obertura del local.

Ramon Casas un dels promotors, va participar en la composició decorativa del local, pintava amb tal finalitat els seus quadres del tàndem i el cotxe en què s'autoretrata amb Pere Romeu.

La tradició catalana dels gustos, costums, aficions i pensaments dels contertulians d'*Els Quatre Gats*⁹²³ es fusionava amb la modernitat bohèmia parisenca ja que hi havia la clara intenció d'imitar el cabaret *Le Chat Noir* a Barcelona, fins i tot queda implícit amb l'elecció del nom. En aquell establiment de París creat el 1881, ubicat a la Rue de Laval i promogut per Rodolphe Salis, Pere Romeu havia treballat de cambrer i animador amb espectacles d'ombres xineses.⁹²⁴ *Le Chat Noir* hauria d'ésser un referent per a la resta de cabarets del Montmartre parisenc, com *Quat'z'Arts*⁹²⁵ que va obrir el 1893 (fig.187), uns anys abans que *Els Quatre Gats* que presentà un marcat paral·lelisme decoratiu.

Cristina Mendoza⁹²⁶ ha estudiat les similituds i diferències entre els dos espais de Barcelona i París. La intenció del model queda ben reflectit en una carta titulada *Els IV Gats. Al gentil hombre tabernero Rodolfo de Salis, señor de Chatnoiville, caballero de la Butte Sacrée, capitán de tercios bohemios, etc.*, signada amb el pseudònim d'El caballero Migifuz que segons Mendoza es tractaria de Miquel Utrillo. Aquesta carta publicada a *La Vanguardia* l'1 de juliol de 1897, al poc temps de l'obertura d'*Els Quatre Gats*, rendia homenatge a Rodolphe Salis que havia mort feia poc més de tres mesos:

*Un alcázar-mesón al estilo del vuestro, aunque arreglado a las usanzas catalanas, acaba de ser establecido en esta ciudad por obra de uno de los discípulos preferidos de Ud., el Señor Pedro de Romeu, antiguo inquilino de Montmatre, tabernero en el "Boul Mich" y, más tarde, titiritero en Chicago.*⁹²⁷

923 SALA, 1992, pp. 425-426.

924 Sobre *Le Chat Noir* es feien ressò les revistes d'època editades a Barcelona, per citar un cas: ENSEÑAT, Juan B., "Crónica parisiense. El Chat-Noir y su escuela", *La Ilustración Artística*, 08-07-1895, núm. 706, pp. 470-474.

925 El Cabaret *Quat'z'Arts* estava ubicat al Boulevard de Clichy, 62 de París; i va restar obert fins l'any 1924. Vegeu al respecte: MALKI, 1987, pp. 32-33.

926 MENDOZA, 2005, pp. 198-215.

927 *La Vanguardia*, 01-07-1897, núm. 3086, p. 4.

Al final de l'article s'associa a Ramon Casas amb Léon Adolphe Willette,⁹²⁸ el qual havia decorat *Le Chat Noir*, pels quadres que comentàvem anteriorment.

Fig.187. Cabaret Quat'z'Arts, 1901.
Col·lecció Maciet. Album 35 bis 5: Cafés Restaurants. XX siècle. (BAD).

Com a *Le Chat Noir*, l'interior d'*Els Quatre Gats* es va decorar amb elements de regust medieval, com ceràmica, rajoles, bigues vistes i vitralls de colors.

Mendoza assenyala les diferències entre els dos establiments al context de les ciutats de Barcelona i París del període, *Le Chat Noir* era un local més de l'ample conjunt de cabarets i en canvi *Els Quatre Gats* s'entén com un cas aïllat que va desembocar en una rellevància singular.⁹²⁹

928 Sobre la seva trajectòria artística, vegeu: GINESTE, 1906, pp. 167-173.

929 El 1903 es tancava *Els Quatre Gats* per qüestions econòmiques. Es notificava a la premsa, citem el cas del *Diario de Barcelona*, 26-06-1903 (tarda), núm. 177, p. 7842. No va ser fins l'any 1988 que es va tornar a obrir com a cafè i restaurant per la família Ferré que efectua una restauració l'any 1991 per la campanya *Barcelona, posa't guapa* de l'Ajuntament de Barcelona. En referència al nou establiment d'*Els Quatre Gats*, vegeu: *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, pp. 8 i 23; *Ruta del Modernisme*, 2005, pp. 52-53 i 154; BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 54-61; CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 19-20; FAVÀ, 2003, pp. 96-99; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 229-231; MASPOCH, 2004, pp. 49-50.

5.1.3. Granges

Una de les tipologies d'establiments amb menys profusió varen ser les granges. Possiblement pel seu caràcter de caire més popular no apareixen al mateix nivell constatades a la premsa de l'època.⁹³⁰ Malgrat això, en podem destacar alguns casos.

5.1.3.1. Granja Muy Buenas

Una de les granges de l'època que ha arribat fins als nostres dies convertida en bar és el *Muy Buenas*.⁹³¹ Ubicada al carrer del Carme, número 63; va obrir a la fi-de-segle, sense poder determinar la data exacta.

A l'interior destaca la mampara de pi de melis i gravat a l'àcid que separava originàriament la granja de la sala de menjador.

5.1.3.2. Granja Catalana

Pel mes d'octubre de 1904 va obrir la *Granja Catalana* a la Ronda de Sant Pere, número 3; pròxim al Passeig de Gràcia (fig.188). El *Diari de Barcelona* oferia comentaris sobre la seva decoració en què van participar destacats artistes:

La decoración de dicha tienda revela en todos sus detalles la experta mano del artista D. Alejandro de Riquer, quien ha sabido sacar el mejor partido de las dimensiones del local al hacerse cargo de la dirección artística. Antes de penetrar en la tienda llaman la atención unas artísticas lámparas sumamente originales y los vidrios esgrafiados y policromados de la parte superior de la entrada. El adorno del interior de la tienda lo constituye un arrimadero formado de pequeñas baldosas blancas, que por ser biseladas afectan un

930 David Mackay al seu article "Tiendas modernistas en Barcelona, 1882-1922" recollia algunes granges conservades el 1962, com ara la *Granja Llobregat* ubicada al carrer Sant Antoni Abat, 21; la granja del carrer Banys Nous, 4; oberta el 1872 i que conserva actualment la façana d'una possible reforma modernista i la *Granja Vilana* al carrer Avinyó, 46.

També tenim constància per la premsa que el novembre de 1892 obria la *Granja Soldevila* al Passeig de Gràcia cantonada amb el carrer Casp: *El Noticiero Universal*, 02-11-1892, núm. 1659, p. 1.

931 Des de l'any 1928 rep el nom de *Bar Muy Buenas*. Sobre aquest establiment, vegeu: *Ruta del Modernisme*, 2005, pp. 50 i 171; BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 92-95; BOHIGAS, 1983, p. 170 (Vol. II); CARANDELL, 1982, p. 163; FAVÀ, 2003, pp. 76-77; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 183-185; GARCÍA, LÓPEZ, CASTRO, 1993, pp. 31-34; MACKAY, 1962, p. 39 i Llista de les principals botigues modernistes; MASPOCH, 2004, pp. 13-14; PONS, 2004, p. 45.

*almohadillado, las cuales cubren el arco del fondo y el mostrador. En las paredes laterales se reproducen al fresco las granjas de Vich y Mollet, donde crían las vacas y cabras que producen la leche, y en la parte superior del arco del fondo campea el friso, representando una pradera. El techo lo constituye un sencillo artesonado blanco y color tierra que armoniza con el decorado y el pavimento está formado de baldosas blancas de mármol con una cenefa amarillenta, igual á las mesas donde se sirve á los concurrentes.*⁹³²

Una decoració que anava en coordinada amb el propi us de l'establiment. Curiosament no apareix cap indicació de l'arquitecte que el va projectar, Enric Sagnier i Villavecchia.⁹³³

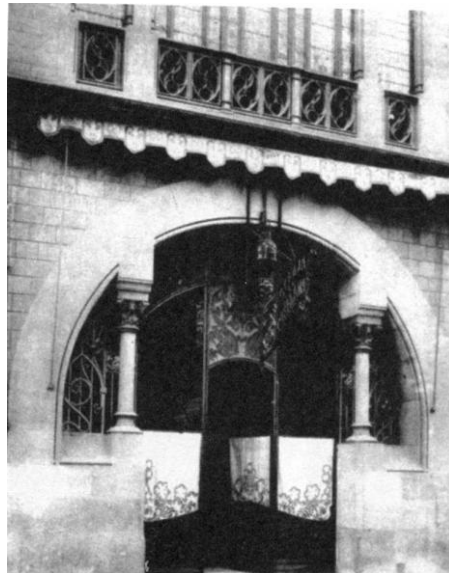

Fig.188. Façana de la *Granja Catalana*, c.1904.
(*Sagnier arquitecte*, 2007, p. 532, núm. 139).

5.1.4. Quioscos

Durant la celebració de l'Exposició Universal del 1888 es va produir una proliferació de quioscos de diferents tipologies, principalment dedicats a cafè o premsa, que

932 *Diario de Barcelona*, 13-10-1904 (matí), núm. 282, p. 11820.

933 GARCÍA, Albert, "Una ciutat, dues imatges". A: *Modernisme i modernistes*, 2001, p.173; J.F.R., 1959, p. 160; PONS, 2004, p. 85; RIBAS, Josep "Catalogació". A: *Sagnier arquitecte*, 2007, p. 532, núm. 139.

posteriorment es van integrar en el paisatge urbà de Barcelona.⁹³⁴ Aquest és el cas del quiosc de begudes, *Gran Cafè del Siglo XIX “La Pajarera”*. Es tractaven de construccions d'un caràcter marcadament efímer que estaven exposades a un major grau de reformes. Un altre exemple fou el *Quiosc de Cafè del Parc de la Ciutadella* que als primers dies de març de 1893 presentava la reforma realitzada. El nou edifici consistia en planta baixa i un pis amb una galeria de taules sobre l'estany.⁹³⁵ Miquel Regàs a les seves *Confessions (1880-1936)* assenyalava que en aquest edifici l'arquitecte Plantada havia realitzat un saló afrancesat.⁹³⁶

5.1.4.1. Gran Cafè del Siglo XIX “La Pajarera”

El 16 de maig de 1888 s'obria el *Gran Cafè del Siglo XIX* a la Plaça Catalunya,⁹³⁷ als anteriors terrenys dels jardins de la *Casa Gibert* (fig.189).⁹³⁸

Establiment promogut per Artur Vilaseca i projectat per l'arquitecte Mercader.⁹³⁹ Popularment fou conegut com *La Pajarera* per la seva aparença de que els clients semblaven engabiats. Es tractava d'una construcció senzilla de planta quadrangular,

934 El primer disseny de quiosc a Barcelona data de 1857, correspon a un projecte de Garriga i Roca. Vegeu sobre els quioscos: PUJOL, 1988.

935 *Diario de Barcelona*, 05-03-1893, núm. 64, p. 2844. Les obres van ser anunciades pel mateix diari l'any anterior: 22-09-1892 (matí), núm. 266, p. 11028.

936 REGÀS, 1960, pp. 148-149.

937 En relació al *Gran Cafè del Siglo XIX “La Pajarera”*, vegeu: ALMERICH, 1945, pp. 63 i 109-111 (Vol. I) que sembla fer una confusió amb el nou local de *La Pajarera* de 1896 amb el *Cafè Colón* de 1897. Aspecte que repeteix: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 41. Altres estudis són: CABALLÉ, 1946, pp. 79 i 107-108 i 113 (Vol. I) i 94-96 (Vol. II); CABAZÁN, 1974, pp. 17 i 20-21; CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, “Ciudad de tiendas y cafés”. A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 19; MIGUELSANZ, 2009, p. 221; VALLÈS, 1983, p. 222 (Vol. I); VILLAR, 2008, pp. 315-318.

938 Anteriorment la seu del *Gran Cafè del Siglo XIX* era al carrer Conde del Asalto, 1; que es va inaugurar el 18 de desembre de 1868. L'establiment hauria de tancar cap a finals de març del 1889, tot produint-se el seu trasllat cap a la zona nova de la ciutat: *Diario de Barcelona*, 29-03-1889, núm. 88, p. 3940. El local fou llogat per la Societat del Crèdit Lyonés que ampliava les seves oficines.

939 Possiblement es tractava de l'arquitecte Eduard Mercader Sacanella. Els artesans col·laboradors van ser Estany i Ferré (pintura), Benet i Masip (fusteria) i Florensa (lampisteria). La premsa es feia ressò de l'evolució de la construcció, resseguint *La Vanguardia*, 14-04-1888, núm. 173, p. 2; 21-04-1888, núm. 185, p. 2; 16-05-1888, núm. 229, p. 2; 17-05-1888, núm. 230, p. 3.

construïda de fusta amb cristalls, aquests darrers afegits l'octubre de 1890 per a protegir als clients de les condicions climatològiques de l'hivern.⁹⁴⁰

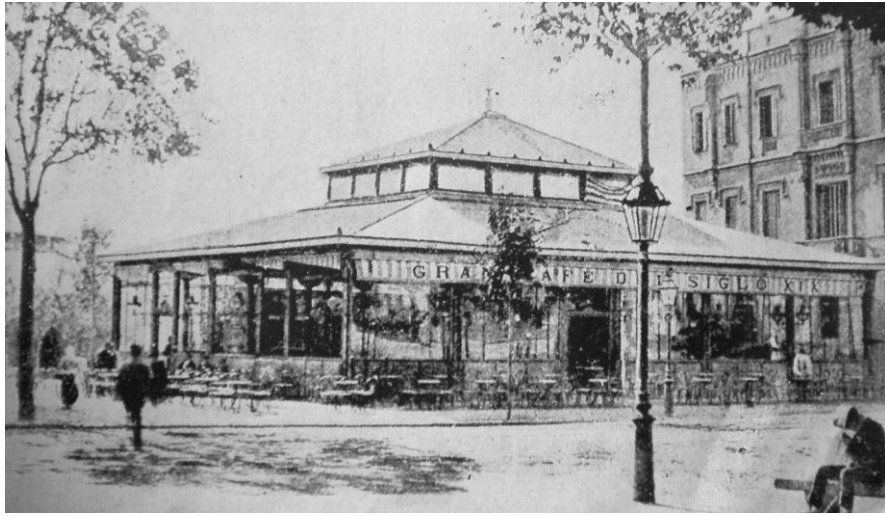

Fig.189. Gran Cafè del Siglo XIX "La Pajarera", c.1888.
(ALMERICHI, 1945, pp. 42-43).

5.1.4.2. Quiosc de Canaletes

A l'inici de les Rambla de Canaletes al costat de la Plaça Catalunya es va inaugurar el darrer dia del mes de febrer de 1908, la reforma del nou *Quiosc de Canaletes* (fig.190).⁹⁴¹

El quiosc de begudes procedia de l'instal·lat el 1878 que regentat per Fèlix Pons es tractava del trasllat del mateix quiosc que abans havia estat a Pla de la Boqueria.⁹⁴² Un nou quiosc va ser inaugurat el 1901 al mateix emplaçament, propietat de l'Ajuntament de Barcelona i regentat per Esteve Sala Cañadell. Era una construcció de fusta molt senzilla que es substituï el 29 de febrer de 1908⁹⁴³ per un conjunt modernista projectat per Josep Goday Casals.⁹⁴⁴

940 *Diario de Barcelona*, 21-10-1890 (tarda), núm. 294, pp. 12529-12530.

941 Una de les particularitats que va tenir el negoci és que en aquest quiosc fou instal·lada la primera cafetera exprés d'Espanya, finalment el quiosc va desaparèixer el setembre de 1951. Sobre el *Quiosc Canaletes*, vegeu: ESPINÀS, 1975, pp. 38-39; HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 112; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 88-89; MIGUELSANZ, 2009, p. 76; PERMANYER, 1990, pp. 52-53; PERMANYER, 1991, pp. 144-147.

942 VILLAR, 2008, pp. 390-393.

943 Així ho anunciava *El Noticiero Universal*, 28-02-1908, núm. 7014, p. 1.

944 PONS, 2004, p. 81.

Fig.190. Quiosc de Canaletes, 1908.
(*La Ilustració Catalana*, 08-03-1908, núm. 249, p. 154).

*La Ilustració Catalana*⁹⁴⁵ i *La Actualidad* publicaven imatges de la nova construcció, la darrera revista comentava al respecte:

*Últimamente hace inaugurado el kiosco construido en la rambla de Canaletas, destinado a refrescos, en sustitución del antiguo situado pasos más arriba. La nueva construcción puede calificarse de maravilla de las artes industriales, siendo una manifestación pública del adelanto que ellas han adquirido en la capital catalana.*⁹⁴⁶

Es tractava per tant, d'un conjunt singular que s'havia adaptat a les línies modernistes.

5.1.5. Bars

A partir de la segona dècada del segle XX van començar a aparèixer bars a la ciutat com a resultat de la influència americana.⁹⁴⁷ Alguns exemples que podem citar són el

945 *La Ilustració Catalana*, 08-03-1908, núm. 249, p. 154.

946 *La Actualidad*, 1908, núm. 84, p. 5.

947 David Mackay al seu article "Tiendas modernistas en Barcelona, 1882-1922" recollia alguns bars conservats el 1962, com ara el *Bar Americano* ubicat al carrer Hospital, 45; El *Bar Canari*

Restaurant-Bar La Terrasse inaugurat el 28 de maig de 1910 a la Rambla del Centre, 36-38⁹⁴⁸ o el *Bar American Soda* al carrer Sant Pau, 2; cantonada amb la Rambla que obria les seves portes el 24 de juliol 1910.⁹⁴⁹

5.1.5.1. London Bar

El 23 de juny de 1910 s'inaugurava el *London Bar* al carrer Conde del Asalto (després Nou de la Rambla), número 34; promogut per Josep Roca.⁹⁵⁰ Els artesans que col·laboraren eren amics del propietari.⁹⁵¹ Decorat a l'estil modernista, incloïa al fons un saló interior realitzat de forma molt més senzilla de la resta del local que es destinava a activitats artístiques i culturals.

Aquest establiment continua obert actualment, tot conservant la decoració original i forma part del *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona* (1897).⁹⁵²

5.1.5.2. American Bar

El darrer establiment per al menjar i el beure que en tenim constància dins del marc cronològic de la recerca és l'*American Bar* que hauria d'haver obert les seves portes al voltant del maig de 1912.⁹⁵³ Aquest bar que incorporava un sistema automàtic,⁹⁵⁴ estava

obert el 1904 al carrer Lesseps, 17; un bar al carrer Sant Medin, 2; el *Bar Ramon* ubicat a Sant Antoni Abat, 39 i el *Monumental Bar* al carrer Gran de Gràcia, 27. Vegeu: MACKAY, 1962, Llista de les principals botigues modernistes.

948 Es tractava de l'antic local de l'Ateneu Barcelonès. Sobre la inauguració d'aquest bar: *El Noticiero Universal*, 29-05-1910, núm. 4596, p. 1. Dies anteriors s'anunciava al mateix diari: 18-05-1910, núm. 7718, p. 1; 21-05-1910, núm. 7721, p. 2; 23-05-1910, núm. 7727, p. 1.

949 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 90; PERMANYER, 1990, pp. 53-54; PONS, 2004, p. 88.

950 Referent a aquest bar, vegeu: *Ruta del Modernisme*, 2005, pp. 41 i 171; BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 80-83; BOHIGAS, 1983, p. 175 (Vol. II); CARANDELL, 1982, p. 187; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 90; FAVÀ, 2003, pp. 92-93; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 155-156; GARCÍA, LÓPEZ, CASTRO, 1993, pp. 53-56; MACKAY, 1962. Llista de les principals botigues modernistes; MASPOCH, 2004, pp. 25-26; PERMANYER, 1990, pp. 288-291; PONS, 2004, p. 71.

951 GARCÍA, LÓPEZ, CASTRO, 1993, p. 54.

952 *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic...*, 1987, p. 308, núm. 542. Categoria B, cap. VII.

953 És en aquest mes quan comença a aparèixer anunciat a *La Vanguardia*: 12-05-1912, núm. 14164, p. 3.

ubicat al carrer Pelai, número 60; i va ser projectat per l'arquitecte Josep Domènech i Mansana (fig.191).⁹⁵⁵

La revista *Arquitectura y Construcción* reproduïa l'exterior i l'interior, documentació gràfica de gran relleu.⁹⁵⁶ El Butlletí de la Societat d'Atracció de Forasters ressaltava el seu sistema de servei:

*Como nota que recuerda las ciudades de la Europa septentrional, un Bar restaurant automático ha abierto sus puertas en la calle de Pelayo, atrayendo gran concurrencia de público por la novedad del sistema.*⁹⁵⁷

L'*American Bar* és una mostra de les noves influències americanes que arribaven a la ciutat i que s'allunyaven del model francès que havia dominat les dècades anteriors.

Fig.191. Façana de l'*American Bar*, 1912.
(*Arquitectura y Construcción*, 12-1912, núm. 245, p. 363).

954 El precedent d'aquesta modalitat de bar va ser el primer bar automàtic obert a Barcelona, ubicat al carrer Conde del Asalto, 8; inaugurat l'11 d'agost de 1894: *La Vanguardia*, 11-08-1894, núm. 4851, p. 1; 12-08-1894, núm. 4852, p. 1.

955 BOHIGAS, 1983, p. 85; PONS, 2004, p. 76 (Vol. II).

956 *Arquitectura y Construcción*, 12-1912, núm. 245, pp. 363, 365, 367 i Làm. 48.

957 "Nuevos establecimientos", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 07/09-1912, núm. 11, p. 96.

5.2. Fondes i hotels

A partir del 1888, Barcelona va anar incrementant i millorant considerablement els seus equipaments per al desenvolupament de l'activitat hotelera. Els millors hotels i fondes es van anar inaugurant a la ciutat correlativament als darrers anys del segle XIX i inicis del XX.

Com ja apuntàvem als anteriors establiments per al menjar i el beure, també en aquest cas se'ns presenten principalment dos factors essencials, per una banda l'inici de contínues obertures i consegüentment reformes d'edificis precedents. Una competència decorativa directa per aconseguir els millors espais que oferien major comoditat i confort, fruit del continu intent d'equiparació amb els establiments europeus, tot esdevenint alhora reclams turístics.⁹⁵⁸

Les fondes, de menor categoria en referència als hotels, es van distribuir per Ciutat Vella. El cas més paradigmàtic és el de la *Fonda de España* que tractarem de manera individual, però es van produir d'altres com la *Gran Fonda Europa* ubicada al carrer de la Boqueria. L'agost de 1892 presentava una reforma duta a terme pels seus nous propietaris, Cacciami i companyia.⁹⁵⁹ El *Noticiero Universal* comentava per a l'ocasió que:

Los nuevos dueños de este magnífico establecimiento, señores Cacciami y Compañía, tienen el gusto de poner en conocimiento de su numerosa clientela y del público en general, que sin omitir gasto alguno han introducido notables reformas y mejoras en todas las habitaciones, comedores y demás dependencias, elevándolo á la altura de los principales de su categoría.

*El citado establecimiento consta de 60 habitaciones.- Grandes salones de comedor, capaces para 200 personas.- Salón de lectura y pianos.- Patios.- Jardín.- Departamentos para familias y grandes habitaciones para viajeros de comercio.*⁹⁶⁰

958 Respecte a la relació entre turisme i arquitectura a Barcelona entre el període cronològic de l'Exposició Universal del 1888 i l'Exposició Internacional del 1929, vegeu: ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia).

959 Barcelona comptava amb una tradició de propietaris d'hotels i fondes de procedència italiana que van regentar els millors establiments hotelers del segle XVIII.

960 *El Noticiero Universal*, 28-08-1892, núm. 1593, p. 4.

Les obres consistien en millorar notablement l'establiment que van permetre elevar-lo de categoria amb la distinció de "Gran", adjectiu que va ser molt utilitzat a l'època, tant per a fondes com per a hotels.

Una altra reforma efectuada fou la de la *Fonda Miqueló* ubicada al carrer d'Ases que el 15 de maig de 1894 inaugurava un nou aspecte:

Habiéndose ensanchado con las dependencias anexas y todos los pisos superiores de la casa. Tal como está hoy montado el establecimiento, pueden ofrecer sus dueños de 40 á 50 habitaciones amuebladas con sencillez y comodidad y dotadas de buenas luces y ventilación. En el piso principal se ha construido un espacioso comedor decorado con severidad y en el que tienen cabida unas sesenta personas. (...)

*La escalera que conduce á los pisos ha sido construida en mármol blanco, teniendo estucadas sus paredes.*⁹⁶¹

Com s'observa, les reformes consistien en ampliacions de les dependències per obtenir millors comoditats i una cabuda de major magnitud davant de la demanda de turistes.

La *Fonda Marina* al Pla de Palau cantonada Ases també es reforma, concretament l'any 1906 sota la direcció de l'arquitecte Enric Sagnier i Villavechia, als pocs anys pujarà de categoria a hotel (fig.192).⁹⁶²

Pel que fa als hotels, a Ciutat Vella es produïen obertures, com ara l'*Hotel del Crèdit* que fou inaugurat el 1889 al passatge del mateix nom, pròxim al carrer Ferran.⁹⁶³ Es tracta del primer hotel que en tenim constància que es va obrir a la ciutat després de l'Exposició Universal.

961 *Diario de Barcelona*, 16-05-1894 (matí), núm. 136, p. 5743.

962 RIBAS, Josep, "Catalogació". A: *Sagnier arquitecte*, 2007, p. 534. Arxiu Municipal Administratiu 1649 (6P). La *Fonda Marina* apareixia anunciada a *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 13.

963 MIGUELSANZ, 2009, p. 71.

Fig.192. Façana de la *Fonda Marina*, c.1910.

(*Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 13).

Al carrer Boqueria s'inaugurava el 29 d'abril de 1893, l'*Hotel Condal*. Es tractava d'un edifici de nova planta projectat per l'arquitecte Gaietà Buigas i Monravà. Segons la descripció del *Diari de Barcelona*:

*Está bien distribuido, teniendo el Hotel la entrada por la calle de la Boquería y el Restaurant por la plazuela del Pino. Aquel ocupa parte del primer piso y los segundo, tercero y cuarto, teniendo dormitorios espaciosos para una sola persona y para familias, cuartos de baño, etc. El Restaurant, instalado en el resto del primer piso, tiene dos comedores de gran capacidad y otras piezas destinadas al mismo uso. Las habitaciones tanto del Hotel como del Restaurant están decoradas y amuebladas con sencillez y buen gusto.*⁹⁶⁴

L'anunci del nou establiment hotelier apareixia al dia següent a la premsa:

QUEDA INAUGURADO OFICIALMENTE EL GRAN HOTEL RESTAURANT CONDAL 23, BOQUERÍA, 23. 2, PLAZUELA DEL PINO, 2.

⁹⁶⁴ *Diario de Barcelona*, 30-04-1893, núm. 120, p. 5222. Una informació semblant recollia la notícia d'*El Noticiero Universal*, 29-04-1893, núm. 1846, p. 3. El mateix diari publicitava la nova obertura un mes abans: 28-03-1893, núm. 1814, p. 1.

COSTA, CASANOVAS Y COMPAÑÍA

*Magnífico edificio construido de nueva planta en el centro de la ciudad é inmediato á las Ramblas, siendo el único que puede ofrecer al público el Hotel independiente del Restaurant. Habitaciones con ó sin asistencia, departamentos para familias, cuartos de baño, salón de lectura, teléfono y demás instalación eléctrica. Cocina á la española y francesa. Comidas y Banquetes á todas horas. Este establecimiento reúne toda clase de comodidades, á pesar de su modicidad en los precios, al alcance de todas las fortunas. Especialidad para agentes de negocios y viajantes de casas de comercio. Coche particular á la llegada de los trenes.*⁹⁶⁵

Però principalment a Ciutat Vella s'efectuaven reformes de forma constant a mida que s'obrien nous hotels a la nova zona de la ciutat. Al voltant de l'eix principal de la zona antiga, les Rambles, es van efectuar les darreres obres de remodelació del segle XIX. N'és un cas l'*Hotel Falcón* ubicat a la Plaça del Teatre, número 5; promogut pels italians Durio i Maffioli i obert al segle XVIII.⁹⁶⁶ A començaments d'octubre de 1899 es produïen algunes reformes, destaquen un gran saló menjador a l'espai que ocupava el *Cafè Falcón*, com ja havia fet dos anys abans l'*Hotel Oriente*.⁹⁶⁷ Les parets estaven pintades de tons clars amb filets daurats, tal i com la premsa descriu el vestíbul de l'*Oriente*.⁹⁶⁸ Aquest és un clar cas de dos hotels que realitzen reformes similars en un període pròxim de temps i espai, aspecte que denota una clara competència per obtenir les dependències millors decorades.

La darrera reforma de 1912 és la de l'*Hotel Falcón* situat a la mateixa Plaça del Teatre que remodelava el saló menjador a l'estiu d'aquell any (fig.193).⁹⁶⁹

965 El mateix anunci aparegué a *Diario de Barcelona*, 30-04-1893, núm. 120, p. 5224; *El Noticiero Universal*, 30-04-1893, núm. 1847, p. 1. Anys després es publicitava a *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 8.

966 Sobre l'*Hotel Falcón*, vegeu: REGÀS, 1952, p. 54; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 5, 7 i 15-19; VILLAR, 2008, pp. 375-377.

967 Un altre exemple de cafè d'hotel és el *Cafè Cataluña* que pertanyia a l'hotel del mateix nom situat al carrer de les Eures, 2-4. També es va adaptar als nous temps inaugurant una reforma decorativa l'any 1901: *El Noticiero Universal*, 13-08-1901 (matí), núm. 2425, p. 2.

968 *El Noticiero Universal*, 11-10-1899, núm. 4136, p. 2; *Diario de Barcelona*, 11-10-1899 (matí), núm. 284, p. 11169. L'establiment es publicitava a *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 5; OSSORIO, c.1908, pp. 238-239.

969 La decoració presentava panells pintats per A. Tolosa, van col·laborar també a les obres P. Avila (guix) i Casa Vilaró i Pujadas (decorat), vegeu: "Los grandes hoteles barceloneses. El

Fig.193. Saló menjador de l'Hotel Falcón, c.1912.
(*Barcelona artística e industrial*, 1914, p. 22).

Principalment, al començament del segle XX van aparèixer més establiments hotelers al voltant de la Plaça Catalunya. S'obrien de nous com és el cas de l'Hotel Ibérico inaugurat a finals de febrer de 1904 a la cantonada dels carrers Vergara i Balmes,⁹⁷⁰ o s'introdueixen ampliacions o adequacions d'hotels que feien relativament poc que s'havien obert, així ho farien el *Gran Hotel Continental* i l'*Hotel Ambos Mundos*, com tractarem de manera individualitzada. Aquest aspecte és prou significatiu per afirmar que les contínues reformes responien a la competència directa d'establiments de la mateixa tipologia.

Com succeïa als cafès i restaurants, així mateix algunes fondes i hotels obtenen una major distinció del complex col·lectiu, per aquest motiu les tractem a continuació de manera individual.

nuevo comedor del 'Hotel Falcón', *La Actualidad*, 14-09-1912, núm. 319, p. 16. Una imatge apareixia reproduïda a *Barcelona artística e industrial*, 1914, p. 22.

970 *El Noticiero Universal*, 25-02-1904, núm. 5738, p. 1.

5.2.1. Hotel Internacional de l'Exposició Universal del 1888

Amb motiu de l'Exposició Universal del 1888, Barcelona es va bastir de l'*Hotel Internacional*⁹⁷¹ que anava destinat a acollir als visitants de la mostra, donada la falta d'infraestructura hotelera del moment.⁹⁷² L'edifici va ser objecte d'una autorització municipal de Mariano Lacambra que cedia a l'Ajuntament els terrenys necessaris del Passeig Colom. De la mateixa manera que el cafè-restaurant, l'edifici de nova planta fou projectat per Lluís Domènech i Montaner.

S'ha donat un gran relleu al fet que es va edificar en un rècord de 55 dies a conseqüència de la manca de temps per la decisió tardana de l'alcalde Rius i Taulet. En referència a aquest aspecte, Francesc Rogent a *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental* (1897) anotava:

*En diversas ocasiones han dado prueba nuestros arquitectos y constructores de una actividad fenomenal, comparable sólo con la de algunas empresas en la América del Norte. Fresco está todavía el recuerdo del Gran Hotel, de efímera existencia, el mayor edificio destinado á vivienda que hayan contenido los muros de Barcelona, durante la Exposición Universal de 1888, surgido como por arte de encantamiento en 50 días y completado en su ornamentación en otros 40. Prodigios semejantes se realizaron al construirse algunos de los edificios del vasto Certamen, demostrando que, en este concepto, poco ó nada tenemos que envidiar á la iniciativa y actividad extranjeras.*⁹⁷³

Finalment, es va inaugurar el 5 d'abril de 1888 amb un banquet que va obtenir un gran ressò.

971 A París es va crear l'*Hôtel Internacional* a l'Avenue d'Iéna, 60; vegeu: JOANNE, 1905, p. LI.

972 En referència a l'*Hotel Internacional* del 1888, vegeu: ALMERICH, 1945, p. 60; BARRAL, 2005, pp. 84-87; BOHIGAS, 1983, pp. 123-124 (Vol. I) i 85 (Vol. II); CIRICI, 1951, pp. 91 i 106; CIRICI, 1992, p. 181; FONTBONA, MIRALLES, 1990, p. 34; GARCIA, 1993, pp. 27-29 (Vol. II); MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 69; MIGUELSANZ, 2009, p. 66; PONS, 2004, p. 73; REGÀS, 1952, pp. 52-53; REGÀS, 1960, p. 31; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 2-6; SALA, 2005, p. 104; PERMANYER, 1991.

973 ROGENT, 1897, p. 9.

Domènech i Montaner va comptar en aquesta ocasió amb la col·laboració dels arquitectes Bonaventura Pollés i Josep Forteza. Entre els artistes col·laboradors, cal destacar a Antoni Maria Gallissá que va intervenir en el ferro forjat i la decoració ceràmica i Saumell i Vilaró per als estucs. Els esgrafiats van ser dissenyats pel propi Domènech i Montaner, a més de Llimona, Riquer i Baixeras i la Casa Bassegoda també va formar part de la decoració.

El resultat final oferia un edifici monumental amb uns 150 metres de façana i més de 500 habitacions (fig.194).

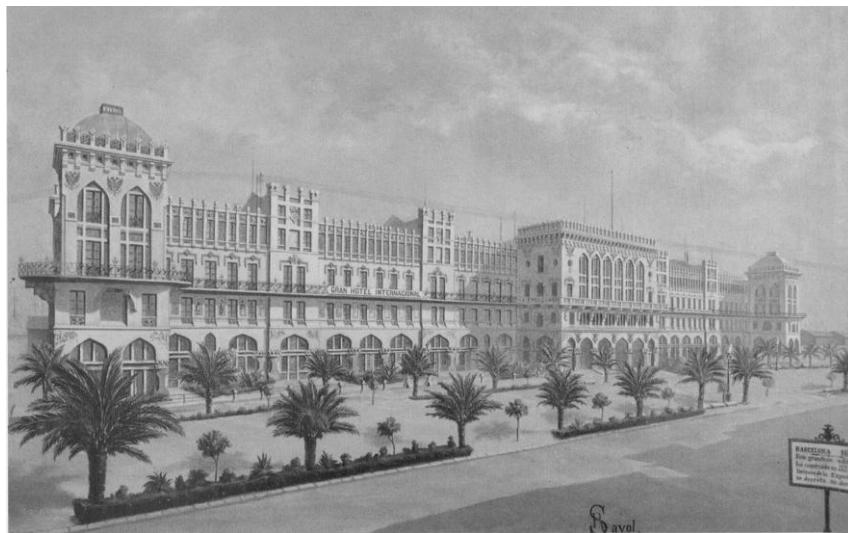

Fig.194. Façana de l'Hotel Internacional de l'Exposició Universal del 1888. Pintura de Sayol. (BARRAL, 2005, p. 85).

De la distribució dels cinc pisos, ressaltem que a la planta baixa hi havia habitacions més amples per a famílies i als altres quatre pisos s'hi van habilitar habitacions de dos llits. Al cos central de la planta principal s'hi trobaven les dependències més luxoses, decorades i moblades amb una gran ostentació. Als quatre angles dels diferents pisos hi havia una sèrie d'habitacions especials integrades per un saló i tres dormitoris cadascuna.

El restaurant fou ubicat a la banda que donava a Drassanes i el cafè a l'extrem oposat. Al pati de l'hotel es va instal·lar un conjunt de gestions administratives, com ara oficines i despatxos de direcció, a més de serveis per als clients com perruqueria, telèfon, oficina de correus i telègrafs, botigues de ventalls i de flors, estanc, quiosc i un punt de venda d'entrades de teatre. És a dir, un hotel modern que projectava una ciutat com Barcelona que en aquells moments es presentava a nivell europeu.

Amb la mateixa rapidesa que es va construir també se'n va enderrocar un cop clausurada la mostra expositiva.⁹⁷⁴

5.2.2. Gran Hotel Continental

El *Gran Hotel Continental*,⁹⁷⁵ ubicat a la Rambla de Canaletes, número 10 cantonada amb el carrer Fontanella i la Plaça Catalunya,⁹⁷⁶ fou el primer hotel, segons tenim constància, que es va obrir al voltant de la Plaça Catalunya (fig.195).⁹⁷⁷ L'1 de juny de 1892

974 Els primers dies de febrer de 1889 es desocupava als clients i s'anunciava la subhasta pública de tot el mobiliari i els utensilis, efectuada el 17 i el 21 d'aquell mes. Entre l'abril i el juliol es va produir el seu enderrocament, vegeu el seguiment realitzat pel *Diari de Barcelona*: 06-02-1889, núm. 37, p. 1666; 16-02-1889, núm. 47, p. 2097; 19-02-1889, núm. 50, p. 2208; 03-03-1889, núm. 62, p. 2777; 29-03-1889, núm. 88, p. 3939; 05-04-1889 (matí), núm. 95, p. 4277; 01-05-1889 (matí), núm. 121, p. 5411; 19-06-1889 (matí), núm. 170, p. 7606; 06-07-1889 (matí), núm. 187, p. 8388; 14-07-1889, núm. 195, p. 8770.

975 Sobre el *Gran Hotel Continental*, vegeu: ALMERICHI, 1945, pp. 66-67 (Vol. I) i 114 (Vol. II); FABRE, HUERTAS, 1992, p. 24; MIGUELSANZ, 2009, p. 71; OSSORIO, c.1908, p. 186; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 7 i 16-19; REGÀS, 1952, p. 55. A París es va obrir l'*Hôtel Continental* a la rue Castiglione, 3; vegeu: JOANNE, 1905, p. L.

976 Abans de la construcció del *Gran Hotel Continental* existia el *Cafè-Restaurant Gran Continental*, inaugurat el 25 de desembre de 1884, promogut per Net i companyia. El decorat a càrrec de Marià Carreras consistia en el sostre decorat amb pintura daurada i delicats tons, miralls pintats de color carmesí amb adorns de metall daurat. Sobre el *Cafè-Restaurant Gran Continental*, vegeu: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 62-63; CABALLÉ, 1946, pp. 77 i 93 (Vol. I) i 111-116 (Vol. II); CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, p. 21; MIGUELSANZ, 2009, p. 220.

977 Es van efectuar tràmits administratius de la Societat del Gran Hotel Continental generats per l'Ajuntament de Barcelona per a l'expropiació de la part nord-est de la Plaça Catalunya. Amb tal objectiu, s'efectuen destruccions d'alguns edificis com la *Casa Gibert*, el *Cafè del Siglo XIX "La Pajarera"* i el *Circo Ecuestre*. A més d'una tanca, propietat del la Societat del Gran Hotel Continental. Presentem el seguiment informatiu que va oferir el *Diari de Barcelona*: 16-06-1894 (matí), núm. 167, p. 7069; 17-06-1894, núm. 168, p. 7124; 19-06-1894 (matí), núm. 170, p. 7188; 28-07-1894 (matí), núm. 209, p. 8829; 17-10-1894 (matí), núm. 290, p. 11911; 04-11-1894, núm. 308, p. 12671; 13-11-1894 (matí), núm. 317, p. 13029; 06-01-1895, núm. 6 (tarda), p. 260; 25-01-1895 (tarda), núm. 25, p. 1129; 03-12-1895 (matí), núm. 337, p. 13818; 07-12-1895 (matí), núm. 341, p. 14003; 17-01-1896 (matí), núm.17, p. 634; 08-02-1896, núm. 39 (tarda), p. 1681; 12-03-1896 (matí), núm. 72, p. 3091; 17-03-1896 (tarda), núm. 77, p. 3346; 30-08-1896, núm. 243, p. 10299; 05-12-1897, núm. 339, pp. 14092-14093; 17-12-1897 (matí), núm. 351, p. 14605; 22-12-1897 (tarda), núm. 356, pp. 14859-14860; 23-12-1897 (matí), núm. 357, p. 14870; 18-12-1898, núm. 352, pp. 13743-13744; 05-11-1899, núm. 309, p. 12183.

s'inaugurava aquest establiment hoteler promogut per Francesc Soler i Cami, propietari del restaurant del mateix nom i Ubaldo Iranzo com arquitecte director de les obres.⁹⁷⁸ El *Diari de Barcelona* oferia la següent descripció sobre la distribució que ens permet definir les dependències que tenien aquest tipus d'establiments a finals del segle XIX:

Además del gran salón y de otras dependencias que había en el piso principal, se ha arreglado un saloncito de lectura de forma circular muy bien decorado en su techo y paredes y con arrimaderos de cartón piedra simulando azulejos árabes y otra sala comedor capaz para 65 personas, decorada con esplendidez y buen gusto, llamando la atención el precioso artesanado del techo y las maderas y papeles decorados que cubren las paredes y los cortinajes de brocatel de todas las puertas que dan acceso á la estancia.

Del piso principal se pasa á los superiores por medio de un ascensor hidráulico de nuevo sistema, que es el primero de su clase que se ha instalado en nuestro país. Los pisos segundo, tercero y cuarto tienen idéntica distribución y no existe otra diferencia entre ellos que en la mayor ó menor riqueza de los techos, paredes, muebles, cortinajes y alfombras. Cada piso cuenta con veinte habitaciones independientes. Las camas, sillas, mesas, armarios y lavabos son de nogal mate tallados con mucha pulcritud y buen gusto y los sillones y sofás están tapizados con brocateles y otras ricas telas.⁹⁷⁹

Uns mesos després s'anunciava així a la premsa:

Hotel Restaurant GRAN CONTINENTAL

Teléfono 346 DE FRANCISCO SOLER Teléfono 346

PLAZA CATALUÑA BARCELONA RAMBLA CANALETAS

Hotel de primer orden con todas las comodidades, adelantos modernos y servicios de los primeros de Europa.

Único Hotel de Barcelona que ha suprimido la mesa redonda; que tiene ascensor, luz eléctrica en todas las habitaciones, cuartos de baño, salón

978 Ubaldo Iranzo va comptar amb la col·laboració de Josep Marqués (pintura), Moragas i Companyia (paper pintat), Francisco Ardech (fusteria), Josep Martí (guix), Josep Lluch (manyeria), Pere Franji (marbre), Fidel Puig (paleta) i Salvador Corominas (lampisteria).

979 *Diario de Barcelona*, 02-06-1892 (matí), núm. 154, pp. 6629-6630.

restaurant capaz para 300 personas, salón de biblioteca en la que, además de numerosas obras, hay los principales periódicos de Europa.

Servicio especial de carruajes á la llegada de los trenes expresos y correos y de los vapores de Ultramar que conducen directamente al Hotel. Se distinguen de los demás por ser de lujo y el letrero HOTEL RESTAURANT GRAN CONTINENTAL.⁹⁸⁰

Com podem observar, presentava tot tipus de comoditats que eren o pretenien ésser equiparables als serveis que oferien els hotels europeus. Aquesta era una de les distincions que trobem contínuament repetides a la premsa d'època, com a reflex de la intenció d'equiparar a Barcelona amb ciutats europees, principalment amb França i la seva capital.

Les reformes no trigaren en produir-se, a finals del 1900 s'anunciaven remodelacions de les habitacions i dependències amb l'objectiu d'aplicar les últimes novetats en establiments hotelers.⁹⁸¹

Fig.195. Façana del *Gran Hotel Continental*, 1906.
(Targeta postal publicitària de l'actual establiment, 2009).

Un dels serveis integrats a les fondes i els hotels era el cafè-restaurant. En el cas de l'*Hotel Continental*, aquest existia abans de la construcció del propi hotel. El *Cafè-Restaurant*

980 *El Noticiero Universal*, 26-08-1892, núm. 1593, p. 1.

981 Així ho anunciava *El Noticiero Universal*, 09-11-1900 (matí), núm. 1969, p. 2.

Continental es va reformar amb motiu del canvi de propietari, obres inaugurades l'1 de febrer de 1889 que presentaven el següent aspecte:

*Además de haberse pintado de nuevo y cambiado el papel de las paredes, se han decorado los salones con nuevos cortinajes y se han renovado los aparatos de iluminaciones, los muebles y la vajilla. Se ha ensanchado también el vestíbulo, cuyas puertas dan directamente á los salones principales. Se ha cerrado la comunicación que dicho restaurant tenía con el café.*⁹⁸²

*El local ha sido completamente reformado, habiéndose hecho en él obras de gran importancia, que lo colocan en primera línea entre los mejor montados del país y del extranjero.*⁹⁸³

El *Cafè-Restaurant Continental* va tancar el 15 de desembre de 1891 per efectuar-se les obres que el convertiren en hotel.⁹⁸⁴ Després de les reformes i el canvi de propietaris a Josep Riba i Jaume Coll, que també regentaven la *Cerveseria-Cafè-Restaurant Gambrinus*, s'obria de nou uns dies després, específicament el 24 de desembre, però en aquest cas amb independència de l'hotel. Les millores van consistir en:

*El tapizado ha sido sustituido por otro más elegante, se han limpiado las pinturas y dorados, y la iluminación por el gas ha sido sustituida por la eléctrica, aumentándose la claridad del local de una manera notable. El mobiliario ha sido también renovado. Los nuevos dueños del establecimiento lo han convertido en café, cervecería y restaurant, y para demostrar á que altura se halla en este último ramo, ayer dieron un banquete, al cual fueron invitados cien comensales. Los trabajos de restauración han sido dirigidos con acierto por el arquitecto señor Miquelerena. Como la reforma no está aún terminada, el salón de billares quedará por ahora cerrado.*⁹⁸⁵

982 *Diario de Barcelona*, 02-02-1889, núm. 33, p. 1461. Setmanes abans s'anunciaven les reformes que s'estaven duent a terme: 19-01-1889, núm. 19, p. 867; 22-01-1889, núm. 22, pp. 986-987.

983 *El Noticiero Universal*, 01-02-1889, núm. 296, p. 2.

984 *Diario de Barcelona*, 16-12-1891 (matí), núm. 350, p. 14660.

985 *Diario de Barcelona*, 24-12-1891 (tarda), núm. 358, p. 15066. Un dia abans s'anunciava a la premsa: *El Noticiero Universal*, 23-12-1891, núm. 1346, p. 1. Els salons de billars del soterrani es van obrir el gener del següent any: *El Noticiero Universal*, 07-01-1892, núm. 1361, p. 1. El

Ja hem vist la importància que adquirien els billars als cafès i restaurants, també es varen presentar als annexats dels hotels.⁹⁸⁶

5.2.3. *Hotel Cuatro Naciones*

A l'*Hotel Cuatro Naciones* ubicat a la Rambla del Centre, número 35; es va efectuar una reforma que fou inaugurada a començaments de setembre de 1895.⁹⁸⁷ Les obres van ser promogudes per un canvi de direcció i consistien en la renovació del mobiliari, les sales de bany i la instal·lació d'ascensor i electricitat. Aquestes remodelacions suposaven la pujada de categoria amb el qualificatiu de "Gran hotel".⁹⁸⁸

Ja entrat el segle XX, el 28 de setembre de 1907 s'inaugurava la reforma del restaurant i saló de banquets del *Gran Hotel Cuatro Naciones*, obra projectada per l'arquitecte Jeroni P. Granell.⁹⁸⁹

La descripció publicada a *El Noticiero Universal* ens aporta algunes dades de l'aspecte d'un dels darrers restaurants d'hotel que incloïa una decoració modernista:

30 d'octubre de 1896 s'inaugurava el canvi a llum elèctrica dels salons de billars: *El Noticiero Universal*, 30-10-1896, núm. 3108, p.1. Al maig de 1892 s'ampliava la secció de restaurant: *El Noticiero Universal*, 16-05-1892, núm. 1491, p. 1.

986 Un altre exemple de saló de billars va ser el de la reforma de l'*Hotel Oriente* a mitjans de setembre de 1903: *Diario de Barcelona*, 16-09-1903 (matí), núm. 259, p. 10980; *La Vanguardia*, 15-09-1903, núm. 8810, p. 2.

987 Fundat com a fonda l'any 1770 pels italians Fortis i Primatesta, fou projectat per l'arquitecte Francesc Molina i Casamajó. Ubicat a la Rambla del Centre, 35; a mitjans del segle XIX es va procedir a una ampliació de l'establiment. Sobre els orígens de l'*Hotel Cuatro Naciones*, vegeu: CARANDELL, 1982, pp. 36-37; PERMANYER, 1993, pp. 137-140; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 5, 7 i 15-18.

Miguelsanz anotava que l'*Hotel Cuatro Naciones* va ser durant la segona meitat del segle XIX i la primera dècada del XX, un dels establiments hotelers més importants de la ciutat: MIGUELSANZ, 2009, pp. 54 i 210.

988 *Diario de Barcelona*, 06-09-1895, núm. 249, p. 10297; 08-12-1895, núm. 342, p. 14051; 11-12-1895 (tarda), núm. 345, p. 14195; 12-12-1895 (matí), núm. 346, p.14202; *El Noticiero Universal*, 29-12-1895, núm. 2802, p. 1.

989 Els artesans i els industrials col·laboradors van ser la Casa d'E. Saumell per F. García Escarré (pintura i daurat), Mas i Tarradi (escultura), Rigalt Granell i Cia (vitral·l), Casas i Bardós (parquet), Domingo Pascual (manyeria), Roig i Martí (adorn), Queraltó i Planas (fusteria), Ruiz i Castellfort (ebenisteria), Juan Molina (estuc), Raura i Cia (paper pintat), A. Santamaria (lampisteria) i Jaume Agustí (construcció).

Estas (mesas), como todo el mobiliario del salón, son de madera de Hungría. El mostrador llama la atención por su artística construcción. El estilo general del decorado es el modernista; pero sin extravagancias, sin exageraciones. Las paredes están cubiertas por grandes paisajes al óleo, con marcos de relieves en yeso y con adornos de oro, lo propio que los zócalos.

El techo ofrece suntuoso aspecto por la variedad de dibujos y el sinnúmero de bombillas eléctricas que guardan la misma combinación, completando la visualidad tres amplias claraboyas de cristales de colores.

En uno de los testeros, á manera de pequeño escenario, se halla una artística tribuna, cubierta con guirnalda, destinada al quinteto de música de la casa (...) Junto al salón-comedor se han habilitado gabinetes para lavabo y guarda ropa y dos anchas puertas con vidrieras de colores conducen respectivamente á la Rambla y al gran salón de descanso sin necesidad de atravesar dependencia alguna.⁹⁹⁰

5.2.4. Hotel Ambos Mundos

L'Hotel *Ambos Mundos* es va inaugurar el 16 d'agost de 1896.⁹⁹¹ Es tractava d'un edifici de nova planta ubicat a la Ronda de Sant Pere, número 35; una de les zones més valoritzades de l'Eixample.

Promogut per Vicent Saurí i projectat per l'arquitecte Rafael Puig i Puig⁹⁹² és l'únic hotel inclòs a l'obra *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental* (1897) dirigida per Francesc Rogent. El comentari es centrava en la disposició de l'edifici en relació al seu entorn, donades les magnès dimensions de l'edifici, que no pas en l'ús hotelier que tenia:

La primera circunstancia que debe tenerse en cuenta, al hablar de este edificio, es la irregularidad de su solar de emplazamiento. Situado en la

990 *El Noticiero Universal*, 30-09-1907, núm. 3802, p. 2. Dies anteriors s'anunciava al mateix diari la propera obertura: 24-09-1907, núm. 6675, p. 2. L'aspecte que oferia després d'aquesta reforma fou recollit per Ossorio a *Douze jours à Barcelone: guide illustrée*: OSSORIO, c.1908, pp. 237-238.

991 Així s'indica amb motiu del segon aniversari: *El Noticiero Universal*, 17-08-1898, núm. 3740, p. 2.

992 Sobre aquest hotel, vegeu: REGÀS, 1952, p. 63; MIGUELSANZ, 2009, p. 71.

*Ronda, lazo de unión entre la vieja y la nueva ciudad, ocupa una parcela aislada entre cuatro calles, á dos de las cuales da principio, regularizándolas todas con su imprescindible forma trapezoidal, uno de cuyos ángulos, el que mira á la calle de Bailén, está cortado en chaflán, lo que da á su perímetro una figura de pentágono de ángulos y lados desiguales. (...) Esta disposición, encaminada á aprovechar el edificio como gran Hotel, cuyo destino ha tenido desde su inauguración, permitió colocar la escalera principal en la parte más espaciosa del solar; extender las habitaciones siguiendo las fachadas y destinar la planta baja para café, aprovechando el cuerpo saliente que forma la terraza, de gran utilidad en las noches calurosas del verano, para los clientes del establecimiento.*⁹⁹³

Referent a la descripció que realitzà Rogent sobre l'edifici, Rosselló i Valdívía destacaven la visió de valoració de l'hotel basada en la seva funcionalitat. Deixen constància de com al cap de pocs anys, la concepció de la tipologia hotelera variarà fins a esdevenir-ne edificis singulars i valorats dins de l'espai urbà.⁹⁹⁴

Tres anys després de la seva inauguració, el 1899 s'efectuen unes reformes a la terrassa del restaurant.⁹⁹⁵ Les remodelacions van ser constants a partir del canvi de segle, com la de juny de 1900 que oferia una nova distribució de les dependències amb la clara pretensió de posar-lo al més alt nivell europeu:

Después de dos meses invertidos en obras de reforma de este edificio, su director, don Vicente Sauri, ofrece á su numerosa clientela un modelo de hoteles, no sólo de Barcelona sino de otras capitales de más importancia, como se comprueba por lo que sigue: El edificio tiene cuatro fachadas con 208 huecos entre balcones y ventanas; 136 habitaciones, todas exteriores; cabida total para 180 pasajeros; tres grandes galerías en los pisos; una

993 ROGENT, 1897, p.130.

994 ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 7-8.

995 *El Noticiero Universal*, 21-05-1899 (matí), núm. 4017, p. 2; 13-07-1899, núm. 4066, p. 2. La *Cerveceria-Cafè-Restaurant Ambos Mundos* de la Rambla de Santa Mònica, 1-3; es va inaugurar el setembre de 1876, tot produint-se una reobertura el juny de 1896: *El Noticiero Universal*, 04-06-1896 (matí), núm. 2960, p. 1. Aquest establiment era independent de l'*Hotel Ambos Mundos*. Sobre la història de la *Cerveceria-Cafè-Restaurant Ambos Mundos*, vegeu: VILLAR, 2008, pp. 388-390.

*espaciosa terraza; jardín para paseo y solaz de los pasajeros y también para comer al aire libre; tres espaciosos salones comedores, uno de ellos dedicado á banquetes ó bodas; tres saloncitos reservados para familias; dos salones para baños y duchas, y otros dos para lectura y piano.*⁹⁹⁶

Dos anys després, s'annexionava el local del costat destinat a cafè⁹⁹⁷ i el maig del mateix 1902 s'inauguraven unes noves reformes de l'edifici.⁹⁹⁸ L'ambició va anar més enllà amb les obres d'ampliació de 1904 projectades per l'arquitecte Manuel Guitart. D'aquesta manera l'edifici comunicava amb els carrers Ali Bei, Girona i Bailèn, tot esdevenint un complex hotelier de gran magnitud,⁹⁹⁹ aspecte que fou remarcat per Ossorio a la seva guia:

*Cet édifice a été construit deviennent nécessaires dans un hôtel de tout premier ordre; c'est le seul dans Barcelone qui occupe toute une rangée complète dans chacune des quatre rues sur lesquelles a des façades.*¹⁰⁰⁰

5.2.5. Hotel Oriente

El 21 de setembre de 1897 s'inaugurava la reforma del *Cafè Saló Condal* del vuitcentista *Hotel Oriente*,¹⁰⁰¹ propietat dels germans Durio ubicat al número 20 de la Rambla del

996 *El Noticiero Universal*, 09-06-1900, núm. 4390, p. 1. Un any després s'instal·lava l'ascensor: *El Noticiero Universal*, 05-05-1901 (matí), núm. 2325, p. 2.

997 *El Noticiero Universal*, 24-02-1902, núm. 5008, p. 3.

998 *El Noticiero Universal*, 17-05-1902, núm. 5090, p. 3.

999 *El Noticiero Universal*, 19-02-1904, núm. 5732, p. 3; 05-04-1904, núm. 5778, p. 1.

1000 OSSORIO, c.1908, pp. 139-140.

1001 La *Fonda de Oriente* es va inaugurar el 21 d'abril de 1842, propietat de Francesc Durio a la Rambla, 47. El 1881 l'arquitecte Eduard Fontseré i Mestres va projectar l'edifici actual. Un any després s'elevava de categoria a hotel i s'inaugura el *Saló Condal del Cafè de Oriente*. Sobre l'*Hotel Oriente* i el *Saló Condal del Cafè de Oriente*, vegeu: *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, p. 14; BOTEY, 1992, pp. 58 i 121; CABALLÉ, 1946, p. 74 (Vol. I) i 100-104 (Vol. II); FAVÀ, 2003, pp. 86-87; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 202-204; MIGUELSANZ, 2009, p. 214; PERMANYER, 1990, pp. 104-107; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 5, 7 i 15-18; VILLAR, 2008, pp. 201-203. En referència a la inauguració del *Saló Condal*, vegeu: *La Vanguardia*, 08-09-1882, núm. 413, p. 5; 16-09-1882, núm. 426, p. 4; 19-09-1882, núm. 429, p. 3. A París existia l'*Hôtel Orient* a Daunou, 6-8; vegeu: JOANNE, 1905, p. LIV.

Centre (figs.196-197). Va projectar les reformes l'arquitecte Juli Marial i Tey¹⁰⁰² i l'efecte que produïa va ser recollit pel *Diari de Barcelona* que publicava la següent descripció:

El tono simpático de las pinturas en las que predominan los colores perla y verde claro combinados con el oro, produce un grande efecto con la bien dispuesta iluminación, aumentándolo la grandiosa cúpula central con sus cristales opacos y armazón de hierro pintado de blanco, á la que alumbrá una lámpara de arco voltaico suspendida de la clave de la cúpula. Los arcos y montantes del pórtico del gran salón, á pesar de conservar las mismas dimensiones de antes, están desconocidos. Los artistas han sabido transformarlos vistiéndolos y adornándolos con gran riqueza de detalles, lo propio de las cuatro columnas que sostienen la cúpula. En la parte superior de dichos arcos campean los escudos de los nueve condados de Barcelona, en relieve, pintados y dorados, y en los frisos del salón los de las cuatro provincias actuales que componen el antiguo Principado.

El techo está cubierto de pinturas alegóricas al título local, sin que resulte nada recargado. Completan el adorno los aparatos para la iluminación que no pueden ser más esplendidos y de mejor gusto, teniendo los globos de las luces eléctricas incandescentes formas caprichosas y sumamente originales lo propio que los aparatos de bronce, de excelente dibujo artístico. Iluminan el salón 193 lámparas de incandescencia y otras de luz cenital, colocadas en el centro de las bóvedas del pórtico por el estilo de las de los coches de ferrocarriles. El conjunto del gran salón del Café Condal presenta, pues, extraordinaria magnificencia.¹⁰⁰³

1002 Els artistes i artesans col·laboradors de Marial van ser R. Calonja i fill (fusteria), Gregori Roset (decorats en guix), Cosme Maurell (pintura), Fèlix Urgellés (daurat) Joaquin Font (lampisteria), Torres, Beltran i Florensa (cristalleria), Josep Pascual (serralleria), Pinart i Dionís Escorsa (marbre), Franzí germans (ferreria), fills d'I. Girona (tapisseria), José Ramoneda (paleta), Joan Molins, Almansa i Calvo, Levi i Kocherthaler i Companyia Barcelonesa (electricitat).

1003 *Diario de Barcelona*, 22-09-1897 (tarda), núm. 265, pp. 11005-11006. La inauguració de la reforma s'anunciava uns dies abans: 15-09-1897 (tarda), núm. 258, p. 10724; 20-09-1897, núm. 263, p. 10894. Per a la realització de les obres es va tancar el *Salón Condal* el dia 1 de juny de 1897. També es va fer ressò altres diaris com *El Noticiero Universal*, 18-05-1897, núm. 3279, p. 2; 15-09-1897, núm. 3396, p. 2; *La Vanguardia*, 22-09-1897, núm. 5168, p. 2; 26-09-1897, núm. 5171, p. 1.

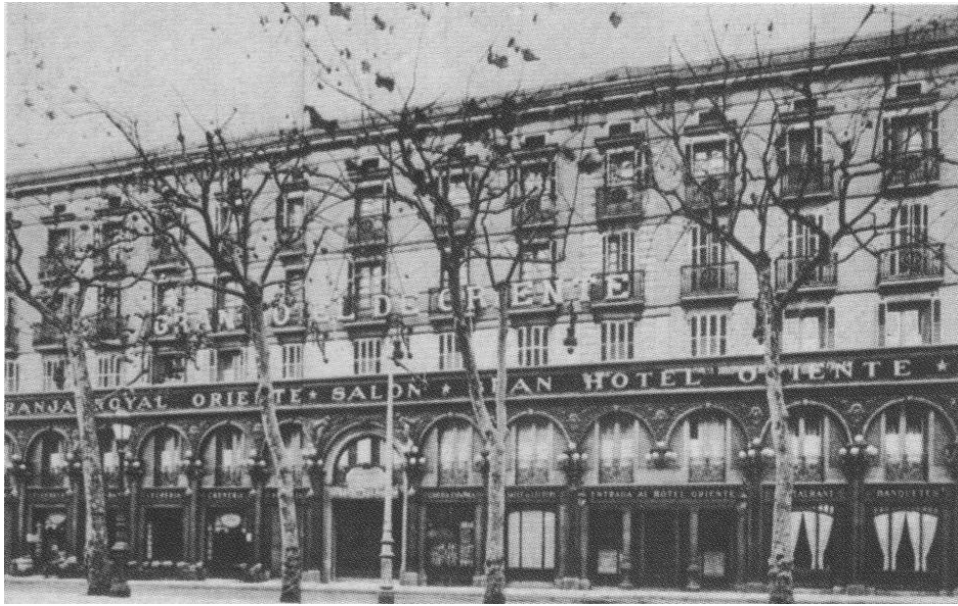

Fig.196. Façana de l'Hotel Oriente,c.1897.
(MIGUELSANZ, 2009, p. 72).

Fig.197. Interior del Cafè Salón Condal de l'Hotel Oriente,c.1897.
(Arxiu personal Jordi Pablo).

Aquesta reforma coincidia amb la remodelació interior de l'hotel que es presentava el 30 d'octubre de 1897, és a dir un mes després de la reforma del *Salón Condal*. Gràcies a la descripció d'època, ens podem fer una idea més precisa dels canvis produïts:

En el espacio que ocupaban antes dos tiendas se ha construido un vestíbulo decorado con riqueza y buen gusto. Las paredes y techo tienen un tono perla con filetes dorados y á su alrededor hay unos arrimaderos de precioso mármol verde de Varallo, con zócalo y cornisa negros. A ambos lados de la escalera se ven dos juegos de columnas con el fuste de mármol verde análogo al de los arrimaderos y los capiteles y bases de mármol blanco. Completan el adorno unos brazales de bronce bruñidos, esculpidos, que están colocados á la mitad de la altura del fuste. La escalera que conduce á los pisos, es suntuosa y de buen gusto. Su baranda es de bronce bruñido, de dibujo correcto. Al lado izquierdo de dicha escalera está el cuarto del ascensor para subir á los pisos. Los corredores han sido transformados por completo y en armonía con todo el decorado de la casa que es del mismo estilo que el empleado en el Salón Condal.

Los dos grandes salones comedores ocupan una superficie de 9215 palmos cuadrados y son capaces para más de 300 personas. El alumbrado lo componen 150 lámparas de incandescencia colocadas en aparatos de bronce por el estilo de los de café. El gran patio interior, situado sobre el Salón Condal, ha sido convertido en terraza y durante el verano se utilizará para instalar en él las mesas para el nuevo servicio de restaurant. En las habitaciones se ha llevado a cabo una restauración radical, colocándose nuevo mueblaje de lujo.¹⁰⁰⁴

Les obres també havien estat projectades per Juli Marial i una part dels artistes col·laboradors van coincidir amb l'anterior reforma. Però en trobem d'altres, com és el cas de la part de fusteria que a més de Calonja, també van participar Joan Palas i C. Planas i Cia; i el cristall va anar a càrrec d'Espinagosa.

A partir de les descripcions transcrits i les imatges conservades, podem deduir que la decoració tant del saló com de la resta de l'hotel responia a uns gustos marcadament historicistes.

1004 *Diario de Barcelona*, 01-11-897, núm. 305, p. 12638. El mateix diari ho anunciava dies abans: 27-10-1897 (matí), núm. 300, p. 12423.

5.2.6. Gran Hotel Inglaterra

El 23 d'octubre de 1897 s'obria el *Gran Hotel Inglaterra* al carrer Fontanella, número 18; cantonada amb el del Portal de l'Àngel, pròxim a la Plaça Catalunya.

El complex hotelier fou promogut per Hèrcules Cacciami, un altre hotelier italià,¹⁰⁰⁵ que encarregà el projecte arquitectònic a August Font.¹⁰⁰⁶ Aquest arquitecte va realitzar les decoracions de diferents cafès i restaurants de la Barcelona del 1900.

La premsa es feia ressò del nou esdeveniment inaugural:

Comprende el nuevo hotel los cuatro pisos de la citada casa, reuniendo un total de 75 habitaciones. En el piso principal se hallan el salón de lectura, cuatro pequeños salones particulares destinados á comedores y el gran salón comedor capaz para 80 cubiertos. Contiene además, así como los pisos superiores, un espacioso cuarto de baño, cuartos tocador con lavabos ingleses de mármol jaspe y "water closets" de los últimos modelos. El mueblaje es igual en todos los pisos, diferenciándose solamente las habitaciones del principal por estar mejor decoradas. Estas últimas tienen revestidas las paredes con papel superior de tonos claros con adornos de oro, y los aparatos para la iluminación eléctrica también son más lujosos, así como los cortinajes y alfombras. Para instalar el nuevo Hotel se han verificado importantes reformas en el interior y exterior del edificio. En la fachada principal se han levantado dos torrecillas que siguen las líneas que ya tenía el edificio y se ha completado el adorno construyendo un remate en la parte superior del terrado en el que se colocará un reloj. Además la fachada ha sido revocada por completo, dándole un tono de color perla que produce muy buen efecto con los balcones pintados de blanco. A la altura del piso segundo se han colocado en la fachada principal dos candelabros de hierro que sostienen grupos de lámparas de incandescencia y otros más bajos al nivel de la puerta

1005 Sobre el *Gran Hotel Inglaterra*, vegeu: MIGUELSANZ, 2009, p. 227; REGÀS, 1952, pp. 55-56; ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 8 i 16-19.

1006 Font va comptar amb artesans i industrials, com ara Antoni Ruiz (ebenisteria), Joaquim Aceguí (fusteria), Salvia (decorador), Saumell i Vilaró (pintura), Franzi germans (marbre), Riera (paleta) i Gallard (lampisteria).

*de entrada. En el zaguán de la escalera principal se ha instalado un ascensor eléctrico de nuevo modelo con motor particular colocado en el terrado.*¹⁰⁰⁷

*Todo cuanto se diga en elogio del confort, lujo y comodidades de este establecimiento, es poco en comparación de lo que realmente merece. Don Hércules Cacciami, propietario del Hotel, merece plácemes sinceros por haberle montado de manera que da una elevada idea de la cultura y adelantos de Barcelona, como los artistas que, secundando su iniciativa, han dado forma á la obra.*¹⁰⁰⁸

El creixent increment dels clients va fer que el 18 de febrer de l'any següent es construís un saló menjador a la planta baixa a partir de l'adquisició del local d'una botiga annexa:

*Constituye el nuevo local una sola pieza de vastas proporciones, en la que se han colocado dos mesas capaces para 200 cubiertos. El pavimento de la sala ha sido construido con maderas finas, que forman un bonito dibujo. Dicha pieza reúne excelentes condiciones y en especial muy buenas luces, constituyendo por su situación un gran desahogo para el Hotel.*¹⁰⁰⁹

L'Hotel Inglaterra ampliava els pisos d'habitacions a partir de l'adquisició de les cases d'ambdós carrers del xamfrà.¹⁰¹⁰ El Butlletí de la Societat d'Atracció de Forasters (fig.198) anunciava els canvis com a reclam turístic:

1007 *Diario de Barcelona*, 24-10-1897, núm. 297, pp. 12302-12303. Referent al banquet d'inauguració es dedicava un altre article al dia següent al mateix diari: 25-10-1897, núm. 298, p. 12350.

1008 *El Noticiero Universal*, 24-10-1897 (matí), núm. 3434, p. 2. Un dia abans s'anunciava la inauguració al mateix diari: 23-10-1897, núm. 3433, p. 2. Als dies següents apareixia anunciat el nou establiment hotelier, com els anuncis apareguts al *Diario de Barcelona*, 26-10-1897 (matí), núm. 299, p. 12384; *El Noticiero Universal*, 29-10-1897, núm. 3439, p. 1.

1009 *Diario de Barcelona*, 19-02-1898 (tarda), núm. 50, p. 2154. La notícia també és recollida a *El Noticiero Universal*, 12-01-1898, núm. 3514, p. 1; 19-02-1898, núm. 3552, p. 2.

El 27 de setembre de l'any següent s'obria al públic l'Hotel de la Fuente Casanovas, sucursal de l'Hotel Inglaterra: *Diario de Barcelona*, 26-09-1899 (matí), núm. 269, p. 10526; *La Vanguardia*, 26-09-1899, núm. 5892, p. 1; *Diario de Barcelona*, 27-09-1899 (tarda), núm. 270, pp. 10595-10596; *El Noticiero Universal*, 27-09-1899 (matí), núm. 4142, p.1.

1010 OSSORIO, c.1908, pp. 145-146.

Con estas reformas ha quedado el Hotel de Inglaterra completamente transformado, permitiéndole naturalmente aumentar el número de sus habitaciones y dotarlas de las mejores condiciones higiénicas. El espacioso comedor del Hotel ha sido decorado de nuevo con sobria ornamentación.

La cocina y la despensa han sido objeto asimismo de importantes mejoras, adaptándose perfectamente á las condiciones requeridas por estos importantes servicios en un establecimiento de la índole del que tratamos. En suma, que el Hotel de Inglaterra, ya uno de los mejores de Barcelona hasta el presente, háse convertido con las reformas enumeradas en verdadero modelo de establecimientos de este género, por lo que sinceramente felicitamos á su propietario, don Hércules Cacciarni, prestigioso individuo de la Junta Directiva de nuestra Sociedad.¹⁰¹¹

Es tractava doncs, d'una magna construcció que ampliava les seves dependències com a reflex de l'increment de la demanda hotelera de la ciutat.

Fig.198. Anunci del Gran Hotel Inglaterra, c.1912.

(Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative), 10/12-1912, núm. 12, p. 1).

1011 "Las reformas del N.G. Hotel de Inglaterra", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 07-1910, núm. 3, p. 53. El mateix butlletí publicava anuncis de l'establiment: 01-1910, núm. 1, p. 1; 10/12-1912, núm. 12, p. 1. Vuit anys després es traslladava al Passeig de Gràcia a un nou edifici, tot anomenant-se *Majestic-Inglaterra*, vegeu al respecte: FABRE, HUERTAS, 1992, p.42; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 148-149.

5.2.7. Hotel Tibidabo

El 16 de juliol de 1902 s'inaugurava l'*Hotel Tibidabo*¹⁰¹² projectat per l'arquitecte Bonaventura Conill i Montobbio (figs.199-200).¹⁰¹³

Fig.199. Vista general del Tibidabo amb l'hotel. Postal de Roisin, c.1904.
(PERMANYER, 2010, pp. 161-162).

Fig.200. Saló menjador de l'*Hotel Tibidabo*, 1906.
(*La Il·lustració Catalana*, 11-11-1906, núm. 180, p. 707).

1012 Uns mesos abans s'obria la *Fonda de San Ignacio* a la Plaça del Tibidabo, propietat d'Ignasi Vila: *Diario de Barcelona*, 09-02-1902, núm. 40, pp. 1779-1780.

1013 PONS, 2004, p. 77.

El *Diari de Barcelona* oferia una descripció del conjunt:

Tiene dicho edificio en su piso principal un espacioso salón de treinta metros de largo por diez de ancho, decorado al estilo árabe, como toda aquella construcción. Está alumbrado por diez grandes aparatos artísticamente enlazados con las columnas del salón, los cuales producen una iluminación espléndida, con multitud de lámparas incandescencia. Existen además 16 salones comedores para familias, decorados y amueblados con lujo y confort. Uno de dichos departamentos forma una rotonda, que sin ninguna duda es uno de los locales más alegres del edificio. Este tiene en su fachada principal una terraza que le sirve de vestíbulo y de café al aire libre, y otra terraza que le sirve de cubierta, desde la cual se divisa el panorama de todo el llano de Barcelona, las sierras del Montseny, San Llorens del Munt, Montserrat, los Pirineos, entre ellos Puigmal, Canigó, pico de Costabona, sierra del Cadí y muchas otras.

*Tiene el edificio una elevada torre, aún no terminada, desde la cual se abarcará todo el conjunto del panorama.*¹⁰¹⁴

Anys després, s'obria a mitjans de juliol de 1909 el saló de festes incorporat a l'*Hotel Tibidabo*, obres dirigides per l'enginyer Marià Rubió:¹⁰¹⁵

El local està realment a l'altura dels desitjos dels barcelonins, que voldríam que els forasters que'ns visitan trobessin a casa nostra –ajuntantse ab els atractius naturals- el confort que, pera la majoria, es el principal element d'atracció. Nombroses finestres y ventalles rodejan la sala, que ocupa una superficie de 700 metres quadrats per 14 d'alsada. Se tracta, donchs, de una sala ben espayosa y plena de claretats, que's filtran quan es día a través de la vitralla de colors de les ovalades, desde les quals s'ovira un magnífich panorama, veritable complement y espléndida gala del decorat, qu'es realment esplèndit, fenthi un lluhit paper els plafons decoratius (...) En quant

1014 *Diario de Barcelona*, 21-07-1902, núm. 196, p. 8797. Dies abans s'anava anunciant l'obertura al mateix diari: 10-07-1902 (matí), núm. 185, pp. 8348-8349 i *El Noticiero Universal*, 15-07-1902, núm. 5149, p. 1.

1015 Els artistes i els artesans col·laboradors van ser Font (constructor), Parés (fusteria), Campmany (manyà), Florensa (lampista), Espinagosa (vidre), Coll (guix) i Gelabert (pintura).

*a la il·luminació de nit, es feta pera no dexar anyorar la natural del dia. Entre ramatges metàl·lics y distribuhides per parets y sostre, llensan un esclat de clarors sis centes l'ampares elèctriques.*¹⁰¹⁶

Es tractava d'una ampliació considerable que remarcava l'espai per a la festivitat en un complex destinat a l'oci que oferia alhora unes vistes panoràmiques impressionants de la ciutat.

5.2.8. Hotel Colón

A l'espai privilegiat de la Plaça Catalunya cantonada amb el Passeig de Gràcia s'inaugurava el 20 d'octubre de 1902, l'*Hotel Colón* (fig.201). Es tractava d'una construcció annexa al damunt del fins aleshores el *Cafè-Restaurant Colón*,¹⁰¹⁷ promogut així mateix per Artur Vilaseca i Ramon Pou.¹⁰¹⁸

Les obres que convertien a l'establiment en hotel van ser realitzades per l'arquitecte Andreu Audet i Puig.¹⁰¹⁹ És d'interès presentar la descripció apareguda al *Diari de Barcelona*, un dia després de la seva inauguració:

1016 *La Il·lustració Catalana*, 18-07-1909, núm. 320, p. 422. També es feia ressò *La Il·lustración Artística*, 02-08-1909, núm. 1440, p. 520.

1017 En paraules de Pere Falqués: *Sobre un solar inflexiblemente cerrado por líneas cuya alteración ni intentar podía y que esta edificado en sola planta baja, había el propósito de levantar dos pisos y profundizar unos sótanos. Este era el programa del proyecto para edificar un Gran Hotel que respondiera a lo que exigía un emplazamiento que ostenta los dos frentes mejores de Barcelona: FALQUÉS, Pere, "Arquitectura española contemporánea. Nuevo Hotel Colón. Barcelona", *Arquitectura y Construcción*, 03-1903, núm. 128, pp. 68-73, 75, 77 i 79.*

1018 En referència a aquest hotel, vegeu: CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 21-22; FABRE, HUERTAS, 1992, pp. 59 i 61; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 146-147; MIGUELSANZ, 2009, pp. 71 i 221-222; OSSORIO, c.1908, pp. 82-84; PERMANYER, 1991, pp. 140-143; PERMANYER, Lluís, "El hotel Colón siempre fue sinónimo de calidad y estilo", *La Vanguardia*, 14-10-2007, núm. 45254, p. 9; REGÀS, 1952, pp. 61-62; VILLAR, 1996, p. 16.

1019 Audet va comptar amb els artistes i artesans col·laboradors: Vilaró i fill (pintura decorativa), Antoni Rigalt i companyia (vidre), Joaquin Larceguí (fusteria), Andrés Montserrat i fill de Dionisio Escorza (manyeria), R. Montells (mobiliari), fill d'Ignasi Damians i Domènec (metall), Puyol (escultura), Hermenegild Miralles (arrimadors), Homar (il·luminació) i Francesc Riera (constructor).

La puerta principal del Hotel se ha construido en el centro de la fachada de la plaza de Cataluña, desde donde arrancan la escalera y el ascensor que conducen á los pisos. A la izquierda del vestíbulo y en el mismo sitio donde había antes la academia de billar se ha construido el comedor, salón espléndido y suntuoso con un arrimadero imitando caoba con filetes dorados en las molduras de la parte superior. Las paredes están forradas de preciosa tela, color oro viejo, limitada por arriba por un friso de caoba tachonado de grandes estrellas doradas. Al pié de los ventanales y entre éstos hay pinturas policromadas y doradas, y en las dos testeras, donde no hay ninguna abertura, se ocupa el espacio de pared con dos grandes plafones al fresco, que representan la caza y la fruta. El techo lo forma un rico artesonado con adornos en relieve sobre fondo de oro que produce espléndido efecto con las bombillas eléctricas colocadas con mucho acierto. En el mismo salón y bajo el mismo techo hay un departamento que forma cuatro comedores aislados. En el salón grande del comedor hay 31 mesas á las que pueden sentarse más de 150 personas, y 200 comprendiendo las mesas de la parte aislada.

La escalera de honor que conduce á los pisos es majestuosa por su trazado y decorado. Tiene un arrimadero de mármol blanco hasta el último piso, con un gran pasamanos macizo. Los peldaños también son de mármol y la baranda es de hierro forjado pintada de blanco con toques de oro. Los pisos del Hotel tienen igual distribución. Un amplio corredor ó vestíbulo más ó menos lujoso según el piso divide la planta en el sentido de formar cuartos que tienen vistas á la plaza y Paseo de Gracia y los que reciben la luz por los jardines de detrás. Sobre la puerta principal tiene cada piso un salón de lectura adornado con cuadros, bronces y cortinajes y arrimaderos esculpidos. Los cuartos ó habitaciones guardan relación con el resto del edificio, y además de reunir todo el confort necesario, están dotados de cuarto de baño, aparatos de calefacción, agua, timbres y teléfono para poderse comunicar los pasajeros desde su habitación con las otras de la misma casa.¹⁰²⁰

L'arquitecte Andreu Audet i Puig va ser l'autor de *Carpintería Artística. Recopilación de los mejores modelos de carpintería clásica y moderna de autores nacionales y extranjeros* (c.1900) un interessant recull de creacions artístiques de fusteria editades per Miguel Seguí.

1020 *Diario de Barcelona*, 21-10-1902 (tarda), núm. 288, p. 12404. Mesos abans la premsa anava informant del procés de construcció: *El Noticiero Universal*, 24-03-1901 (matí), núm. 2104, p.

Per la descripció publicada, es denota un excel·lent edifici hoteler que s'allunyava del primerenc cafè-restaurant.

Fig.201. Façana de *Hotel Colón*, 1902.
(*Arquitectura y Construcción*, 03-1903, núm. 128, p. 69).

Rosselló i Valdívia al seu estudi evolutiu dels hotels entre les Exposicions de 1888 i 1929, afirmen que es tracta d'un edifici clau en l'evolució de l'arquitectura hotelera de Barcelona. S'ha de concebre com un hotel que oferia una infraestructura totalment moderna per a la seva època. A més de la rellevància del seu emplaçament ja que la seva transformació de cafè a hotel coincidí amb la primera urbanització de la Plaça Catalunya i aquest edifici va ser cabdal per a la consolidació de la façana nord.¹⁰²¹

2; 26-06-1901, núm. 4771, p. 1; 19-10-1902, núm. 5245, p. 2. Anys després es publicava CONILL, B., "El Gran Hotel Colón de Barcelona", *Album Salón*, 1903, pp. 70-71 en què es realitzà un recorregut des del *Gran Cafè del Siglo XIX "La Pajarera"* fins a la construcció de l'*Hotel Colón* pels mateixos propietaris.

1021 ROSSELLÓ, VALDÍVIA, 2009 (en línia), pp. 7-8 i 16-19.

Els canvis constructius i decoratius foren constants a l'*Hotel Colón*. Tres anys després, es van efectuar algunes obres d'eixample i reforma del cafè i el saló de billars.¹⁰²² Més enllà dels límits del nostre estudi, assenyalem que Enric Sagnier va realitzar una reforma entre 1916 i 1918, tot ampliant l'hotel de dues a cinc plantes.¹⁰²³

5.2.9. Fonda de España

Al tombant del segle XX es van produir una sèrie de reformes a la *Fonda de España* ubicada al carrer Sant Pau, 9-11; un dels conjunts modernistes que encara es conserven a la ciutat.

Les obres que es van realitzar entre 1898 i 1903 van ser dirigides per Lluís Domènech i Montaner, promogudes pels propietaris de la fonda, els germans Margarida i Miquel Salvador i Llorens.

Malgrat que l'any 1903 es finalitzà la totalitat de la reforma, tal i com demostra el fet de la concessió del premi del Concurs d'establiments de l'Ajuntament de Barcelona, a partir d'una notícia publicada al *Diari de Barcelona*, podem constatar que el 25 de juny de 1900 s'inaugurà el saló restaurant. Transcrivim la descripció que ens facilita la notícia:

En la antigua fonda de España, de la calle de San Pablo, se celebró anoche la inauguración de un grandioso salón-comedor, en el cual se ha trabajado por espacios de dos años. Tiene dicha pieza 24 metros de longitud por 7 de ancho y otros tantos de altura y se ha decorado con gusto y riqueza, bajo la dirección del arquitecto D. Luis Domènech. Alrededor del salón hay un arrimadero de unos seis palmos de alto, construido en mosaico y que en sus dibujos ostenta los escudos de todas las provincias que componen la nación. Corona el arrimadero un friso esculpado en madera pintada de color bronceado y de dibujo muy original. De trecho en trecho y para sostener las grandes jacentas de hierro del techo hay unas pilastras de mármol jaspe de Tortosa que tienen capitales de piedra de Montjuich esculpidos. Las paredes del salón se hallan forradas hasta la cornisa superior con planchas de jaspe de Tortosa pulimentado y de la misma clase que el de las pilastras. El techo del salón lo forma un rico artesonado combinado con

1022 Així ho anunciava *El Noticiero Universal*, 07-01-1905, núm. 6044, p. 1.

1023 RIBAS, Josep "Catalogació". A: *Sagnier arquitecte*, 2007, núm. 278, p. 562. Arxiu Municipal Administratiu núm. 18800.

*mosaico, excepto en el centro donde hay una gran claraboya de cristales pintados por el artista don A. Rigalt. Los aparatos para la iluminación son de bronce dorado y de dibujo que armoniza con el salón, llamando la atención por su grandiosidad y riqueza, lo propio que las sillas y demás muebles de aquella pieza.*¹⁰²⁴

Aquest article adquireix major rellevància si tenim en compte que s'anotava els artesans col·laboradors, alguns d'ells no nombrats en altres recerques fins al moment. S'indica que els aparells d'il·luminació eren de Tapias i Mestres, la fusteria anava a càrrec de Martí i de la fusteria decorativa s'encarregava Alomar, respecte als marbres i el mosaic van ser realitzats per Pau Rabasa.

La reforma de Domènech i Montaner es concentrava principalment en la part ornamental que no pas en l'estructural ja que es partia d'una construcció precedent. Ossorio a la seva guia exaltava tota l'harmonia que ofería el conjunt artístic per un arquitecte reconegut a l'època:

*Sa précieuse décoration a été projetée et réalisée sous la haute conduite de l'architecte Domènech y Montaner. Dans l'ensemble de ce travail, production d'une inspiration puissante, s'imposent tout d'abord l'abondance et le bon aloi des ressources artistiques adoptées, la pondération et l'intelligence avec lesquelles se trouvent combinées la sévérité et la délicatesse; ce qui est charmant et agréable avec ce qui est simplement habile; l'heureux esprit qui a présidé aux choix des matériaux; l'harmonie agréable des couleurs, la bonne disposition des lignes, l'élégance des formes et la beauté de l'ensemble dépourvu d'effets recherchés et sans exagérations ni violences. C'est par tous ces motifs, et ayant en compte les conditions exposées que la Municipalité de Barcelone a décerné, en 1903, le premier prix a l'Hôtel de España comme surpassant en mérite tous ceux présentés au concours ouvert dans l'année susdite.*¹⁰²⁵

1024 *Diario de Barcelona*, 26-06-1900 (tarda), núm. 177, p. 7584.

1025 OSSORIO, c.1908, pp. 261-263.

Sobre aquest establiment, l'estudi més complet realitzat és la monografia de Manuel García Martín, publicada el 1991 per la Catalana de Gas.¹⁰²⁶ Segons García, la fundació de la *Fonda de España* havia d'ésser abans de 1858 per una notícia apareguda al *Diari de Barcelona* que feia referència a una reforma. El 1863 es produeix una ampliació corresponent al local del número 11 del carrer de Sant Pau, a més del número 9 originari.

A la recepció predomina una esvelta columna amb un llum de llautó que representa dos lleons rampants. El sostre està decorat amb uns plafons circulars coberts amb corones i es representen en relleu els emblemes dels regnes de Lleó, Navarra, Aragó i Catalunya, a més de la creu de Sant Jordi. També els emblemes de Castella i Lleó apareixen representats a les parets de l'escala interior que dona accés a les habitacions. Cal destacar que Domènech i Montaner va estar interessat en temes d'heràldica¹⁰²⁷ i això es deixa palpable en algunes de les seves obres com la *Fonda de España*.

Uns anys abans, el Gran Saló del *Cafè Colón* també incorporava en la decoració artística dirigida per Vilaró i fill, elements heràldics. *El Noticiero Universal* recollia una descripció que ens permet fer-nos una idea aproximada del conjunt:

*En la claraboya central, de la que pende una magnífica lámpara con cincuenta globos de gas, y bajo la cual se halla el tablado para los músicos, se ostentan seis escudos: el de España, los de las cuatro provincias catalanas y el de la República Argentina; las pinturas del techo son diferentes en cada una de las agrupaciones de cuadros que las componen; en las paredes aparecen figuras alegóricas de mujer, simbolizando los diversos artículos coloniales.*¹⁰²⁸

A la part superior de la paret del vestíbul de la *Fonda de España* es presenten rajoles ceràmiques de bons desitjos de rebuda, bona estada i bona tornada als hostes: “Ben

1026 GARCÍA, 1991.

1027 Va impartir algunes conferències sobre el tema a l'Ateneu Barcelonès com *La insignia nacional de Catalunya i la seva relació amb la bandera de l'Estat*, 11 d'abril de 1913 (inèdita) i *Aparició de l'heràldica en els monuments de Catalunya*, 23 de gener de 1914 (inèdita).

Sobre el tema iconogràfic de l'heràldica en Domènech i Montaner, vegeu: FIGUERAS, Lourdes, “L'heràldica”. A: DOMÈNECH, FIGUERAS, DOMÈNECH, 1989, pp. 111-127.

1028 “El Gran Café de Colón”, *El Noticiero Universal*, 26-10-1900, núm. 4529, p. 2. El mateix diari també recollia informació al respecte un dia abans: 25-10-1900 (matí), núm. 1954, p. 2. Reforma de la que també se'n feia ressò *La Vanguardia*, 26-10-1900, núm. 6259, p. 2; *Diario de Barcelona*, 26-10-1900 (matí), núm. 299, p. 12186.

vingut”, “Bona gana”, “Bon profit”, “Bona anada”, “Bon delit”, “Bon descans”, “Bon viatge” i “A reveure” amb una tipografia pròpia d’època.¹⁰²⁹

El mateix concepte apareix al pati interior, on a la quarta planta es representen dos cartells duplicats que desitgen “Bon Dia” i “Bona Nit” acompanyats de representacions de figures femenines. També al mateix pati es disposen dotze plafons ornamentals de forma i mides diferents amb representacions de paons, papallones i sanefes de fulles i flors. Acord amb la funció de les dependències properes es representen una sopera i una copa en referència a les sales de restaurant i un corn que podria ésser una al·lusió al mar mediterrani.

A la dependència esquerra es disposa l’antic saló de descans i lectura. La peça que ha obtingut més relleu és la llar de foc d’alabastre modelada per Eusebi Arnau i Mascort¹⁰³⁰ i reproduïda pel taller d’escultura d’Alfons Juyol i Bach amb la representació de les edats humanes (fig.202).

Fig.202. Xemeneia de la *Fonda de España*, 1903.
(*La Il·lustració Catalana*, 21-05-1905, núm. 103, p. 328).

1029 Al vestíbul principal de l’*Estació del Nord* de València (1906-1907) també es presenta la llegenda de “Bon Viatge”, en aquest cas traduïda a diferents idiomes.

1030 MARÍN, 1993, pp. 719-726; MARÍN, 2006 B, p. 36.

El menjador dels hostes, conegut com el “Saló de les sirenes” (fig.203), està estructurat a partir de tres pòrtics, cada un flanquejat per dues columnes. Al sostre una claraboia translúcida permet il·luminar el conjunt. Els motius ornamentals d’aquesta sala són la fauna i la flora marines, pròpia del Mediterrani que també apareixen envoltant les parets. La composició de les sirenes és la que presideix tota la sala, pintures atribuïdes a Ramon Casas¹⁰³¹ amb un relleu a la part superior d’una onada amb la influència de l’obra *Ones a la costa de Kanagava* del pintor japonès Hokusai (1759-1849).¹⁰³²

Fig.203. “Saló de les sirenes” de la *Fonda de España*, 1903.
(*Arquitectura y Construcción*, 01-1904, núm. 138, p. 17).

1031 García Martín assenyalava la possibilitat de Josep Pey i Farriol o Francesc Labarta i Planes: GARCÍA, 1991, p. 65. Victoria Durá apuntava la relació dels rostres de les sirenes amb els dibuixos que realitzava Casas en aquella època. Remarca que és sorprenent les quasi inexistent referències de la premsa a l’autoria de les pintures, tot exceptuant l’apareguda a un article de la revista *Il·lustració Catalana* de 1905: *hermosament esgrafiades ab figures de nereydes y gran quantitat de pexos y carolines dins de transparencies d’aygua per el cèlebre pintor Casas*: DURÁ, 2002, pp. 245-246.

1032 García Martín afirmava que l’autor havia de conèixer *Cent vistes del Fujiyama*, obra publicada al llibre *L’art japonais du XVIIIe siècle* (1896) a París: GARCÍA, 1991, p. 65.

La referència a l'heràldica també queda patent a l'arrimador amb els penjadors que incorporen antics emblemes de regnes senyorius i ciutats espanyoles pintats de blau dins d'unes estructures esfèriques i blanques de ceràmica vidriada.

La sala de la dreta també està destinada a restaurant (fig.204), tornen a aparèixer elements heràldics a les mènsules amb lleons i emblemes de Catalunya, Navarra, Granada i la creu de Sant Jordi. Al sostre es representen sanefes de peixos i flors. En aquesta dependència també es disposen penjadors de fusta amb emblemes d'heràldica espanyola amb la flor i el fruit del taronger.

Fig.204. Saló menjador de la *Fonda de España*, c.1900.
(*Arquitectura y Construcción*, 01-1904, núm. 138, p. 19).

Actualment, es conserva el conjunt decoratiu amb la mateixa funció d'establiment hotel·ler. Les estances que han patit més remodelacions han estat el vestíbul i l'antiga sala de descans i lectura. Forma part del *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic*

de la Ciutat de Barcelona (1987)¹⁰³³ i després de la recent rehabilitació duta a terme l'any 2010 es va convertir en l'*Hotel Espanya*, propietat de la Societat Hotelcon 96, SL.¹⁰³⁴

5.2.10. *Hotel Términus*

És al mateix any 1903 quan un dels altres arquitectes modernistes de més renom projecta un altre establiment hotel·ler. Estem fent referència a l'*Hotel Términus*¹⁰³⁵ de Josep Puig i Cadafalch.¹⁰³⁶ Aquest hotel s'inaugurava el 9 de maig al carrer Aragó, número 282¹⁰³⁷ i fou promogut per Francesc Nicolau.¹⁰³⁸

Es tractava de la reforma d'un edifici d'habitatges particular preexistent.¹⁰³⁹ En referència a les dependències del seu interior, és interessant reproduir la descripció facilitada pel *Diari de Barcelona* ja que de la gran part d'aquests espais no es conserva cap document gràfic:

*En la planta baja se encuentran los locales destinados á Colmado, Café y
Restaurant y las salitas de recreo separadas por medio de tabiques vidriados*

1033 *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico-Artístic...*, 1987, p. 423, núm. 758. Categoria B, cap. II.

1034 Establiment que es recull en diverses guies del modernisme, com ara: *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, pp. 5-6 i 14; *Ruta del Modernisme*, 2005, pp. 43-44 i 160; BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 160-167; MASPOCH, 2004, pp. 21-23.

1035 Amb el mateix nom es va obrir el *Grand Hôtel Terminus* a la rue Saint-Lazare, 108 de París, vegeu: JOANNE, 1905, p. LI. El *Diari de Barcelona* anunciava la seva inauguració per al 5 de maig de 1889: *Diario de Barcelona*, 31-03-1889, núm. 90, p. 4050.

El 1914 s'obre un cafè-concert amb el mateix nom a la Place Musset, 14 a París, vegeu: SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, p. 187.

1036 Els artistes col·laboradors van ser Vilaró i fill (pintura), Salvador Roura (paper pintat), Antoni Pi i fill (estuc), Calonja i fill (fusteria), A. Rigalt i Cia (vitral), Hermenegild Miralles (artesanat), Ruiz i Castelltort (mobiliari), Juyol i Franzi (marbre), Ballarín (ferro), Manuel Dalmau (electricitat) i Forcada germans (mestre d'obres).

1037 Correlatiu a l'*Hotel Términus*, al número 280 del carrer Aragó, va obrir tres anys després el *Cafè Petit Términus* propietat de Pau Valls. El seu nom va estar motivat per la contigüitat de l'hotel malgrat que era independent d'aquest, vegeu: ESPINÀS, 1975, pp. 12 i 18.

1038 En referència a l'*Hotel Términus*, vegeu: BOHIGAS, 1983, pp. 127 i 164 (Vol. II); HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 76-77; MIGUELSANZ, 2009, p. 71; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 37; PONS, 2004, p. 37; VALLÈS, 1983, p. 227 (Vol. I).

1039 Pujol remarcava la dificultat d'adequar la nova construcció a l'anterior edificació i com Puig i Cadafalch ho va solucionar perfectament: PUJOL, J., "L'Hotel Terminus al carrer d'Aragó", *La Il·lustració Catalana*, 07-06-1903, núm. 1, p. 1.

y cristales artísticos por A. Rigalt y C^a. En las paredes de estas dependencias hay unos arrimaderos de caoba bruñida con adornos de metal dorado que producen un conjunto suntuoso y rico y tienen en la parte superior unos frisos pintados con tonos claros reproduciendo varias vistas de Barcelona, del puerto y del Laberinto. El techo lo forma un precioso artesanado de cartón-piedra fabricado en la casa Miralles y que armoniza perfectamente con el resto del decorado. (...) Un ascensor eléctrico pone en comunicación la planta baja con los cuatro pisos que cuenta el edificio, habiendo además una escalera de mármol. En el piso principal se encuentra en primer término el salón de lectura, el cual ocupa una superficie rectangular cubierta con cristales esmerilados y sostenida por cuatro columnas de mármol rojo-granate. En la parte posterior del piso se hallan los comedores, que son alegres y espléndidos, y junto á ellos una magnífica terraza rodeada de jardines y resguardada de los rayos del sol por medio de un elegante toldo. En la parte de delante se encuentran el salón principal y dormitorios contiguos, amueblados con lujo y buen gusto, y en el centro de la casa las habitaciones interiores y el cuarto tocador para señoras, que es sumamente elegante. El piso primero lo ocupan varias habitaciones que tienen los muebles de fresno al natural y pintado el techo con colores de tonos claros, que armonizan con el papel de las paredes. En el expresado piso hay un cuarto de baño, y cada habitación tiene una galería posterior cerrada con cristales esmerilados y grabados incomunicada de las demás. Los pisos segundo y tercero tienen igual distribución, y el mueblaje y adorno es por el estilo de los anteriores, sumando entre toda la casa setenta habitaciones cómodas y ventiladas.¹⁰⁴⁰

Per la descripció facilitada per la premsa, havia de correspondre a una ornamentació totalment modernista de principis del segle XX, en la mateixa línia decorativa de l'*Hotel Colón* i la *Fonda de España*.

1040 *Diario de Barcelona*, 10-05-1903, núm. 130, pp. 5725-5726. Una altra descripció publicada al moment era la de l'article B.P., "Nuevo Hotel Términus en Barcelona", *Arquitectura y Construcción*, 07-1903, núm. 132, pp. 200-201 i 203. Dies abans i després de la inauguració s'anunciava a la premsa: *Diario de Barcelona*, 08-05-1903 (matí), núm. 128, p. 5636; 17-05-1903 (matí), núm. 137, p. 6024; *El Noticiero Universal*, 16-05-1903, núm. 5454, p. 1.

5.2.11. *Hotel Metropolitan*

Durant la primera dècada del segle XX es van construir nous espais al Tibidabo. Entre 1906 i 1908 s'edificava l'*Hotel Metropolitan*,¹⁰⁴¹ ubicat a l'Avinguda del Tibidabo, 2 i el Passeig de Sant Gervasi, 51 (fig.205).

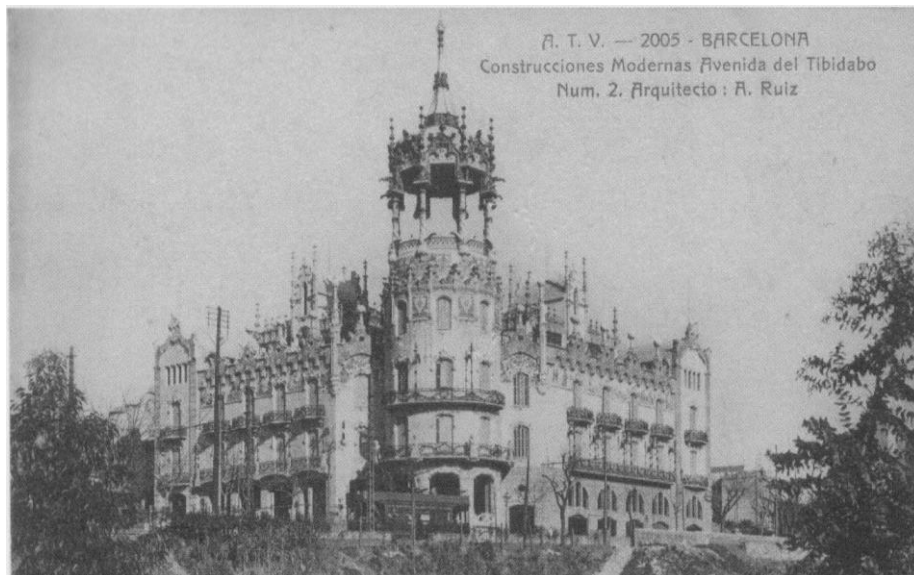

Fig.205. Façana de l'*Hotel Metropolitan*, c.1908.
(TOLDRÀ, 2003, núm. 432.1. 2005/ Avenida del Tibidabo. Núm.2.
Arquitecto: A. Ruiz/4, 8(a), 11(a), 13).

Edifici promogut per la família del farmacèutic doctor Andreu que van encarregar el projecte a l'arquitecte Adolf Ruiz i Casamitjana que presentà una arquitectura modernista.¹⁰⁴²

L'estudi de Ricard Bru publicat recentment a l'obra *Joies del modernisme català* (2011)¹⁰⁴³ ens permet conèixer noves dades sobre aquest hotel. L'edifici s'estructurava en soterrani, sis plantes i la cantonada es solucionava a partir d'una forma cilíndrica amb un temple que tenia la funció de mirador. Presentava decoració ceràmica dels tallers d'Alfons Juyol i Bach amb diverses escultures i mosaic de Lluís Bru i Salelles, fetes amb ceràmica. També és del tot significatiu un conjunt de grans frisos de mosaic, així mateix de Lluís

1041 A París es va obrir l'*Hôtel Métropolitain* a la rue Cambon, 8; vegeu: JOANNE, 1905, p. LI.

1042 Sobre aquest edifici, vegeu: A.R. "La Rotonda", *Destino*, 10-11-1956, núm. 1005, p. 20; *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, p. 107; *Ruta del Modernisme*, 2005, p. 139; BOHIGAS, 1983, pp. 141, 178 i 208 (Vol. II); FONTBONA, MIRALLES, 1990, p. 194; MIGUELSANZ, 2009, p. 74.

1043 BRU, Ricard, "La Rotonda". A: FONTBONA, 2011, pp. 270-271.

Bru, que mostraven diverses escenes de la vida moderna de l'alta burgesia i les seves aficions, com ara el piano, la fotografia, el patinatge, el ciclisme, el futbol, la caça, la pintura, els gossos, la navegació i l'automobilisme. Es tracta d'una idea semblant que Domènech i Montaner va dur a terme a la *Casa Lleó Morera* (1903-1905).

La façana del projecte original ho coneixem gràcies a la reproducció apareguda a la revista *Arquitectura y Construcción* de 1906 (fig.206).¹⁰⁴⁴ L'edifici fou ampliat i reformat uns anys més tard, el 1918 per Enric Sagnier,¹⁰⁴⁵ a més de posteriors modificacions.¹⁰⁴⁶

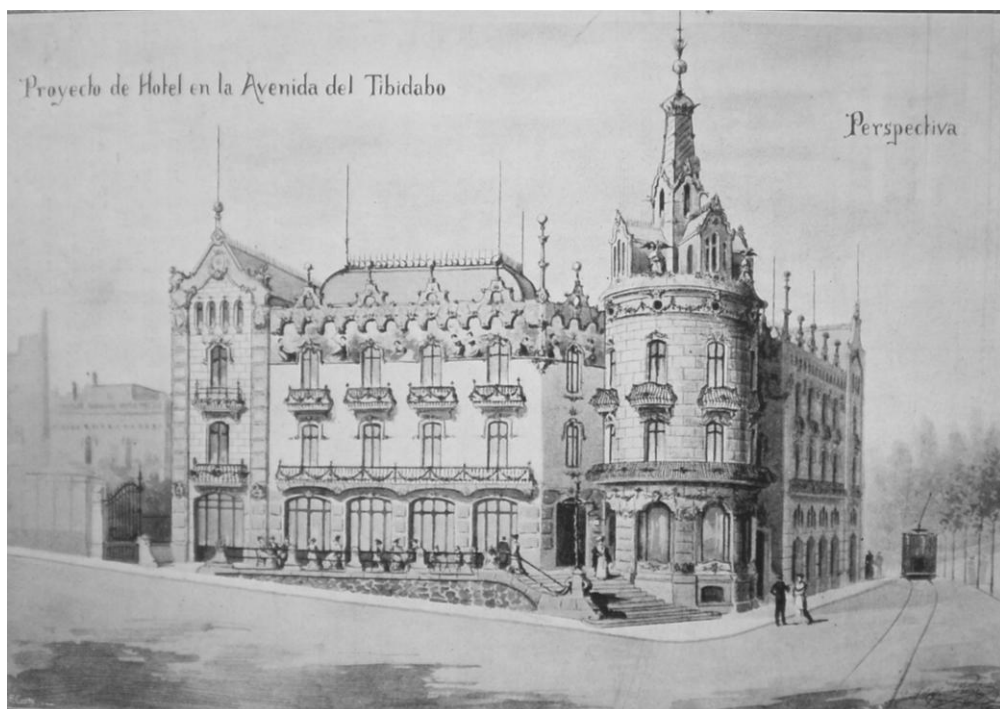

Fig.206. Projecte de la façana de l'*Hotel Metropolitan*, c.1906.
(*Arquitectura y Construcción*, 04-1906, núm. 165, p. 117).

1044 *Arquitectura y Construcción*, 04-1906, núm. 165, pp. 116-117.

1045 Pons atribueix l'ampliació i reforma a Adolf Ruiz Casamitjana, vegeu: PONS, 2004, p. 40.

1046 Actualment hi ha una plataforma per a poder salvaguardar l'edifici, duta a terme per l'Associació La Rotonda. *En defensa del Patrimoni Històric i Cultural de Barcelona*. Més informació a la seva pàgina web oficial: www.larotondabarcelona.com.

5.3. Teatres

Als teatres, com també assenyalàvem a les anteriors tipologies arquitectòniques, les reformes decoratives van ser contínues, fins i tot quan la distància entre inauguració i reforma era d'un període de temps molt breu. L'objectiu, com als altres casos, corresponia a una distinció de l'establiment que s'aconseguia amb la millora de les instal·lacions, oferir una major comoditat.

La tradició teatral de Barcelona ve d'antic, tot esdevenint els espais de l'oci més antics que tractem en aquesta investigació.¹⁰⁴⁷ A partir de l'Exposició Universal del 1888 s'obren i es reformen una sèrie de teatres a la ciutat. El primer va correspondre a la reinauguració de l'antic *Teatre Español* el 27 d'abril de 1888, uns dies després de l'obertura de la mostra expositiva. Estava ubicat al Passeig de Gràcia i ja existia des de l'any 1870. El 1889 es produeix la construcció d'un saló de descans per a l'hivern, destruït a les poques setmanes a conseqüència d'un incendi.¹⁰⁴⁸ Un altre cas és el *Teatre Alí-Bey* que obre el 31 de març de 1889 a la Ronda de Sant Pere al costat del Passeig de Gràcia. Era denominat a l'època com teatre de "fantoques", espectacle de titelles especialment dirigit al públic infantil. La nova construcció presentava el següent aspecte:

*Está decorado éste con sencillez con pinturas de estilo árabe. Tiene un escenario bastante capaz con decoraciones regularmente pintadas y se halla bien iluminado.*¹⁰⁴⁹

Com ja hem vist a les fondes i als hotels, els teatres també comptaven amb els seus propis cafès, que en aquest cas generalment comunicaven amb el vestíbul teatral. A més els propis teatres generaven una zona d'afluència de cafès i restaurants per a l'entrada i sortida de les representacions.

Un dels més representatius va ser el *Cafè de las Delicias* del *Teatre Principal*, inaugurat el 1847.¹⁰⁵⁰ A començaments d'agost de 1889 s'anunciava el seu tancament,¹⁰⁵¹ després

1047 Sobre la relació dels teatres amb l'escenari urbà de Barcelona, vegeu: PERRONE, 2011.

1048 *Diario de Barcelona*, 09-10-1889 (tarda), núm. 282, p. 12334; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 12.

1049 *Diario de Barcelona*, 01-04-1889, núm. 91, p. 4094. Un dia abans el mateix diari anunciava la inauguració: 30-03-1889, núm. 89, p. 3990.

d'unes darreres reformes efectuades tres anys abans.¹⁰⁵² El *Diari de Barcelona* indicava el gener de 1890 que s'havia habilitat per a cafè el *Saló de la Palmera*, antic *Cafè de Las Delicias*, per a les funcions teatrals.¹⁰⁵³ Finalment, el 25 d'octubre de 1890 tornava a obrir amb el nou propietari Josep Camps. La decoració presentava el següent aspecte:

*El salón de entrada, sin haber variado en su forma, ha sido renovado, aunque con sencillez y buen gusto, aumentándose la iluminación y colocando nuevos aparatos de gas. Se han vuelto á colocar las mesas llamadas de Moratin y en el centro la redonda, que antes se hallaba alrededor de la palmera del salón circular. En este salón se ha sustituido dicha mesa por una elegante otomana circular con almohadón de terciopelo capitonado. Nuevas son también las demás otomanas y las sillas. La pintura y dorados del cielorraso circular del techo de dicho salón contribuye al realce del decorado. En el salón del piso bajo, donde últimamente se hallaba el restaurant, se han colocado otra vez dos billares, tal como estaban antes de la última reforma. El saloncito del entresuelo se destina á sala de tresillo y á restaurant se destina la galería circular. Aún no estaban colocados todos los cortinajes de tapicerías, que aumentarán el buen efecto del café. Ayer se volvió á abrir la puerta del café que comunica con el vestíbulo del Teatro Principal.*¹⁰⁵⁴

Exemple d'ostentació decorativa malgrat que la reobertura no va durar ni dos mesos¹⁰⁵⁵ ja que es va tornar a tancar a causa del traspàs que esdevindria el *Cafè-Restaurant-Cerveceria Au Lion d'Or*.

Una gran part de les remodelacions efectuades als teatres vigents a finals del segle XIX i començaments del XX, consistien en obres d'adaptacions i manteniment de les

1050 Abans havia estat el *Cafè de los Guardias*. Va tenir diverses reformes com la de 1850 i 1862. Sobre els orígens del *Cafè de las Delicias*, vegeu: CABALLÉ, 1946, pp. 72 (Vol. I) i 64-67 (Vol. II); VILLAR, 2008, pp. 246-249.

1051 *El Noticiero Universal*, 03-08-1889, núm. 476, p. 2; *La Vanguardia*, 04-08-1889, núm. 1011, p. 2.

1052 *La Vanguardia*, 09-12-1886, núm. 570, pp. 3-4; 17-02-1887, núm. 78, p. 2.

1053 *Diario de Barcelona*, 27-01-1890, núm. 27, p. 1227.

1054 *Diario de Barcelona*, 26-10-1890, núm. 299, p. 12749. Dies abans el mateix diari anunciava la reobertura: 22-10-1890 (matí), núm. 295, p. 12541.

1055 *Diario de Barcelona*, 19-12-1890 (tarda), núm. 353, p. 15266.

instal·lacions, principalment dels teatres més antics de la ciutat. Aquests canvis permetien una continua actualització a nivell de serveis, tot oferint una millora en la comoditat dels espectadors i uns espais més ricament decorats. Els treballs més comuns de manteniment eren la substitució de les butaques i el seu entapissat, canvi de les làmpades, la instal·lació de la il·luminació elèctrica o repintar l'interior de l'edifici. A més de l'amplitud d'algunes zones com escenari, platea, passadissos, reforma de les escales, entre d'altres. D'aquesta manera després de les temporades de representacions, es tancaven els teatres i s'aprofitava per a dur a terme aquests treballs.

La premsa de l'època deixava constància de l'aspecte que oferien les noves obres realitzades. A continuació, presentem les més rellevants que hem anat recollint. Un dels teatres que executava contínuament renovacions era el *Gran Teatre del Liceu*.¹⁰⁵⁶ Resseguint el *Diari de Barcelona*, trobem referenciats del 1890 de la substitució de la campana amb que s'anunciava al públic el final dels entreactes per timbres elèctrics, com ja havia fet el *Teatre Principal*.¹⁰⁵⁷ A més de la restauració dels pòrtics,¹⁰⁵⁸ la renovació dels seients de les llotges¹⁰⁵⁹ i el canvi de les faroles per globus de cristall opac.¹⁰⁶⁰ Un any després es reformà el vestíbul, obres dirigides per l'arquitecte Salvador Vinyals i Sabaté amb la col·laboració del pintor del *Gran Teatre del Liceu*, Sebastià Carreras.¹⁰⁶¹ Segons la descripció publicada:

*El aspecto que presenta el vestíbulo al atravesar la puerta es suntuoso y agradable, pues los tonos claros y brillantes que se han dado á la pintura reflejan la luz y dan al local la apariencia de mayor espacio. Con la restauración de los dorados y con el aumento de adornos en el remate de las estrías de las columnas ha adquirido el vestíbulo mayor importancia, habiéndose animado los tonos de las paredes con los brocateles de color salmón que se han colocado en los plafones.*¹⁰⁶²

1056 Edifici construït el 1847, l'any 1861 es va produir una reconstrucció a conseqüència d'un gran incendi.

1057 *Diario de Barcelona*, 26-11-1889 (tarda), núm. 330, p. 14415.

1058 *Diario de Barcelona*, 03-08-1890, núm. 215, p. 9331.

1059 *Diario de Barcelona*, 05-10-1890, núm. 278, p. 11790.

1060 *Diario de Barcelona*, 28-10-1890 (matí), núm. 301, p. 12812.

1061 *Diario de Barcelona*, 11-06-1891 (matí), núm. 162, p. 7091; 16-06-1891 (tarda), núm. 167, p. 7314; 05-11-1891 (tarda), núm. 309, p. 12945.

1062 *Diario de Barcelona*, 03-11-1891 (tarda), núm. 307, p. 12842.

L'any 1897, amb motiu del 50 aniversari de la inauguració, es van renovar les butaques i els seients de les llotges,¹⁰⁶³ es pinten les parets i es canvien els globus de llum de la sala de concerts. L'any posterior, es produeixen noves reformes com la marquesina de ferro i cristall, a part de la substitució de les portes d'entrada per unes altres més luxoses.¹⁰⁶⁴

El nou segle s'inaugurà amb la projecció d'una reforma completa de l'escenari i la platea¹⁰⁶⁵ i el 1901 s'instal·laven noves dependències per als actors i dues claraboies a la sala d'espectacles.¹⁰⁶⁶ Novament, l'any 1903 es presentà la reforma de l'escenari i del vestíbul,¹⁰⁶⁷ tot instal·lant a l'escala, l'escultura de Venanci Vallmitjana dedicada a la música.¹⁰⁶⁸

Una de les reformes efectuades de més gran envergadura fou la de 1909, també duta a terme per l'arquitecte Salvador Vinyals. Es tractava de la quarta reforma de la decoració de la sala de concerts que presentava un aspecte més sumptuós, conservat fins a l'incendi de l'any 1994. La remodelació consistia en tornar a pintar, daurar i entapissar per complet la sala però es van mantenir els guixos de 1883. També s'apliquen nous elements ornamentals de guix als ampits del tercer, quart i cinquè pis, que eren els originals de 1862; de manera que aquests pisos van ser producte d'una superposició decorativa d'elements procedents d'èpoques i gustos diferents.

El canvi radical fou la recomposició del conjunt del prosceni que aconseguí que s'entengués com una peça única, tot ampliant el fosso orquestral amb sacrifici de les butaques d'orquestra. Els seients també foren renovats a la platea i a l'amfiteatre es van instal·lar les butaques amb bastidor de fundició de ferro. Es van afegir al sostre, sobre l'escenari, tres plafons pintats per Ramir Lorenzale als que s'al·ludia a l'òpera francesa.¹⁰⁶⁹

La *Ilustración Artística* ofería una imatge de la sala remodelada acompanyada del següent comentari:

1063 *Diario de Barcelona*, 09-08-1897, núm. 221 (tarda), p. 9357.

1064 *Diario de Barcelona*, 11-11-1898 (matí), núm. 315, pp. 12234-12235.

1065 *Diario de Barcelona*, 28-03-1900 (matí), núm. 87, p. 3754; TRULLOL, S., "Las reformas del Liceo", *Diario de Barcelona*, 30-04-1900, núm. 120, pp. 5191-5193; *Diario de Barcelona*, 11-11-1900 (matí), núm. 254, pp. 10396-10397.

1066 *Diario de Barcelona*, 25-08-1901, núm. 237, pp. 10345-10346.

1067 *Diario de Barcelona*, 21-09-1903, núm. 264, pp. 11186-11187.

1068 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 64.

1069 ALIER, MATA, 1991, p. 90; SOLÀ, Ignasi; DILMÉ, Lluís; FABRÉ, Xavier, "El edificio. Historia: 1847-1994". A: PLA, 1999, pp. 66-69.

La Junta de Propietarios de nuestro primer coliseo lírico ha realizado al fin la restauración de la sala de espectáculos, durante tanto tiempo deseada por el público. Además de embellecerla en su aspecto de conjunto renovando las pinturas, los palcos y los aparatos de la iluminación, ha construido nuevas y elegantes butacas é instalado la calefacción y la ventilación de que carecía y que eran de necesidad unánimemente reconocida.

*Gracias á estas obras, hoy el Gran Teatro del Liceo ofrece un conjunto espléndido y tiene todas las comodidades deseables, pudiendo afirmarse que su sala de espectáculos resulta, además de la más grande, una de las más hermosas y confortables del mundo.*¹⁰⁷⁰

Aquesta reforma integrava una decoració bàsicament eclèctica basada en la tradició clàssica de l'arquitectura, on els referents a l'Art Nouveau es limitaven a detalls menors com les làmpades, les butaques o la decoració de les llotges.¹⁰⁷¹

En canvi, les diverses dependències del *Cercle del Liceu* sí que es van decorar com un conjunt totalment modernista.¹⁰⁷²

Les obres de manteniment també van ser contínues al *Teatre Eldorado* de la Plaça Catalunya.¹⁰⁷³ El 1891 es produïen alguns treballs a la platea i les llotges van ser pintades,

1070 "Actualidades barcelonesas", *La Ilustración Artística*, 29-11-1909, núm. 1457, p. 782. També la Societat d'Atracció de Forasters incloïa la indicació de reformes al comentari de la seva publicació, *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 04-1910, núm. 2, pp. 40-41.

1071 FREIXA, Mireia; MOLET, Joan, "Arquitecturas para la vida pública y la privada". A: SALA, 2007, p. 93.

1072 No estudiem el *Cercle del Liceu* per tractar-se d'un espai privat. En referència a la seva decoració modernista citem el llibre *El Cercle del Liceu: història, art, cultura* (1991) coordinat per Francesc Fontbona, vegeu els capítols: BASSEGODA, Joan, "La Casa del Cercle del Liceu i els seus precedents", pp. 57-98; FONTBONA, Francesc, "L'Art en el Cercle del Liceu", pp. 103-140 i RIBERA, Jordi, "Catàleg de pintura i escultura del Cercle del Liceu", pp. 185-230. També PONS, 2004, p. 80.

1073 El *Teatre Ribas* es va inaugurar el 20 de juny de 1884 a la Plaça Catalunya, 5; al costat del carrer de Vergara. Tres anys després es canvia de nom a *Teatre Eldorado*, propietat de Joan Coll i Pujol. Segons ens ofereix l'*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año III-1904*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Henrich i Cia, 1906, pp. 338-339; l'edifici era: *Moderno en su construcción, en la cual predomina la madera y el hierro. Es de regulares dimensiones, decoración no lujosa pero simpática y condiciones muy aceptables.*

a més de dur a terme la restauració de l'embocadura de l'escenari i del paviment del pis baix.¹⁰⁷⁴

Les remodelacions van continuar l'any següent amb la inclusió d'una claraboia al centre del sostre de la platea que permetia la transpiració d'aire,¹⁰⁷⁵ també es va incorporar la instal·lació elèctrica.¹⁰⁷⁶ El 1893 es pintaven les baranes de les llotges, les columnes i els guixos del sostre del vestíbul.¹⁰⁷⁷

El 22 de setembre de 1898 s'inaugurava una nova decoració de la sala projectada per Urgellés:

*La sala ofrece actualmente un brillante aspecto, que realza la nueva iluminación eléctrica, la cual es más potente que la anterior. La sustitución de las barandillas de los tres pisos por otras de hierro curvado pintado de blanco con filetes dorados produce muy buen efecto. El marco de la escena es nuevo y con abundancia de dorados y el friso de la parte superior ha sido sustituido por otro de muy buen gusto que armoniza con el tono blanco-perla de la sala. El papel rojo aterciopelado que se ha puesto en el fondo de los palcos y pasillos entona muy bien con los demás, lo propio que los pasamanos de terciopelo que se han colocado en todos los palcos.*¹⁰⁷⁸

Altres teatres que també van fer contínues obres de manteniment eren el *Teatre Principal* a la Rambla del segle XVI, el més antic de Barcelona,¹⁰⁷⁹ el *Teatre Romea* del carrer

Sobre els orígens d'aquest teatre, vegeu: CABALLÉ, 1946, p. 85 (Vol. I); MUNSÓ, 1995, pp. 113-114. Amb el mateix nom existia des del 1858 un cafè-concert al Boulevard de Strasbourg, 4 de París. Es tractava del més antic establiment d'aquesta tipologia d'espais del lleure, vegeu: JOANNE, 1905, p. 375; SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 143-146.

1074 *Diario de Barcelona*, 20-09-1891, núm. 263, p. 10988; *Diario de Barcelona*, 23-09-1891 (tarda), núm. 266, p. 11139.

1075 *Diario de Barcelona*, 12-06-1892, núm. 164, p. 7069.

1076 *Diario de Barcelona*, 16-07-1892 (tarda), núm. 198, p. 8498; 20-08-1892 (matí), núm. 233, p. 9787; 22-08-1892, núm. 235, p. 9867.

1077 *Diario de Barcelona*, 02-10-1893, núm. 275, pp. 11389-11390.

1078 *Diario de Barcelona*, 23-09-1898 (tarda), núm. 266, p. 10359. Nous treballs de manteniment es presentaven també l'any següent: *Diario de Barcelona*, 15-09-1899 (matí), núm. 258, p. 10110; 23-09-1899 (tarda), núm. 266, p. 10444.

1079 El *Teatre Principal* que també va ser anomenat de la *Santa Creu*, ubicat a la Rambla, 27. Es reformà als darrers anys de la dècada dels anys 40 del segle XIX. S'ha assenyalat l'any 1846 (PERRONE, 2011, p. 39), 1847 (CIRICI, 1992, p. 98), 1848 (MUNSÓ, 1995, pp. 234-238) i

Hospital,¹⁰⁸⁰ el *Teatre del Circo Barcelonés* ubicat al carrer Montserrat (fig. 207),¹⁰⁸¹ el *Teatre Jardín Español* situat al Passeig de Gràcia,¹⁰⁸² el nou *Teatre Nuevo Retiro* instal·lat entre la Rambla de Catalunya i Corts (després Gran Via de les Corts Catalanes)¹⁰⁸³ o el *Teatre Tívoli* als jardins del Passeig de Gràcia,¹⁰⁸⁴ per citar alguns exemples.

1849 (PERMANYER, 1990, pp. 140-143). Un incendi de 1915, el va destruir completament i conseqüentment es va reconstruir i reobre com a *Principal Palace* quatre anys després.

Sobre aquest teatre, vegeu: *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, p. 15; CABALLÉ, 1946, p. 64 (Vol. II). S'anaven efectuant treballs de manteniment, destacant els de 1890 i 1891: *Diario de Barcelona*, 02-09-1890 (tarda), núm. 245, p. 10466; 31-10-1890 (matí), núm. 304, p. 12971; 07-12-1891, núm. 341, p. 14300. Altres posteriors són: 08-06-1892 (tarda), núm. 160, p. 6923; 02-09-1892 (matí), núm. 246, p. 10267; al 1902: 10-07-1902 (matí), núm. 185, p. 8350 i al 1904: 17-10-1904 (matí), núm. 285, p. 11996.

1080 Inaugurat el 18 de novembre de 1863 fou promogut per Miquel Gasset i Bosch i ubicat al carrer de l'Hospital, 51. Algunes de les obres de manteniment van ser les efectuades el 1894: *Diario de Barcelona*, 26-09-1894 (tarda), núm. 269, p. 11053. L'agost de 1898 es reformava algunes dependències com la sala d'espectacles, els passadissos, el saló de descans i l'escenari: 04-08-1898 (tarda), núm. 216, p. 8663; 11-08-1898 (tarda), núm. 223, p. 8911; 03-10-1898, núm. 276, p. 10705. Les obres van ser dirigides per Joan Serra, les pintures a càrrec de Sebastià Carreras, manyeria de Josep Olivilla, la fundició dels tallers de Salvador Mir i els de tapisseria de Pere Reig. Deu anys després, es van produir obres de reestructura de les dependències: M i G., "Teatres: sobre'l Romea", *La Il·lustració Catalana*, 04-10-1908, núm. 279, p. 673.

1081 El *Teatre del Circo Barcelonés* es va obrir el 12 de gener de 1853, construït sota la direcció d'Antoni Rovira i reconstruït per Fontseré el 1883 després d'un incendi.

El *Teatre del Circ Barcelonés* presentava el novembre de 1891 un aspecte renovat, coneixem gràcies a la premsa que Miquel Moragas s'encarregà del marc de l'escenari: *Diario de Barcelona*, 06-11-1891, núm. 310, pp. 12985-12986. Sobre aquest teatre, vegeu: MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 148; MUNSÓ, 1995, pp. 77-78.

1082 Ocupava el mateix emplaçament de l'antic *Teatre Español*, que havia obert el juny de 1894. Així s'anunciava al *Diario de Barcelona*, 29-05-1894 (matí), núm. 149, p. 6285; i es confirmava el 04-06-1894, núm. 155, p. 6558. El maig de 1896 es presentaven remodelacions que consistien en ampliar la platea, substituir les cadires, pintar el marc de l'escenari i reformar les escales: 25-05-1896, núm. 146, p. 6300.

1083 Teatre que probablement obre a finals del 1896 segons la notícia publicada al *Diario de Barcelona*, 23-06-1896 (tarda), núm. 175, p. 7553; en què s'assenyala que es treballava ininterrompidament en la construcció del *Teatre Nuevo Retiro*. Un any després, s'introdueixen millores que amplien l'espai obert destinat al descans dels espectadors: *Diario de Barcelona*, 20-05-1897 (matí), núm. 140, p. 5966.

1084 Entre les remodelacions produïdes, anotem que a la nit del 10 d'abril de 1890 s'inaugurava la nova porta d'entrada principal del *Teatre del Tívoli* emplaçada al xamfrà del Passeig de Gràcia i el carrer Casp. Sembla ser que es va inaugurar sense estar del tot acabada: *Diario de Barcelona*, 15-04-1890 (matí), núm. 105, p. 4708. Anteriorment s'anunciava el canvi de la

Fig.207. Façana del *Teatre del Circo Barcelonés*, c.1891.
(MUNSÓ, 1995, p. 77).

A continuació ressenyem alguns dels teatres més destacats del panorama ociós de la Barcelona del 1900.

5.3.1. *Teatre Calvo-Vico i de la Granvia*

El 1888 s'obre un nou teatre a Barcelona, el *Calvo-Vico*, en referència als cognoms dels dos actors que el van promoure, Ricard Calvo i Antoni Vico. Fou inaugurat el 7 de juny al carrer de les Corts cantonada amb Lauria (després Roger de Llúria).¹⁰⁸⁵

L'antic *Teatre Calvo-Vico* resta vigent fins el setembre de l'any 1891 quan s'anuncia en venda a la premsa,¹⁰⁸⁶ obria de nou com a *Teatre de la Granvia* la nit del 14 d'octubre de 1893.¹⁰⁸⁷ Segons un article de l'època:

porta: 01-02-1890 (tarda), núm. 32, p.1490; 10-04-1890 (matí), núm. 100, p. 4484. Al mateix any, es presentava un aspecte del jardí més ample a l'enderrocar uns murs: 09-06-1890, núm. 160, p. 7078. Reformes de manteniment també el 1895: 10-10-1895 (matí), núm. 283, p. 11565. El 1899 es reformaven les llotges i part de l'escenari: 06-02-1899, núm. 37, p. 1458. Ja entrat el segle XX, el 1906 es parlava d'una reforma integral: *La Il·lustració Catalana*, 05-08-1906, núm. 166, p. 493.

1085 *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año III-1904*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1906. p. 340; CABALLÉ, 1946, p. 107 (Vol. I); PERRONE, 2011, pp. 76-77.

1086 *Diario de Barcelona*, 11-09-1891 (tarda), núm. 254, p. 10642.

En el primer piso se ha construido una espaciosa galería, con bancos para el público á ambos lados y en el fondo, y se ha colocado una línea de sillas circulares alrededor de la barandilla. Para subir á esta galería se han abierto cuatro puertas. Se han arreglado dos salones de descanso, elegante uno de ellos, el de la platea, que hace las veces de vestíbulo.

En la platea hay 22 palcos, y dos de proscenio en la galería de primer piso, en la que tienen cabida 800 personas. El pavimento de ambos lados de la platea, destinado á entrada general, es de asfalto y se han pintado las paredes de un tono azul pálido de líneas coloradas. El conjunto del teatro es sencillo y elegante. Los trabajos han sido dirigidos por el arquitecto D. Miguel Madorell y Rius; el papel empleado en el departamento de la platea y salones de descanso es de la casa de D.J. Olivella Ráfols; los trabajos de pintura han corrido á cargo del señor Ballera y lo referente al ramo de carpintería al del señor Madalena.¹⁰⁸⁸

Amb tal motiu es van efectuar una sèrie de reformes amb l'objectiu de donar-li major capacitat i oferir millors comoditats al públic, condició que anava en coordinació amb la decoració.

5.3.2. Teatre Nuevo Retiro

El 5 d'agost de 1889 s'inaugurava el *Teatre Nuevo Retiro* ubicat al xamfrà de la Rambla de Catalunya amb la Ronda Universitat, promogut per l'empresari Victor Font. L'obra fou projectada per l'arquitecte Domènec Balet i Nadal.¹⁰⁸⁹

1087 Josep Fabre i Josep Maria Huertas anoten la inauguració del *Teatre Granvia*, el 25 de juny de 1888, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p.13. Possiblement feien referència a l'antic *Teatre Calvo-Vico* ja que coincideix el mes i l'any.

1088 *Diario de Barcelona*, 14-10-1893 (tarda), núm. 287, p. 11922. Un mes abans el diari informava de la pròxima inauguració: 23-09-1893 (tarda), núm. 266, p. 11042. El 1897 s'inaugurava l'enllumenat elèctric: *Diario de Barcelona*, 21-06-1897, núm. 172, p. 7344.

1089 Els treballs de fusteria van anar a càrrec de Rossell i Serra, els de lampisteria a Corominas, els de pintura a Pey i els esgrafiats de la façana a Saumell i Vilaró. *Diario de Barcelona*, 07-08-1889 (matí), núm. 219, p. 9763.

La decoració no presentava grans variacions respecte a l'antic *Teatre Buen Retiro* que havia estat emplaçat a la Plaça Catalunya. El *Diari de Barcelona* publicava la següent descripció:

El nuevo teatro tiene en la sala de espectáculos una traza completamente igual á la del antiguo y favorecido Buen Retiro. La construcción de madera se presenta á la vista y el decorado es sumamente sencillo, habiéndose dado á las paredes una mano de un color claro. La iluminación es abundante y se hace por medio de dos grandes círculos de luces de gas que penden del techo y por candelabros con bonitos globos en las columnas y en los plafones contiguos á la boca del escenario. Este se halla decorado con alguna más riqueza y el telón de boca, pintado ex profeso para el nuevo teatro, produce buen efecto.

La rotonda que da ingreso al Nuevo Retiro es muy elegante y embellece el chaflán en donde se halla emplazada. El friso que la rodea está dibujado con mucha inteligencia. Sigue á esta rotonda un espacio techado que sirve de café é inmediatamente otro espacio, bastante desahogado, al aire libre, en el que hay asientos destinados al público.

En suma el Nuevo Retiro reúne condiciones muy semejantes, como antes lo hemos indicado, al antiguo teatro del mismo nombre, que tanta concurrencia atrajo en diversas temporadas.¹⁰⁹⁰

L'any següent de la inauguració, s'anunciaven reformes com la construcció de deu noves llotges per a convertir-lo en un nou teatre, anomenat *Gayarre*, dedicat a la memòria del tenor.¹⁰⁹¹ Aquest fou inaugurat el 20 de febrer de 1890.¹⁰⁹² El nou teatre va tenir el mateix

1090 *Diario de Barcelona*, 06-08-1889 (tarda), núm. 218, pp. 9753-9754. El mateix diari va ressenyar el procés de creació i construcció del teatre, citem aquest seguiment: 28-01-1890, núm. 28 (tarda), p. 1291; 18-05-1889, núm. 138 (tarda), p. 6257; 23-05-1889 (tarda), núm. 143, p. 6490; 10-06-1889, núm. 161, pp. 7245-7246; 25-06-1889, núm. 176, p. 7877; 06-07-1889 (tarda), núm. 187, p. 8426; 26-07-1889, núm. 207 (matí), p. 9260; 31-07-1889 (tarda), núm. 212, p. 9490. També *El Noticiero Universal* feia referència a la pròxima inauguració: 04-07-1889, núm. 446, p. 3.

1091 *Diario de Barcelona*, 29-01-1890 (tarda), núm. 29, p. 1354.

1092 *Diario de Barcelona*, 21-02-1890 (tarda), núm. 52, pp. 2426-2427. Dies abans el mateix diari anunciava la inauguració: 16-02-1890, núm. 47, p. 2180.

desenllaç que el seu predecessor, ja que per circumstàncies del terreny va començar el seu enderrocament dos anys després.¹⁰⁹³

5.3.3. Teatre Cataluña

El *Teatre Cataluña* havia obert un any abans de la celebració de l'Exposició Universal¹⁰⁹⁴ i el gener de 1890 reformava el saló de descans. Les obres es van efectuar sota la direcció de l'escenògraf Francesc Soler i Rovirosa, la premsa publicava al respecte que:

*La pintura del techo, así como el tono del papel de las paredes, da á la sala un aspecto elegante. Los antiguos aparatos de gas han sido sustituidos por otros de bonito dibujo y los globos, como los de los aparatos de la platea, tienen grabado el escudo de Cataluña.*¹⁰⁹⁵

Exemple d'adequació de la decoració heràldica amb el nom de l'espai. Un any abans, el mateix artista havia dissenyat els llums de la platea del *Teatre Eldorado* de la Plaça Catalunya que representaven també l'escut català.¹⁰⁹⁶

5.3.4. Teatre Novedades

El 1890, Soler i Rovirosa juntament amb l'arquitecte Salvador Vinyals projectaven una reforma completa del *Teatre Novedades*,¹⁰⁹⁷ ubicat al Passeig de Gràcia cantonada amb el carrer Casp.

1093 L'enderrocament va començar a inicis de febrer de 1892: *Diario de Barcelona*, 08-02-1892, núm. 39, p. 1616. La seva desaparició ja s'anunciava pel setembre de 1891: 19-08-1891 (tarda), núm. 231, p. 9785.

1094 El *Teatre Cataluña* de 1887, antic *Teatre Ribas* de 1884, va ser l'edifici de major importància i el més duraré ja que va passar d'ésser una barraca a un conjunt modernista i va sobreviure fins l'any 1915 que és quan es va convertir en cinema: PERRONE, 2011, pp. 71-72.

1095 *Diario de Barcelona*, 02-02-1890, núm. 33, p. 1501.

1096 Van ser fabricats per la cristalleria d'A. Farrés: *Diario de Barcelona*, 10-11-1889, núm. 314, p. 13721.

1097 El *Teatre Novedades* fou inaugurat el juliol del 1869 i enderrocat el 1884. El mateix any s'obre com a nou edifici, promogut per Ignasi Elias. Sobre els orígens del *Teatre Novedades*, vegeu: *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año III-1904*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1906, pp. 337-338; OSSORIO, c.1908, pp. 146-147; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 150; VILLAR, 2008, p. 351.

Els treballs van ser inaugurats l'11 d'octubre de 1890 i promoguts pel seu propietari Ignasi Elías. Les reformes del *Teatre Novedades* van consistir en una ampliació del vestíbul i als costats laterals de l'edifici es van construir dues noves sales de descans al pis principal; a més d'ampliar les escales d'accés als pisos superiors. Recollim una part de la descripció publicada pel *Diari de Barcelona*:

Puede decirse que todo el interior es nuevo. La techumbre, con primorosos relieves dorados y pintados con el primor y buen gusto que acusa á primera vista la mano maestra del señor Soler y Rovirosa, ofrece un aspecto en extremo elegante, lo mismo que unos plafones, en cuyo fondo se ve una porción de ingeniosas alegorías, de la música, del drama, de la tragedia, de la comedia, etc. etc., tratadas con verdadera originalidad.

El tono más dominante es el rojo carmesí para las paredes laterales y para los relieves el blanco y el azul verdoso, con retoques dorados y de color de oro viejo. En la boca del escenario, que es de mucha magnificencia, resaltan las tintas rosadas, imitando mármol los fondos y los fustes de las columnas. Los palcos de proscenio son suntuosos á favor de unos riquísimos cortinajes de terciopelo del mismo color carmesí. Han desaparecido los ángulos vivos de la sala convirtiéndose ésta en circular. Los palcos, en general dispuestos á poca diferencia como lo estaban antes, pero más adornados, están completamente separados del público por medio de unos corredores, y con respecto al piso bajo, por los antepechos de una gradería destinada al mismo público.¹⁰⁹⁸

Els dos artistes ja tenien experiència conjunta a la projecció de teatres perquè el 1881 havien decorat el *Teatre Lírico*, també anomenat *Sala Beethoven* ubicat al carrer Mallorca,

Amb posterioritat, París també va comptar amb el seu *Théâtre des Nouveautés*, creat el 1878 pel promotor català Josep Oller.

1098 *Diario de Barcelona*, 11-10-1890 (tarda), núm. 284, pp. 12099-12100. Mesos anteriors el mateix diari anava informant del procés de reforma del teatre que va començar el maig del mateix any: 16-05-1890 (tarda), núm. 136, p. 6082; 12-07-1890 (tarda), núm. 193, p. 8505; 13-09-1890 (matí), núm. 256, p. 10866; 20-09-1890 (matí), núm. 263, p. 11149; 09-10-1890 (matí), núm. 282, p. 11956. Unes setmanes després van finalitzar les obres de la façana lateral del carrer Casp: 08-11-1890 (tarda), núm. 312, p. 13354. Anys després, el maig de 1902 es van produir algunes reformes a l'exterior, tot augmentant l'altura de la porta d'entrada i obrint dues més obertures al carrer Casp: *Diario de Barcelona*, 01-05-1902 (tarda), núm. 115, p. 5257.

a prop del Passeig de Gràcia.¹⁰⁹⁹ Així mateix, un any després de la reforma del *Teatre Novedades*, el tàndem Rovirosa i Vinyals van projectar la remodelació del *Teatre Tívoli*,¹¹⁰⁰ que estava instal·lat als jardins ubicats entre el Passeig de Gràcia i els carrers Aribau, Provença i Diputació. L'aspecte que presentava era el següent:

*Las personas que asistieron anoche á la reapertura del Tívoli (...) encontraron aquel teatro notablemente reformado. El local no ha cambiado su forma peculiar, pero ha tomado un aspecto distinto del que tenía por medio de adornos y pinturas sobrias de buen gusto, que revelan la entendida dirección del arquitecto señor Viñals y del pintor escenógrafo señor Soler y Rovirosa, lo mismo que el propósito de su propietario señor Elías de introducir en él todas las comodidades posibles. Así en el interior como en el exterior dominan las tintas claras. Los dibujos son pocos y sencillos, á excepción del plafón central de la techumbre, rico en primorosos detalles de colorido.*¹¹⁰¹

Els mateixos artistes havien projectat la construcció i la reforma del cafè del propi *Teatre Novedades*, la qual cosa denotava una correspondència entre les seves dependències.

1099 Francesc Soler i Salvador Vinyals van construir i decorar el *Teatre Lírico* per petició del banquer Evarist Arnús. El juliol de 1899 es publicava la notícia al *Diari de Barcelona* del seu pròxim enderrocament, tot destinant el terreny a habitatges. S'anunciava la celebració d'una festa de comiat amb un gran ball per aprofitar la visita de l'esquadra francesa a la ciutat. Amb motiu de la futura desaparició es relatava la història del teatre: *Diario de Barcelona*, 13-07-1899 (matí), núm. 194, pp. 7823-7824. També es va fer ressò *Atlántida*, 15-07-1899, núm. 96, p. 11. El novembre de l'any següent es començaven a destruir els jardins: *Diario de Barcelona*, 07-11-1900 (tarda), núm. 311, p. 12704. L'edifici quedava pràcticament enderrocat el març de 1901: *Diario de Barcelona*, 12-03-1901 (matí), núm. 71, p. 3195.

Fontbona assenyalava el 1900 com a data de tancament del *Teatre Lírico*: FONTBONA, MIRALLES, 1990, pp. 58-60; un any després per MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 38 i Oriol Bohigas li dedicà un article: BOHIGAS, Oriol, "La desaparición del Teatro Lírico", *Destino*, 19-11-1949, núm. 641, p. 9.

1100 El 1874 Francesc Elías va tancar el solar, on ara es troba l'actual *Teatre Tívoli*, i va construir-hi coberts i un escenari, l'any següent inaugurà el teatre. El 1906, Joan Elías i Vicent Salisachs demanen permís per enderrocar i reconstruir el teatre. El *Tívoli* era un edifici de fusta, molt senzill però amb un enorme espai escènic. Sobre aquest teatre, vegeu: BOTÉY, 1992, p. 32; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 284-287; MENDOZA, MENDOZA, 1989, pp. 148-150.

1101 *Diario de Barcelona*, 26-02-1891 (tarda), núm. 57, p. 2555. Un mes abans el mateix diari assenyalava que s'havien suspès les representacions amb l'objectiu de realitzar algunes reformes i millores al local: 10-01-1891 (matí), núm. 10, p. 403.

Originàriament el 1884 quan es va obrir,¹¹⁰² el cafè estava construït en la seva gran part en fusta, qüestió que va comportar reformes d'ampliació per a millorar les instal·lacions. El 31 d'octubre de 1889 s'inauguraven les obres de reforma del *Cafè de Novedades*.¹¹⁰³ La premsa es feia ressò amb gran expectació,¹¹⁰⁴ *El Diari de Barcelona* oferia la descripció més detallada:

Completamente restaurado se abrió el jueves el espacioso café de Novedades en el paseo de Gracia. Su propietario don Ignacio Elías, no ha perdonado medio para dotarlo de toda clase de comodidades y para decorarlo con lujo y elegancia. Al primer fin ha combinado la iluminación por medio de lámparas eléctricas incandescentes y por arañas de gas. Todos los candelabros puestos en las columnas y en las paredes pertenecen al primer sistema y las dos magníficas arañas, con bonitos globos de cristal, que penden del techo, al segundo. Dos lucernarios que corresponden al punto en donde hay las arañas darán escape á los gases que se producen con la combinación del gas del alumbrado, manteniéndose con todo esto perfectamente la ventilación del local.

El efecto que produce el café de Novedades es sumamente agradable. La entonación general es de un color blanco, algo suavizado y enriquecido con dorados. Los grandes plafones del techo están dispuestos en artesonado y en los de las paredes, en la parte superior, hay pintados grandes cuadros con vistas de ciudades y monumentos de España, ejecutados con notable

1102 El *Cafè Novedades* es va obrir el 31 de gener de 1884 als terrenys que anteriorment havien estat del *Prado Catalán*. Sobre els orígens del *Cafè de Novedades*, vegeu: CABALLÉ, 1946, pp. 119-121 (Vol. I); MIGUELSANZ, 2009, p. 61; PERMANYER, 1991, pp. 152-155.

1103 Casanova anotava que molt possiblement la totalitat de la decoració del *Cafè de Novedades* fou obra de Francesc Soler i Rovirosa, més que de Vinyals, que és probable que només s'ocupà de la part estructural i signà la llicència d'obres: CASANOVA, 2009, p. 26.

El quadre de *Vista del port de Barcelona* que Soler i Rovirosa va pintar per a la decoració del *Cafè Novedades* va estar exposat al Museu Marítim de Barcelona entre el 24 de febrer i el 31 de maig de 2009. Rossend Casanova fa un estudi de l'obra que el permet datar-lo el 1889: CASANOVA, 2009, pp. 3 i 23-25.

1104 La premsa recollia els col·laboradors artesans i industrials de la reforma del *Cafè de Novedades*: Francesc Soler (quadres), Francesc Rosell (fusteria), Isidre Bassó (manyeria), Cosme Maurell (guix), Llovet i Ronart i Gustavo Martí (daurats), Ferrer i Pujol (vidre i cristall gravat), Bonastre i Feu (ebenisteria), Florensa (plaques "fayence" i porcellana), Ventura germans (marbre), Francisco Vendrell (lampisteria), Ferres i companyia (cristall) i Xifra i companyia (electricitat).

inteligencia. En el testero figura la vista de Barcelona con su puerto, de grandes dimensiones, y en los demás cuadros recordamos, entre otras vistas, las Catedrales de Burgos, León y Sevilla, la Alambra de Granada, el Escorial, el Palacio Real de Madrid, Toledo y San Sebastián. El dibujo de los candelabros y de las arañas es de muy buen gusto, como lo son igualmente todos los detalles del decorado. Espejos colocados sobre los arrimaderos dan mayor suntuosidad al vasto salón del café.

El mostrador corresponde al resto del café y aún lo aventaja en mayor lujo. Es de madera de un color claro, con lindos cuadros de porcelana, dibujados con mucho acierto y ejecutados en la fábrica del señor Florensa.¹¹⁰⁵

Dos mesos després s'estava procedint al canvi de la porta d'entrada del *Teatre Novedades*, d'aquesta manera el vestíbul reformat serviria per als dos establiments.¹¹⁰⁶

Al tombant del segle XIX, els cafès i els restaurants anaven incorporant nous salons, aspecte que condicionava l'ampliació dels locals. Així el *Cafè Novedades* va continuar amb noves reformes fruit de la necessitat d'actualitzar les decoracions i oferir millors comoditats als clients. El 31 de gener de 1890 s'incorporà un local annex,¹¹⁰⁷ que fins al

1105 *Diario de Barcelona*, 02-11-1889, núm. 306, pp. 13383-13384. Anteriorment s'anunciaven al mateix diari el procés constructiu de les reformes: 09-02-1889, núm. 40, p. 1818; 08-03-1889 (tarda), núm. 67, p. 3026; 25-10-1889 (matí), núm. 298, p. 13016; 31-10-1889 (matí), núm. 304, p. 13281. També a *El Noticiero Universal*, 07-03-1889, núm. 330, p. 2; 01-11-1889, núm. 566, pp. 2-3; *La Vanguardia*, 28-04-1889, núm. 839, p. 2; 31-10-1889, núm. 1170, p. 2.

1106 *Diario de Barcelona*, 14-12-1889 (matí), núm. 348, pp. 15151-15152.

1107 *El Noticiero Universal*, 31-01-1890, núm. 657, p. 2; *Diario de Barcelona*, 31-01-1890 (matí), núm. 31, p. 1413.

Aquest joc va ser una pràctica que va anar en augment ja que el 23 de setembre de 1896 s'inauguraven els grans salons amb l'Acadèmia de billar i la sala de tresillo al mateix local. Les instal·lacions consistien en la reforma de la sala decorada el 1890 i l'ampliació amb un altre local annex. En aquest cas, la premsa no ens ofereix descripció del decorat artístic limitant-se a la distribució de l'espai. Si més no, si que cita als artistes que participen en aquesta remodelació. Les obres també van ser dirigides per Salvador Vinyals amb la col·laboració de Lluís Labarta (quadres), Miquel Utrillo (quadres), Ignacio Elías i fills (paleta i fusteria), Francesc Vendrell (lampisteria i gas), O. Romagosa (mobiliari), Narcís Marsillach (mirall i vidriera), Farrés i companyia (cristall), E. Gelabert i Parellada Flaquer i companyia (tapisseria), Enric Alentorn (pintura decorativa), Santamaria germans (taules de cafè) i Francesc Magdalena (butaques). Recollit per: *Diario de Barcelona*, 23-09-1896 (tarda), núm. 267, pp. 11273-11274. La premsa es feia ressò dies abans: *El Noticiero Universal*, 18-09-1896, núm. 3066, p. 3; *Diario de Barcelona*, 21-09-1896, núm. 265, pp. 11171-11173; *Diario de Barcelona*, 22-09-1897 (matí), núm. 265, p. 10977; *La Vanguardia*, 23-09-1897, núm. 5169,

moment era un taller de ceràmica, per a taules de billar. Entre els darrers dies de 1899, el *Cafè Novedades* obria un saló de cafè adossat a la platea del teatre.¹¹⁰⁸ Amb el temps, també es va incloure un nou saló restaurant, inaugurat el 7 de desembre de 1904.¹¹⁰⁹ Fou projectat per l'arquitecte Josep Carrera Miró que realitzà una confluència dels estils decoratius vigents en establiments dels darrers anys, com podrien ésser el modernisme dels *Cafès-Restaurants del Vermut Torino* i el neo Lluís XV del *Cafè-Restaurant Maison Dorée* amb un tractament més natural de l'ornamentació vegetal.

Com havia passat ens altres establiments, el *Cafè Novedades* va tancar les seves portes als pocs anys després de la seves constants variacions decoratives. El tancament es va produir el 1912, Joan Roca publicava a *La Actualidad*, revista que dirigia, de manera necrològica el següent comentari:

*El Café de Novedades, el último de los grandes cafés de Barcelona que ha cerrado sus puertas, y en cuyo emplazamiento se van a construir edificios particulares.*¹¹¹⁰

5.3.5. Els teatres del Paral·lel

A partir del 1900, els nous teatres de Barcelona es varen situar al Paral·lel, principalment al seu eix central, l'Avinguda Marqués del Duero (després Avinguda del Paral·lel). El primer espai teatral d'aquella zona fou el *Teatre Circo Español Modelo* que havia obert uns anys abans, concretament el 16 d'abril de 1892. Josep Cunill li ha dedicat recentment un estudi monogràfic titulat *Gran Teatre Español (1892-1935). Història del primer teatre del Paral·lel* (2011).¹¹¹¹

p. 1. Els canvis continuaren, justament un any després l'Acadèmia de billar *Novedades* reobria després d'una nova reforma. Recollit per la premsa: *Diario de Barcelona*, 22-09-1897 (matí), núm. 265, p. 10977; *La Vanguardia*, 23-09-1897, núm. 5169, p. 1.

1108 *El Noticiero Universal*, 23-12-1899 (matí), núm. 4227, p. 2.

1109 "El café de Novedades", *El Noticiero Universal*, 07-12-1904, núm. 6017, p. 3. Dos dies abans ja s'anunciava al mateix diari: 05-12-1904, núm. 6015, p. 1.

1110 ROCA, Joan, "Crónicas de actualidad de Barcelona. La ciudad de los cines", *La Actualidad*, 06-04-1912, núm. 296, pp. 1 i 16.

1111 CUNILL, 2011. Els capítols que destaquem referents als orígens d'aquest teatre són cap. 3 "El primer local de l'avinguda: el Circo Español Modelo inaugurat el 1892", cap. 6 "El foc

Estava ubicat a Marqués del Duero, número 72; promogut pels seus socis fundadors Josep Bosch i Manuel Suñer.¹¹¹² El *Diari de Barcelona* oferia una breu descripció de la seva distribució:

*Tiene forma elipsoidal, es bastante vasto y con todo su espacio muy bien aprovechado. Es todo de madera y construido con esmerado estudio. Para la colocación de las sillas de preferencia y los palcos se han aprovechado los espacios triangulares curvilíneos que dejan la línea circular de la pista y la forma elíptica del circo. Está adornado con sencillez, teniendo como accesorios dos salas de descanso. El café se halla situado fuera del circo y dispuesto para verano.*¹¹¹³

Es tractava doncs d'una construcció senzilla, bàsicament de fusta i ferro. Pel seu interior es van utilitzar tons clars, com era habitual a l'època, tal i com hem vist en d'altres descripcions de teatres de Ciutat Vella i Eixample.

El cafè que es fa referència és el *Cafè Español*, propietat de Josep Carabén i Vendrell. Aquest cafè estava ubicat al costat del teatre, als números 62-70. Obert el 1895 com dos modestos barracons i un petit parc d'atraccions amb tir al blanc i uns cavallets. Dos anys després es va arrendar el solar del costat, corresponent al número 66 i van allargar el *Cafè Español* en 17 metres.

A conseqüència d'un incendi produït el 20 de maig de 1907, ocasionat a la cuina del *Cafè Español*, es produeix la destrucció total dels dos locals. Dos anys després, el 27 de novembre de 1909 el teatre es reobre com a *Gran Teatre Español* projectat per Melchor Vinyals amb la col·laboració de Francesc Miró com a mestre d'obres.¹¹¹⁴ Es presentava

destrueix l'any 1907 el Teatro Circo Español" i cap. 7 "Un Español renovat aixeca el teló l'any 1909".

1112 Un any després de la seva inauguració, concretament el 20 d'abril de 1893, l'empresa va prendre la decisió de suprimir el qualificatiu de "Modelo" del nom del local. Vegeu: BADENAS, 1998, p. 101; CUNILL, 2011, pp. 36-43.

1113 *Diario de Barcelona*, 20-04-1892 (matí), núm. 111, p. 4796. En principi s'havia d'obrir unes setmanes abans, el 2 d'abril, però com no estaven finalitzades les obres es va posposar uns dies. Així ho constata la informació que facilitava el mateix diari: 22-03-1892 (tarda), núm. 82, p. 3626; 03-04-1892, núm. 94, p. 4115.

1114 Els artesans i els industrials participants a la decoració van ser Queraltó i Alanas (fusteria), Saumell (pintura), Maurell, Rabinet i Vilata (guix), Subell (forja), Manció (constructor de

un nou teatre que no tenia res a veure amb el primitiu *Circo Español*. S'estructurava en una platea i dos pisos, el primer pis estava destinat a llotges numerades amb un gran saló de descans. Al segon pis, una àmplia terrassa ofería una vista sintètica del Paral·lel. Pel que fa a la decoració, cal destacar uns frisos que voltaven la sala en què hi havia pintats els noms d'alguns dels millors artistes de l'escena catalana i espanyola, com ara Pitarra, Guimerà, I. Iglésias, Fontova, Iscle Soler, E. Borràs, Vives, Arrieta, E. Morera, Bretón, Pedrell, Caballero, Echegaray i Calvo-Vico.¹¹¹⁵ Una decoració molt habitual per aquesta tipologia arquitectònica. El *Gran Teatre Español* es va convertir en el millor i més modern teatre del Paral·lel.

Per la seva banda, el *Cafè Español* va reobrir presentant unes dimensions immenses ja que absorbia al local del costat, el *Teatre Olympia*. Ha estat considerat com el més gran i popular de la ciutat fins que va desaparèixer a la dècada dels anys 40 del segle XX amb l'inici de la decadència de la zona del Paral·lel.¹¹¹⁶

El *Teatre Español* va ser el primer d'una llarga llista de teatres que s'instal·laren als descampats de l'Avinguda Marqués del Duero ja que en aquells moments encara mancava d'una urbanització ordenada. Generalment, als seus inicis, els teatres presentaven decoracions senzilles que es van anar millorant amb el pas del temps. Una decoració d'un caire més popular per al públic assistent de la classe obrera, a diferència de la sumptuositat ornamental dels teatres de les Rambles i de l'Eixample.

El *Pavelló-Teatre Soriano* fou el segon teatre que es va construir a la nova zona ociosa de Barcelona, concretament ubicat als números 65-67 del Marqués del Duero. Construcció de l'any 1900 promoguda pels germans Manuel i Ricard Soriano Sánchez. Miquel Badenas al seu llibre *El Paral·lel, història d'un mite. Un barri de diversió i d'espectacles a Barcelona* (1998) afirmava que el *Pavelló-Teatre Soriano* era un modestíssim barracot de fusta amb el sostre de cartó-cuir. Entre 1900 i 1905, els germans Soriano van enderrocar i tornar a aixecar el local nombroses vegades. Badenas considera que aquest aspecte era

l'escenari), Pi i Buxó (electricitat), C. Canaló de Terrés (vidrieria i lampisteria) i Prades i Minguel (fusteria de muntatge).

1115 La revista *Arquitectura y Construcción* reproduïa imatges de la façana i vistes de l'interior: 02-1910, núm. 211, pp. 59, 61 i 63.

1116 BADENAS, 1998, pp. 89 i 211-217; CASTELLS, Elena; WINTERHALDER, Albert, "Ciudad de tiendas y cafés". A: *Ciudad de tiendas y cafés*, 2006, pp. 26-27; HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 184-185; MIGUELSANZ, 2009, pp. 77 i 225; CARANDELL, 1982, p. 204.

habitual en aquella època, els coberts com eren construïts precàriament amb materials senzills fomentaven la realització de millores o reformes constants. En la construcció efectuada el 1905 van absorbir al *Palau Trianón*, segons el projecte d'Andreu Audet i Puig. La façana tenia forma d'un gran marc quadrat en què s'encaixava una orquestra amb motlures de diversos colors en baix relleu i més de dotze figures de mida natural, animades mitjançant moviments giratoris; a més de tubs que llançaven notes musicals de melodies vuitcentistes populars.¹¹¹⁷ L'11 d'octubre de 1906 fou reinaugurat amb el nom de *Teatre Victòria* i desapareix deu anys després.¹¹¹⁸

Un altre dels teatres que obre el 1900 és el de *Las Delicias*, al número 100 de l'Avinguda Marqués del Duero, cantonada amb el carrer del Comte de Borrell i a l'alçada d'Aldana, que el 1906 canvia de nom a *Teatre Líric*.¹¹¹⁹ L'any següent apareixen el *Teatre Nou* que s'inaugurà el 19 de juny de 1901 a la mateixa avinguda, números 63-65;¹¹²⁰ i el *Teatre Olympia* als números 68-70,¹¹²¹ projectat per l'arquitecte Salvador Vigo i promogut per Francesc Torrescasana i Ernest Baró. Tancà a conseqüència de l'incendi del *Cafè i Teatre Español* i dos anys després fou enderrocat. Les reformes durant la seva curta existència van ser contínues perquè l'edifici no comptava amb les lleis d'edificació vigents del moment.¹¹²² Com apuntàvem anteriorment, el solar és aprofitat per ampliar el terreny de

1117 MUNSÓ, 1995, pp. 208-209.

1118 BADENAS, 1998, pp. 117-122; MUNSÓ, 1995, pp. 208-209.

1119 BADENAS, 1998, pp. 89-90; MUNSÓ, 1995, p. 168.

1120 BADENAS, 1998, pp. 90 i 155-160.; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 57; MUNSÓ, 1995, pp. 202-204. Els dos primers assenyalen el 22 de juny com a dia de la inauguració, Munsó justifica la data contrastada amb la notícia apareguda a *La Vanguardia*.

Permanyer anotava que els marcs de les finestres i les taquilles, que denotaven un cert luxe, provenien del *Teatre Líric*: PERMANYER, 1991, pp. 148-151.

1121 Munsó afirmava que la data d'inauguració era el 10 de juny de 1901: MUNSÓ, 1995, pp. 207-208. Badenas el situa amb posterioritat, el 10 de setembre del mateix any: BADENAS, 1998, pp. 90-91 i 149-154.

Amb el mateix nom, s'havia obert un cafè-concert a París el 12 d'abril de 1893 al Boulevard des Capucines, 28; promogut per l'empresari català Josep Oller que també va crear *Le Moulin Rouge*, vegeu: PESSIS, CRÉPINEAU, 2002, p. 13; SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 170-172.

1122 BADENAS, 1998, pp. 90-91 i 149-154; MUNSÓ, 1995, pp. 207-208; PONS, 2004, p. 72 (anota que es construeix el 1905 per Andreu Audet quan en realitat va ser construït el 1901 i Audet va supervisar la destrucció).

la nova construcció del *Cafè Español* i l'antic saló de descans del *Teatre Olympia* es transformà el 15 d'agost de 1908 en *Cafè-Concert Sevilla*.¹¹²³

El 9 de maig de 1903 s'inaugurava el *Gran Teatre Onofri* als números 93-95 del Marqués del Duero (fig.208). Va ser projectat per l'arquitecte Andreu Audet i promogut per Manuel Suñer i Sucarrats. Després d'unes reformes passà a anomenar-se *Gran Teatre Condal*.¹¹²⁴

Fig.208. Interior del *Teatre Onofri*, 1903.
(*Arquitectura y Construcción*, 12-1903, núm. 137, p. 367).

Uns mesos posteriors, el 29 d'octubre de 1903 obria el *Saló Arnau* a la mateixa avinguda, corresponent al número 60; cantonada amb el carrer Conde del Asalto (després, Nou de la Rambla) promogut per Jaume Arnau. El 1905 es construeix un pis projectat per l'arquitecte Andreu Audet. Al seu interior, com en tots els teatres del Paral·lel, es van fer

1123 Sobre el *Cafè-Concert Sevilla*, vegeu: BADENAS, 1998, pp. 187-191.

1124 Concretament s'inaugura amb el nou nom el 23 de juny de 1904. Sobre aquest teatre, vegeu: BADENAS, 1998, pp. 90 i 105-108; BOHIGAS, 1983, p. 69 (Vol. II); FABRE, HUERTAS, 1992, p. 64; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 149; MUNSÓ, 1995, pp. 96-97; PONS, 2004, p. 72; VALLÈS, 1983, p. 198 (Vol. I).

diverses reformes. El 31 de maig de 1915 va canviar de nom a *Folies Bergère*,¹¹²⁵ referent del Montmartre parisenc.

Un altre dels teatres projectats per Andreu Audet, l'arquitecte que més obres va realitzar en aquesta zona,¹¹²⁶ fou el *Teatre Apolo* que obria el 19 d'octubre de 1904 a Marqués del Duero, número 7 (fig.209).¹¹²⁷

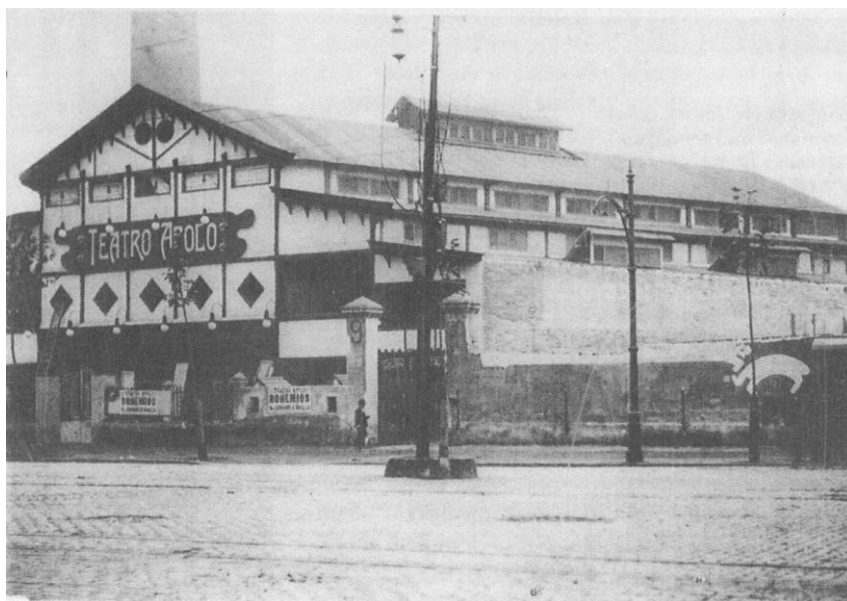

Fig.209. Façana del *Teatre Apolo*, 1904.
(MUNSÓ, 1995, p. 27).

El 21 de juny de 1905 s'inaugurava el *Teatre Cómico* a Marqués del Duero, 87-89. Promogut per Guillem Juncà i Padró, va ser realitzat per Manuel Joaquim Raspall i Mayol (fig.210).¹¹²⁸ El mateix arquitecte projectava el 1908 el *Teatre del Triunfo* ubicat al

1125 BADENAS, 1998, pp. 90 i 161-173; BOTEY, 1992, p. 40; FABRE, HUERTAS, 1992 p. 19 (anotaven com a data d'inauguració el 28 d'octubre de 1890); MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 149; MUNSÓ, 1995, pp. 34-35.

1126 Vegeu al respecte: BADENAS, 1998, pp. 261-264.

1127 Anteriorment el 1901 s'havia aixecat un cobert que es va destruir per a la nova edificació. Sobre aquest teatre, vegeu: BADENAS, 1998, pp. 90, 107 i 175-177; BOHIGAS, 1983, p. 69 (Vol. II); FABRE, HUERTAS, 1992, p. 69; PONS, 2004, p. 72; VALLÈS, 1983, p. 198 (Vol. I).

1128 BADENAS, 1998, pp. 90 i 183-185; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 72 (indicaven el 21 de juliol com a data d'obertura); MUNSÓ, 1995, pp. 95-96.

carrer del Rec Comtal, al costat de l'Arc del que prengué el nom,¹¹²⁹ i l'any següent, efectuava la reforma del *Teatre de la Granvia*.¹¹³⁰

Fig.210. Façana del *Teatre Cómico*, 1905.
(MUNSÓ, 1995, p. 95).

Un nou *Teatre Gayarre* es va obrir el 3 de gener de 1908 al Paral·lel, possiblement projectat per l'arquitecte Joan Mestres i Calvet. Amb el mateix nom a finals del segle XIX, havia estat emplaçat al xamfrà de la Rambla de Catalunya amb la Ronda Universitat.¹¹³¹ Aspecte que denotava la gran activitat teatral que es desenvolupà al Paral·lel a inicis del segle XX.

1129 Munsó anota que s'obria el 30 de juliol de 1908: MUNSÓ, 1995, p. 279. Però sembla ser que la inauguració es va fer uns dies després ja que *La Il·lustració Catalana* deia que al 2 d'agost s'estava acabant de construir i a la setmana següent ja es relatava la nova obertura: M i G; "Teatres", *La Il·lustració Catalana*, 02-08-1908, núm. 270, p. 549; 09-08-1908, núm. 271, p. 561.

1130 PONS, 2004, p. 85. El *Teatre Granvia* va ser enderrocat el 1919 per construir-hi l'actual *Hotel Ritz*.

1131 BADENAS, 1998, p. 91.

5.4. Espais de l'espectacle

5.4.1. Sales de concerts

5.4.1.1. Palau de la Música Catalana

La sala de concerts més espectacular que es va construir al modernisme fou sense dubte el *Palau de la Música Catalana*. Una de les obres cabdals de l'arquitectura modernista projectada per Lluís Domènech i Montaner entre 1904 i 1908. David Mackay remarcava que es tractà d'un edifici únic del modernisme que iniciava l'arquitectura racional i científica, tot arribant a afirmar que *es como una flor insólita en la arquitectura europea de su época.*¹¹³²

El promotor de la construcció va ser l'Orfeó Català, institució fundada el 1891 per Lluís Millet i Amadeu Vives, per a constituir la seva seu.

El 15 de febrer de 1908 s'inaugurà la sala de concerts malgrat que l'edifici a la seva totalitat no es va acabar fins a la fi de l'any següent. L'esdeveniment genera una gran expectació, així ho demostra l'àmplia gama de làmines que apareixen reproduïdes a publicacions del moment.¹¹³³

El *Palau de la Música Catalana* s'emplaça al carrer Sant Pere més alt, 11 cantonada amb Amadeu Vives, 1; un terreny irregular que dificultava el plantejament estructural, aspecte que l'arquitecte resol amb èxit. Domènech projectà un edifici en quatre nivells, distribueix la planta baixa per a l'administració de l'Orfeó Català, la primera planta accedeix a la sala de concerts i les dues superiors al pati de butaques.

Considerat com el temple de la música, el programa ornamental anava correlativament enfocat a representacions al·lusives a la música catalana. Cal destacar en aquest sentit diverses composicions i elements decoratius de tot el conjunt de l'obra, tant de l'exterior (fig.211) com de l'interior.

1132 MACKAY, 1963, p. 42. Aquest edifici fou declarat monument històric artístic de caràcter nacional el 19 de novembre de 1971 i a finals de l'any 1987 la Unesco el va incloure al catàleg del Patrimoni de la Humanitat.

1133 Bona mostra d'aquest fet són *Arquitectura y Construcción, Materiales y Documentos de Arte Español, Barcelona artística e industrial* o *Douze jours à Barcelone*, entre d'altres. Vegeu: *Barcelona artística e industrial*, 1907, p. 176; *Barcelona artística e industrial*, 1916, p. 91; *La Ilustración Artística*, 17-02-1908, núm. 1364, pp. 134-135; LEROY, 1910, Làms. 19, 77 i 80; OSSORIO, c.1908, pp. 214-217; VEGA, Manuel "El edificio del Orfeó Català", *Arquitectura y Construcción*, 03-1908, núm. 188, pp. 68-73, 76-77, 80-81, 85, 88-89, 93 i 96.

A la part superior de la façana principal es disposà el gran mosaic que el mateix Domènech i Montaner va dissenyar. Es tracta de l'al·legoria de l'Orfeó Català amb la representació d'una figura femenina que presideix el cor de cantaires de la institució, composició inspirada en els sis versos darrers de *La Balanguera*, poema de Joan Alcover, musicat per Amadeu Vives.

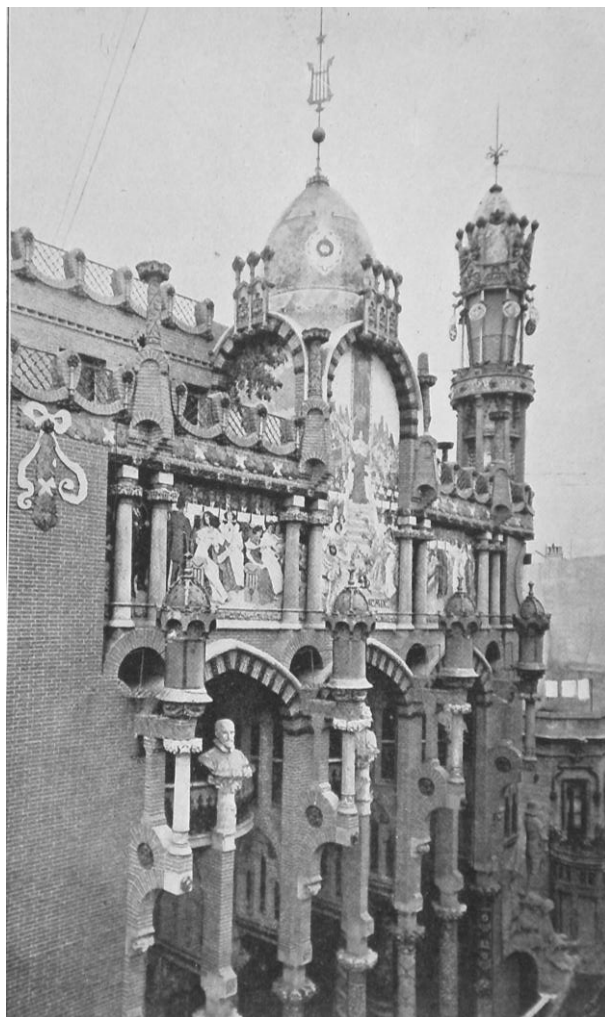

Fig.211. Façana del Palau de la Música Catalana, c.1911.
(*Arquitectura y Construcción*, 01-1911, núm. 222, Làm. 1).

També a la façana apareixen els bustos de músics il·lustres, com ara Palestrina, Bach, Beethoven i Wagner, col·locats als balcons de les façanes, realitzats per Miquel Blay. El setembre de 1909 es col·locava el grup escultòric *Al·legoria de la música popular* del mateix escultor a la cantonada de la façana.¹¹³⁴

¹¹³⁴ Es presentava imatges i explicació a *La Ilustración Artística*, 18-10-1909, núm. 1451, p. 690.

A l'interior, la sala de concerts recrea una unitat decorativa harmoniosa. L'arquitecte Manuel Vega a l'article de presentació del *Palau de la Música Catalana*, publicat a la revista *Arquitectura y Construcción* de 1908, remarcava la sala de concerts com a l'eix vertebrador de la construcció, tot denotant una gran admiració per Domènech i Montaner:

*El salón de conciertos es el punto culminante de toda la obra, el centro de su vida, la síntesis capital de su inspiración. (...) Toda la grandiosidad, toda la prodigalidad de belleza del edificio, todas sus delicadezas y armonías, toda la inconcebible variedad de recursos artísticos que he señalado, muestra de la inagotable fantasía de su autor y de su gran talento, manifiesto con tanta intensidad en lo artístico como en lo técnico y científico, tienen su aplicación á este salón, luminosa y diáfano, alegre y suntuoso, que parece un colosal fanal repleto de joyas, deslumbrante de fastuosidad y de belleza, henchido de concordancias en la armonía del color y de la forma, sin dejar de ser, y ése es su mayor acierto, obra arquitectónica siempre, y, como tal, delatora de su robustez y vitalidad mecánicas.*¹¹³⁵

Una clara espectacularitat estructural on els símbols a la música local, nacional i internacional adquireixen una major rellevància.¹¹³⁶ A l'arc esculturat de l'escenari s'hi representen diferents estrats de la música: la clàssica queda patent amb el bust de Beethoven, la moderna amb la *Cavalcada de les Valquíries* de Wagner i la popular amb el bust de Josep Anselm Clavé i el relleu al·legòric de la cançó *Les flors de maig*, composicions executades pels escultors Dídac Masana i Pau Gargallo.

Al fons de l'escenari apareix la relació de dones músiques acompanyades de diferents instruments musicals, realitzades entre relleu escultòric d'Eusebi Arnau i mosaics de Mario Maragliano. Cirici apuntava que la composició forma un ritme que recordava les dones elegants amb les quals Margaret McDonald decorava les sales de te de Mackintosh a Escòcia.¹¹³⁷

1135 VEGA, Manuel, "El edificio del Orfeo Catalá", *Arquitectura y Construcción*, 03-1908, núm. 188, pp. 68-73, 76-77, 80-81, 85, 88-89, 93 i 96.

1136 Sobre la música al programa decoratiu, vegeu: AVIÑOÀ, 2001, pp. 411 i 431; MUNTADA, SALA, 1990, pp. 140-143; MUNTADA, SALA, 1991, pp. 254-255.

1137 CIRICI, Alexandre, "Música de flors". A: ALTISENT, CIRICI, CARANDELL, PERMANYER, 1991, pp. 52-53.

Els primer estudi complet dedicat al *Palau de la Música Catalana* va ser el de Manuel García Martín, titulat *Benvolgut Palau de la Música* (1987),¹¹³⁸ que agrupava un ampli conjunt de dades sobre el procés constructiu. García presentà un estudi seriós sobre els artistes i els artesans col·laboradors de Lluís Domènech i Montaner per a la construcció de l'edifici i el seu ornat. S'efectua una proclamació de les arts decoratives com a eclosió de l'art total del modernisme.¹¹³⁹ Destaquem les arts aplicades que considerem més rellevants: escultura per Eusebi Arnau, Miquel Blay, Pau Gargallo, Dídac Masana, Ferrer i Daniel i Francesc Madurell; mosaic per Mario Maragliano i Lluís Bru; marbre per Singla i Víctor Colomer i vitrall per Francesc Tarrida i Cia, Artur Ferrés, Juncosa, Tarrida i Cia, Vidrieria Barcelonesa, Joan Vilella i Rigalt, Granell i Cia.¹¹⁴⁰

5.4.2. Cafès-concerts

La implantació a Barcelona dels cafès-concerts tenen una clara procedència dels parisencs, dins de la intenció de recrear Montmatre al Paral·lel, que alhora eren una còpia dels music-halls de Londres.¹¹⁴¹

1138 GARCÍA, 1987. Altres autors que han tractat el *Palau de la Música Catalana*, a tall d'exemple podem destacar: BANCELLS, COPONS, PERMANYER, 2010, pp. 96-101; BOHIGAS, 1983, pp. 86 i 163 (Vol. I) i 124-125 (Vol. II); CASANOVA, Rossend "Palau de la Música Catalana". A: FONTBONA, 2011, pp. 258-263; CIRICI, 1951, pp. 94-96; CIRICI, 1992, p. 292; DOMÈNECH, 1994, pp. 19-21; DOMÈNECH, 2000; DOMÈNECH, Lluís, "Arquitectes modernistes". A: *Modernisme i modernistes*, 2001, pp. 34, 51-65, 206, 416-418 i 424; DOMÈNECH, 2002, p. 34; FONTBONA, MIRALLES, 1990, pp. 150-152, 208 i 226; MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 151; PERMANYER, 1991, pp. 88-91; PERMANYER, 1998 pp. 26-33; PERMANYER, 2004, pp. 36-45.

1139 La relació recollida pertany a les factures, liquidacions i rebuts lliurats entre el 1905 i el 1912, a més dels comptes nominals acreditats entre el 1909 i el 1910: GARCÍA, 1987, pp. 54-57.

1140 Altres col·laboradors van ser: González, Gargallo i Labarta (dibuix), Miquel Massot i Vilaró (pintura), Miarnau (mobiliari), Francesc Garriga (fusteria), Successor de Maurell, Tallers Costa i Maurell i Foment d'Obres i Construccions (pedra), Bonshoms i Lacoma (columnes de fosa), Mas Bagà (reixes i portes ondulades), Joan Girona i Societat Material per a Ferrocarrils i Construccions (ferro), E. Escofet i Cia, J. Romeu Escofet i Cosme Toda (enrajolat), Josep Orriols, Modest Sunyol, Antoni Vilar i Germà i Pujol (majòliques i terracota), Claudi Duran (ciment armat), Pere Corbella, Pascual i Cia i Francesc Cugat i Botey i Cia (serralleria), Calahorra i Domènech i Cia (metal·listeria) i Lluís Callao Folch i Josep Gabriel Marert (constructors).

1141 Sobre la història dels cafès-concerts a Espanya i les influències europees, la revista *Pluma y Lápiz* li va dedicar el número 132 sencer de l'any 1903.

El *Teatre Alcázar Español* ubicat al carrer de la Unió a prop de la Rambla va ser un dels cafès-concerts més antics i freqüentats de la ciutat.¹¹⁴²

Al carrer Gíngol es van obrir alguns cafès-concerts com el *Cabaret La buena sombra* que va ser decorat per Andreu Audet¹¹⁴³ i el *Cafè-Concert Grand Concert des Varietés*.¹¹⁴⁴

Principalment, els cafès-concerts es van situar a Ciutat Vella i més tard al Paral·lel, per això és del tot curiós que el *Cafè-Restaurant Alambra* del Passeig de Gràcia, eix principal de l'Eixample, que s'havia inaugurat el 1891 es va remodelar cinc anys després per a incorporar actuacions de cafès-concerts. S'obrí al públic el 20 de setembre de 1896 i la premsa remarcava que:

*El café-concierto "La Alambra" está montado como los mejores de igual clase establecidos en Barcelona, Madrid y otras importantes capitales.*¹¹⁴⁵

És probable que estigués omplint un buit d'aquesta tipologia d'espectacle a la nova zona de la ciutat.

5.4.2.1. Edén Concert

Al carrer Conde del Asalto, número 12, com a punt de connexió entre les Rambles i el Paral·lel, es va obrir l'*Edén Concert*,¹¹⁴⁶ promogut per Buxó i Galofre. Al mateix emplaçament havia existit anteriorment el *Cafè de la Alegria* que va restar obert fins l'any

En referència a l'èxit que estaven aconseguint els cafès-concerts a Barcelona a finals del segle XIX, vegeu: "Los cafés cantantes en la antigüedad", *La Ilustración*, 29-01-1888, núm. 378, pp. 69-70; RAHOLA, Federico, "El género francés", *La Vanguardia*, 15-02-1888 (matí), núm. 75, p. 1.

1142 El 21 de setembre de 1917 es van inaugurar les reformes realitzades sota la direcció de l'arquitecte decorador Andreu Audet amb escenografia de Salvador Alarma, vegeu: BOHIGAS, 1983, p. 69 (Vol. II); MUNSÓ, 1995, p. 22.

1143 BOHIGAS, 1983, p. 69 (Vol. II); PONS, 2004, p. 59.

1144 A la matinada del 28 d'octubre de 1893 es va produir un gran incendi en aquest cafè-concert: *Diario de Barcelona*, 28-10-1893 (tarda), núm. 301, pp. 12529-12530.

1145 *El Noticiero Universal*, 21-09-1896, núm. 3069, p. 3.

1146 En relació a l'*Edén Concert*, vegeu: CABALLÉ, 1946, pp. 36-37; CARANDELL, 1982, pp. 185-186; MENDOZA, MENDOZA, 1989, pp. 152-153; MUNSÓ, 1995, pp. 111-113; PERMANYER, 1990, pp. 110-113.

1878. L'Edén Concert va obrir com a cafè-concert el març de 1887,¹¹⁴⁷ sis anys després del cafè-concert del mateix nom a París.¹¹⁴⁸ Entre les dependències hi comptava amb un cafè-restaurant, que presentava una decoració luxosa. Desconeixem els artistes que hi van participar a la seva decoració, només tenim la referència de la il·lustració publicada a la revista *Pluma y Lápiz* de l'any 1903 (fig.212).

Fig.212. "Foyer del Edén. La hora de la cena" Fotografía de Armengol.
(*Pluma y Lápiz*, 1903, núm. 132, pp. 10-11).

Tomàs Caballé afirmava a *Los viejos cafés de Barcelona* (1946) que:

Tuvo enorme importancia este café-restaurant, entre los de su índole uno de los mejores de España, provisto de lindo escenario por el cual desfilaron los más notables números, de variedades de Europa. (...) De la organización y funcionamiento del "Edén Concert" copiaron mucho o algo los demás "music-

1147 Segons s'anunciava al *Diari de Barcelona* el juliol de 1897, per malaltia del seu propietari (que també ho era del *Cafè Americano*) es traslladaven els negocis: *Diario de Barcelona*, 09-07-1897 (matí), núm. 190, p. 8113.

1148 El *Cafè-Concert Éden Concert* de París es va inaugurar el 15 de setembre de 1881 al Boulevard de Sébastopol, 17; també va existir un *Éden 2* a l'Avenue Ledru-Rollin, 94. Per als dos establiments, vegeu: SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 142-143.

*halls” barceloneses, especialmente los del Paralelo, que abrieron todos sus puertas con gran posterioridad al antiguo y modélico “Edén”.*¹¹⁴⁹

Segons anota Paco Villar al seu llibre *Historia y leyenda del Barrio Chino 1900-1992. Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona* (1996)¹¹⁵⁰ el 1914 es va anomenar *Grand Palais Joyeux*, tot recuperant el nom primitiu dos anys més tard, després d’una important reforma dirigida per l’arquitecte Andreu Audet¹¹⁵¹ que ho va decorar amb l’estil imperi.

5.4.2.2. Petit Moulin Rouge

Com exposava Caballé, l’*Edén Concert* havia d’ésser un referent pels cafès-concerts que es van obrir a l’animat Paral·lel, un tipus d’espectacle que li anava totalment acord. Així es disposaven el *Cafè-Concert Folies-Bergeres* que anunciava la seva inauguració pel març de 1891¹¹⁵² i el *Cafè-Concert Le Trianon* del 1901.¹¹⁵³ La influència de París estava totalment palesa, com ho constata els noms escollits per als establiments.

El que ha obtingut major repercussió fins arribar als nostres dies és el *Cafè-Concert Petit Moulin Rouge*, conegut posteriorment com *El Molino* al carrer de Vilà i Vilà, 99 cantonada amb Roser. El nom feia honor al mític *Moulin Rouge* de la Place Blanche i Boulevard de Clichy del Montmartre parisenc, que havia estat inaugurat a l’octubre de 1889 pel promotor d’espais de l’oci Josep Oller, natiu de Terrassa. La decoració del cabaret va córrer a càrrec de Léon Adolphe Willette que uns anys abans havia decorat *Le Chat Noir*. Willette trenca amb la tradició decorativa d’aquesta tipologia d’espectacles, tot concebant el cabaret com un palau consagrat al lleure.¹¹⁵⁴

1149 CABALLÉ, 1946, pp. 36-37.

1150 VILLAR, 1996, pp. 43-46.

1151 Així ho anoten BOHIGAS, 1983, p. 69 (Vol. II); PONS, 2004, p. 71.

1152 *El Noticiero Universal*, 10-03-1891, núm. 1058, p. 3. Anteriorment havia estat ubicat al mateix emplaçament el *Cafè-Concert Jardín*, anomenat així pel seu jardí interior: CARANDELL, 1982, p. 115.

El seu nom feia referència al mític *Café-Concert Folies-Bergère* de la rue Richer, 32 a París que fou inaugurat el 2 de maig de 1869, vegeu: SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 154-157.

1153 PERMANYER, 2009, p. 17. A París, es va obrir el 12 de maig de 1894 el *Café-Concert Trianon* ubicat al Boulevard Rochechouart, 80; vegeu: SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, p. 184.

1154 Sobre *Le Moulin Rouge* de París, vegeu: JOANNE, 1905, p. 374; PESSIS, CRÉPINEAU, 2002; REATO, 1999, p. 94; SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 168-170. Les revistes autòctones es van fer ressò, com ara: CHALMARÉS, G., “Trabajos subterráneos.

Permanyer dedicà al cafè-concert de Barcelona una monografia que titulà *El Molino. Un segle d'història* (2009), realitza un recorregut pels espectacles i els personatges que hi van treballar, incorpora noves dades d'interès històric i un ric material gràfic. A partir de la recerca duta a terme a l'Arxiu Municipal Administratiu ofereix informació que permet reconstruir l'origen del local.¹¹⁵⁵ Abans del 1889 ja existia al mateix emplaçament, el *Cafè La Fraternidad Republicana* que desapareix deu anys després. Així mateix es construeix el *Cafè-Concert La Pajarera Catalana*¹¹⁵⁶ que incorpora el 1901 el servei de restaurant. El 16 de desembre de 1908 passés a ésser el *Cafè-Concert Petit Moulin Rouge*¹¹⁵⁷ que es popularitzà com el *Moulin*. Durant un temps es va dir *Petit Palais*, el desembre de 1910 recuperà el nom complet amb reforma de Manuel Joaquim Raspall.¹¹⁵⁸ Permanyer considera que es tractava d'una façana modernista, però continguda, austera, sense la més mínima concessió ornamental gratuïta, tot produint-se una tímida evolució estètica de l'arquitecte cap al noucentisme. Les quatre columnes contribuïen a realçar l'entrada, a manera de pòrtic clàssic, un recurs molt habitual en aquesta mena de locals. L'escenari estava decorat amb motlures de diversos colors, a les quals no manca el daurat coronament central amb un perfil del molí parisenc. Un conjunt artístic que Permanyer defineix com *una delicada bombonera modernista menestral*. Posteriorment, el 1916 el local s'ampliarà. El *Cafè-Concert Moulin Rouge* va passar el 1939 per la censura i a partir de llavors s'anomenarà *El Molino*, que és com es coneix fins als nostres dies, tot esdevenint el més antic music-hall d'Europa.¹¹⁵⁹

Construcció de la taberna del 'Moulin Rouge'", *La Ilustración Artística*, 21-07-1902, núm. 1073, p. 486.

1155 PERMANYER, 2009, pp. 12-31. El mateix autor ja havia tractat aquest establiment anteriorment a PERMANYER, 1990, pp. 184-187; PERMANYER, 1992, p. 19.

1156 Munsó deia que *La Pajarera Catalana* fou un local dedicat a les atraccions i varietats en general que a més de ser també un restaurant, recorregué al cinema per a completar la seva variada oferta. Es va obrir el 1899, tot passant per diversos canvis de nom, *Gran Saló Segle XX* (febrer de 1905), *La Cigale* (22 d'abril de 1905) i recuperà el nom original el 1907: MUNSÓ, 1995, p. 212.

1157 S'anunciava la inauguració a *El Noticiero Universal*, 16-12-1908, núm. 7273, p. 2: *Gran concierto todos los días tarde y noche. Magnífico cuadro de compañía. El mejor local del Paralelo. Café y Restaurant. INAUGURACIÓN hoy miércoles, á las nueve de la noche.*

1158 BOHIGAS, 1983, pp. 132 i 218 (Vol. II).

1159 Altres autors que han tractat la història d'aquest establiment són: BADENAS, 1998, pp. 89 i 127-142; CARANDELL, 1982, pp. 204-205 i 208-209; FABRE, HUERTAS, 1992, p. 93 (anoten que el 5 de setembre de 1911 s'obria el *Moulin Rouge*); FAVÀ, 2003, pp. 50-53; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 175-176.

5.4.3. Sales de ball

Dels espais dedicats de forma explícita al ball, en tenim poques referències i esdevenen els espais menys nombrosos del present estudi. Coneixem *La Bohemia Modernista* construïda el 1901 per Rafael Puig, ubicada al carrer Floridablanca amb cantonada Casanova.¹¹⁶⁰

5.4.3.1. La Paloma

La sala de ball que ha obtingut major rellevància ha estat la coneguda posteriorment com *La Paloma* que s'ubicava al carrer del Tigre. Es produeixen divergències en la seva creació. Permanyer¹¹⁶¹ considera que l'any 1903 es va fundar el saló de ball que ja van anomenar *La Paloma*. El 1907 Jaume Daura, un dels promotors, va esdevenir-se l'únic propietari i la va anomenar *La Camelia Blanca* que el 1908 es deia *Salón Venus Sport*. Les dades no coincideixen amb la versió presentada per Maria Favà¹¹⁶² que considera que el primer saló de ball era *La Camelia Blanca* propietat de Baliarda, Sorrilla i Ustrell i el 1902, passà a anomenar-se *Salón Venus Sport* promogut per Jaume Daura.

Si més no, es tractava d'una sala de ball dels primers anys del segle XX. La seva decoració original responia a l'adaptació de l'antic local de la fundició de Josep Comas germans, s'emblanqueixen les parets amb l'aplicació d'un sostre de fusta amb bigues vistes.¹¹⁶³ La decoració més coneguda és posterior als límits pròpiament establerts del modernisme, realitzada pel 1915-1916, que s'inspirava al *Palais de Versailles*. Aquesta decoració responia a les exigències del propietari del moment, Ramon Daura, que sembla que es va inspirar en els teatres de París en un viatge realitzat el 1915, exemple que remarca la font d'inspiració parisenca. A l'obra van treballar l'escenògraf Salvador Alarma i Miquel Moragas que van pintar el sostre amb escenes de ball, un tàndem artístic que ja comptava amb anteriors espais dedicats a l'oci.¹¹⁶⁴

1160 PONS, 2004, p. 57.

1161 PERMANYER, 1990, pp. 26-29. Les mateixes dades apareixen dos anys després, afegint el 25 d'octubre de 1903 com la inauguració en FABRE, HUERTAS, 1992, pp. 63-65.

1162 FAVÀ, 2003, pp. 60-63; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 212-215.

1163 PERMANYER, 1990, pp. 26-29.

1164 ARMENGOL, 1990, pp. 96-99; BOTEY, 1992, p. 120; FABRE, HUERTAS, 1992, pp. 63-65; FAVÀ, 2003, pp. 60-63; FAVÀ, AMORÓS, 2007, pp. 212-215; PERMANYER, 1990, pp. 26-29.

5.5. Cinemes

El panorama va ser un dels precedents del cinema com a espectacle. Inventat per Robert Backer i presentat a Edimburg el 1788, a París cap el 1880 en funcionaren dos instal·lats a Montmartre.

Els panorames eren edificis de perímetre circular de grans dimensions que s'aixecaven com a monuments en espais urbans encara per definir i es dirigien als espectadors més cultes.

A les diferents Exposicions Universals organitzades al llarg del segle XIX, els panorames s'havien convertit en imprescindibles per a completar la diversió.

A Barcelona durant l'Exposició Universal del 1888 es van concentrar alguns.¹¹⁶⁵ A l'entrada del recinte ferial estava ubicat el *Panorama Montserrat*, realitzat pel pintor Fèlix Urgellés i l'escenògraf Miquel Moragas. Mostrava vistes panoràmiques de la muntanya i del monestir de Montserrat. L'entrada, reproduïa l'antiga portada romànica que va decorar la basílica.

El *Panorama Waterloo* s'havia estrenat dos anys abans a l'Exposició d'Amberes i havia estat recorrent vàries ciutats europees abans d'arribar a Barcelona. S'instal·là a la Plaça Catalunya, projectat pel pintor Velart i l'escultor Joris, es tractava d'una modesta construcció de fusta de grans dimensions.¹¹⁶⁶ Dins de la mateixa plaça, estava el *Panorama de Palestina* que projectava viatges a Terra Santa.

A la Rambla de Catalunya cantonada amb Corts, davant del monument a Joan Güell Ferrer, s'ubicava el *Panorama Plewna* (fig.213), dedicat a recordar la batalla d'aquella ciutat. Fou projectat per l'arquitecte Antoni Rovira i Rabassa, a l'accés es representava l'escut de Rússia i l'edifici es coronà amb una cúpula cebàcia, en relació a les construccions clàssiques d'aquell país.

1165 Després de l'Exposició Universal del 1888 es va instal·lar el setembre de 1893, un panorama americà ubicat al carrer Raurich: *Diario de Barcelona*, 22-09-1893 (tarda), núm. 265, p. 11002. El 26 de novembre de 1903 obria el *Panorama Proyeccionrama* instal·lat al carrer de Rivadeneira que tancava al poc temps: *Diario de Barcelona*, 28-11-1903 (matí), núm. 332, p. 14125; MUNSÓ, 1995, pp. 239-240. A la Casa Güell de la Rambla del Centre es va efectuar una exhibició de panorames i diorames el 31 de maig de 1895: *Diario de Barcelona*, 01-06-1895 (matí), núm. 152, p. 6470.

1166 A l'estiu de 1888 s'anunciava el *Gran Cafè Waterloo* a la Plaça Catalunya: *La Vanguardia*, 12-08-1888, núm. 375, p. 3. Hauria d'ésser al costat o comunicat amb l'interior del propi *Panorama Waterloo*. Sobre aquest panorama, vegeu: MOYANO, 2010.

L'oferta de panorames es completava amb el *Panorama Imperial*,¹¹⁶⁷ ubicat al Passatge del Crèdit, també s'especialitzà en la projecció de països i ciutats.¹¹⁶⁸

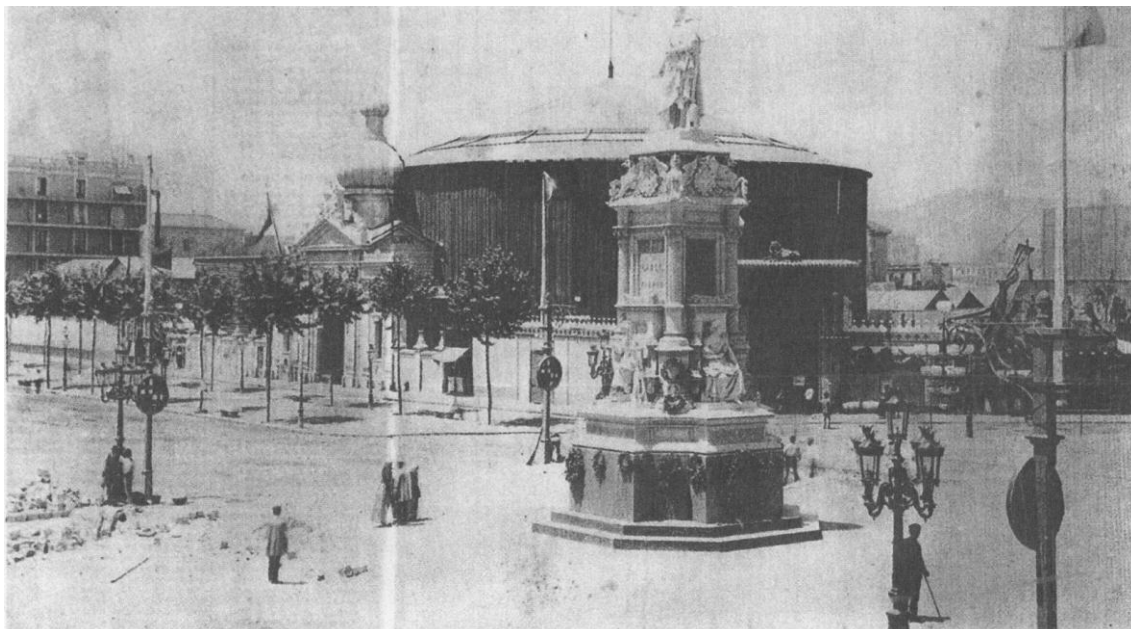

Fig.213. Vista exterior del *Panorama Plewna*, c.1888.
(MUNSÓ, 1995, p. 220).

El primer cinematògraf que funcionà a Barcelona amb caràcter estable va ser el *Lumière*¹¹⁶⁹ dels fotògrafs Napoleón que s'instal·là al seu propi estudi de la Rambla de Santa Mònica, número 17. Edifici de l'arquitecte Francesc Rogent Pedrosa, albergà posteriorment el *Frontó Colón*. El *Cinematògraf Lumière* fou inaugurat el 15 de desembre de 1896 i tancà el 1910.¹¹⁷⁰

1167 L'11 de novembre de 1899 s'inaugurava un altre *Panorama Imperial* a l'entresòl de la casa de la Rambla del Centre, 7: *Diario de Barcelona*, 12-11-1899, núm. 316, pp. 12488-12489.

1168 MUNSÓ, 1995, pp. 219-220; PERRONE, 2011, p. 73.

Sobre l'amplia bibliografia dels orígens del cinema a Barcelona, destaquem les següents recerques: *El cine en Cataluña*, 1993; FONTBONA, 2003 B; GONZÁLEZ, 1987; LETAMENDI, SEGUIN, 2004; MUNSÓ, 1995; PORTER, 1969; PORTER, 1983; PORTER, 1992; RODRÍGUEZ, 2008; TORRAS, 1983.

1169 Posteriorment, un *Cinema Lumière* obrí el 1902 a Marqués del Duero, 72, realitzat per Salvador Vigo de Soler: PONS, 2004, p. 72.

1170 GONZÁLEZ, 1987, pp. 551-552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 194-195. Referències sobre la seva programació apareixia al *Diari de Barcelona*, a tall d'exemple citem: 05-03-1897 (tarda), núm. 64, p. 2724; 07-03-1897, núm.

Un any després de la instal·lació d'aquest primer cinematògraf, un local anomenat *Animatógrafo* obria els primers dies de març de 1897 a la Rambla de les Flors on s'exhibien fotografies animades.¹¹⁷¹ També a finals del segle XIX funcionava un altre cinematògraf a la Plaça Antonio López que el 1899 es reformava completament.¹¹⁷²

A la fi-de-segle les projeccions cinematogràfiques paral·lelament s'efectuaven en d'altres establiments de caire ociós amb la pretensió de captar clientela.¹¹⁷³ Munsó al seu estudi *Els cinemes de Barcelona* (1995)¹¹⁷⁴ recull una àmplia diversitat de teatres que van acollir sessions cinematogràfiques. Els primers ho feien coetanis amb les primeres instal·lacions de cinematògrafs i en aquest sentit els podem entendre com a difusors primerencs del nou espectacle visual.¹¹⁷⁵ Posteriorment, a mida que s'anaven obrint edificis destinats exclusivament al cinema també es continuava projectant pel·lícules, donat l'acceptació que estava aconseguint el setè art.

El primer dels teatres fou el *Principal* el 1896,¹¹⁷⁶ un any després el *Teatre Romea*¹¹⁷⁷ i el *Teatre Eldorado*,¹¹⁷⁸ i el 1898 es presenten al *Teatre Alcazar*.¹¹⁷⁹ Ja entrat el segle XX

66, p. 2775; 12-04-1897 (tarda), núm. 102, p. 4364; 24-04-1897 (tarda), núm. 114, p. 4836; SUÁREZ, 2011, pp. 156-160.

Sobre el cinema dels fotògrafs Napoleón, vegeu: el catàleg de l'exposició *De Daguerre al cinematògraf: els fotògrafs Napoleon al Frontó Colom*, març-juliol de 2011 al CEM Frontó Colom; LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 102-147.

1171 *Diario de Barcelona*, 04-03-1897 (tarda), núm. 63, p. 2676; GONZÁLEZ, 1987, p. 549 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 58-74 i 227-229.

1172 *Diario de Barcelona*, 26-12-1899, núm. 360, p. 14335. Podria correspondre a algun dels dos cinematògrafs que apunta Palmira González ubicats en aquesta plaça, el del *Cafè del Comercio* i el del fotògraf Ubach; GONZÁLEZ, 1987 p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 494-496.

1173 Vegeu al respecte: GONZÁLEZ, 1987, pp. 19-20 i 44-45.

1174 MUNSÓ, 1995. També es tractat per SUÁREZ, 2011, pp. 425-459.

1175 A més en tenim constància d'altres llocs diversos on va estar present el cinematògraf, l'any 1897 al *Salón de Ventas* ubicat a Portaferrisa, 8: *Diario de Barcelona*, 14-03-1897, núm. 73, p. 3081. Vegeu al respecte: LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 217-227.

També al local de l'armaria *Estruch* de la Plaça Catalunya es va instal·lar l'abril de 1899 un cinematògraf i gramòfon: *Diario de Barcelona*, 13-04-1899 (matí), núm. 103, p. 4257.

1176 LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 75-82 i 196; MUNSÓ, 1995, pp. 234-238.

1177 LETAMENDI, SEGUIN, 2004, p. 239; MUNSÓ, 1995, p. 253.

s'accentua la difusió, el 1904 es projecten pel·lícules al *Saló Arnau*¹¹⁸⁰ i el *Gran Teatre Onofri*.¹¹⁸¹ L'any següent al *Teatre Principal* de Gràcia,¹¹⁸² el 1907 al *Teatre Nou*¹¹⁸³ i al de las *Delicias*,¹¹⁸⁴ el 1908 al *Teatre del Triomf*,¹¹⁸⁵ el 1910 al *Teatre Novedades*¹¹⁸⁶ i al *Pavelló-Teatre Soriano*.¹¹⁸⁷ El març d'aquest mateix any el *Teatre del Circo Barcelonés* es converteix en *Gran Cinematógrafo* (fig.214).¹¹⁸⁸

Fig.214. Façana del *Gran Cinematógrafo*, 1910.
(MUNSÓ, 1995, p. 78).

1178 LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 229-230 i 233-239; MUNSÓ, 1995, pp. 113-114. El 7 de juny de 1913 s'inaugurà com a *Gran Cinema Eldorado* que tancà el 1928.

1179 MUNSÓ, 1995, p. 279.

1180 *Ibíd.*, pp. 34-35.

1181 *Ibíd.*, pp. 96-97.

1182 *Ibíd.*, pp. 233-234.

1183 *Ibíd.*, pp. 202-204.

1184 *Ibíd.*, p. 168.

1185 *Ibíd.*, p. 279.

1186 LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 96-102; MUNSÓ, 1995, pp. 198-201.

1187 MUNSÓ, 1995, pp. 208-209; SUÁREZ, 2011, pp. 397-416.

1188 MUNSÓ, 1995, pp. 77-78.

Respecte el 1911 es comencen a projectar films al *Teatre Apolo*,¹¹⁸⁹ el *Teatre Español*,¹¹⁹⁰ el *Teatre de la Granvia*¹¹⁹¹ i el *Teatre Cómico*,¹¹⁹² és per tant una extensa diversificació.

No només els teatres acollien sessions cinematogràfiques,¹¹⁹³ en tenim constància d'aquesta pràctica en altres tipologies arquitectòniques de l'oci. El cinema va estar present en alguns cafès i restaurants,¹¹⁹⁴ com el *Colón* que va instal·lar el gener de 1897 un cinematògraf, tot obtenint una bona acollida per part del públic assistent.¹¹⁹⁵ Dos anys després s'anunciava la instal·lació d'un cinematògraf al terrat del local¹¹⁹⁶ i el 2 de maig de 1901 s'inaugurava el *Cinema Bioscope* al seu interior.¹¹⁹⁷ Així mateix es van projectar pel·lícules al gran saló menjador de la planta baixa del *Cafè-Restaurant Martin* a partir del 8 de febrer de 1899¹¹⁹⁸ i el febrer de 1905 al *Cafè-Restaurant Alambra*.¹¹⁹⁹

Altres establiments que projectaven pel·lícules eren les sales de ball, com ara *La Bohemia Modernista* que ho fa el 1908¹²⁰⁰ i la sala que després es va conèixer com *La Paloma* el

1189 *Ibíd.*, p. 27.

1190 *Ibíd.*, pp. 117-118. Al final de la Guerra Civil es va convertir en cinema.

1191 *Ibíd.*, p.144.

1192 *Ibíd.*, pp. 95-96.

1193 Fins i tot, el *Palau de la Música Catalana* va acollir les seves primeres projeccions cinematogràfiques el 10 d'abril de 1916: MUNSÓ, 1995, pp. 218-219.

1194 Vegeu: SUÁREZ, 2011, pp. 162-173 i 197-201.

A París també els cafès van incorporar projeccions cinematogràfiques per atreure a la clientela a partir de les novetats lúdiques. Així ho van fer el *Café de la Paix* i el *Grand Café*, entre d'altres, vegeu: HEISE, 1988, pp. 167-168; REATO, 1999, pp. 106-108.

1195 *La Vanguardia*, 26-01-1897, núm. 4931, p. 7. Mesos després *El Noticiero Universal* recollia: *Cada día es más visitado el bonito Cinematógrafo instalado en un saloncito del café Colón, donde se pasan muy buenos ratos con la variedad que aquél ofrece*: 22-03-1897, núm. 3252, p. 2. Entre les activitats desenvolupades s'anunciava el desembre de 1892 treballs fotogràfics en fototípia: *El Noticiero Universal*, 18-12-1892, núm. 1705, p. 1. Sobre la presència del cinema al *Café Colón*, vegeu: LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 197-217.

1196 *El Noticiero Universal*, 13-05-1899, núm. 4009, p. 1.

1197 *La Vanguardia*, 01-05-1901, núm. 8567, p. 8; MUNSÓ, 1995, p. 53. Munsó anota que comencen les projeccions cinematogràfiques el 23 de maig de 1901.

1198 *Diario de Barcelona*, 09-02-1899 (matí), núm. 40, p. 1589.

1199 MUNSÓ, 1995, p. 25.

1200 *Ibíd.*, pp. 53-54.

1910.¹²⁰¹ Per altra banda, també estaven els cafès-concerts com *La Pajarera Catalana* el 1901¹²⁰² i l'*Eden Concert* el 1909.¹²⁰³

A començaments del segle XX s'inicia la construcció d'edificis de nova planta destinats específicament a cinemes i altres espectacles similars. Es produeix una eclosió de forma cronològicament constant i consecutiva ja que en alguns anys coincideixen diverses obertures de cinemes.

El *Cinematògraf Colón* obrí el 23 de setembre de 1902 a la Rambla, va tenir una durada molt efímera perquè tancà l'any següent.¹²⁰⁴ El 1903 coincideix l'obertura de diversos cinemes, com ara el *Cinematògraf Parisièn* situat al Passeig de Sant Joan, número 199; entre els carrers de Diputació i Consell de Cent.¹²⁰⁵ Un cinematògraf amb un nom molt similar, el *París* va obrir el 30 de desembre de 1903 a la Rambla dels Caputxins davant del *Gran Teatre del Liceu*.¹²⁰⁶ Exemplificació dels noms referents a la capital francesa, com ja hem citat en anteriors tipologies arquitectòniques destinades a l'oci.

Al Marqués del Duero, número 108 s'obre el *Cinema La Maravilla* al 1903, promogut per l'empresa Fuster i Alicart que el desembre de 1912 passà a anomenar-se *Salón Goya*.¹²⁰⁷

L'abril de l'any següent es va inaugurar el *Cinematògraf Belio-Graff* a la Rambla dels Caputxins, números 36-38;¹²⁰⁸ promogut pels germans Bellio.¹²⁰⁹ Desconeixem l'aspecte

1201 *Ibíd.*, p. 62.

1202 *Ibíd.*, p. 212.

1203 *Ibíd.*, pp. 111-113.

1204 MUNSÓ, 1995, p. 91; SUÁREZ, 2011, pp. 223-225. Un altre cinematògraf amb el mateix nom apareixia posteriorment a l'Arc del Teatre, 58 de l'empresa Font: GONZÁLEZ, 1987, p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923).

1205 MUNSÓ, 1995, p. 222.

1206 GONZÁLEZ, 1987, p. 552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 221.

1207 GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 175; SUÁREZ, 2011, pp. 393-397. Badenas anota una trajectòria diferent d'aquest cinema i el seu emplaçament. El 1899 hi havia el *Cinema Ferrusin* que el 1907 passà a anomenar-se *Cinematògraf La Maravilla* que alternava el cinema amb les varietats. El 1910 es va dedicar al music-hall i s'anomena *Cafè de Cádiz* i el 19 de setembre de 1912 es reformà el local i obrí com a *Royal Concert*: BADENAS, 1998, pp. 143-147.

1208 Palmira González anotava que el 7 de novembre de 1906 es va inaugurar un altre cinema del mateix nom al Passeig de Gràcia, 3: GONZÁLEZ, 1987, p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923). Miquel Porter afirmava que es tractava del mateix *Belio*

que oferia l'interior, pel que fa a la façana es disposaven cinc amples portes, la de l'extrem esquerre donava accés a l'estudi Esplugas i la resta comunicaven amb el vestíbul del cinematògraf. Entre els arcs es representaven escultures aplicades de dones amb flors. El *Cinema Gran Chalet Japonés* ubicat a Corts, número 608; entre Balmes i la Rambla de Catalunya, obrí l'11 d'agost de 1906. El nom tenia correspondència amb la decoració ja que presentava adorns provinents del Japó, fou una instal·lació efímera perquè l'any següent desapareix i canvia de nom a *Sala Balmes*.¹²¹⁰ El 5 d'octubre del mateix any s'inaugurava el *Salón de Proyecciones* a la Rambla del Centre, número 34. Amb motiu de l'acte inaugural, la revista *Arte y Cinematografía* comentava:

*Está situado en uno de los puntos más céntricos. Su fachada y vestíbulo, aún cuando ostentan una ornamentación en la que predomina la seriedad y sencillez, no dejan de ofrecer cierta severidad, lo que le da un aspecto aristocrático. Lo notable es su interior. Es lo que puede llamarse una sala de recursos, ya que su capacidad es bastante para contener un buen número de espectadores, disfrutando todos de cierta comodidad. Está decorada con verdadera elegancia y posee una espléndida iluminación. La sala consta de una extensa platea y de una galería en el primer piso.*¹²¹¹

Una decoració que presentava relacions extrems amb els teatres que eren una de les fonts d'inspiració per a la projecció dels cinemes ja que es va haver de crear uns nous edificis sense precedents arquitectònics.

A finals de 1906¹²¹² o començaments de l'any següent¹²¹³ s'obria el *Portoliograf*, al carrer de Vergara, número 14. Del 1908 són el *Cinema La Victoria* al carrer de la Riera Alta cantonada amb el de Sant Vicenç,¹²¹⁴ el *Cinema Letamendi* al carrer Aragó cantonada

que inauguraven el 1908 un nou local al Passeig de Gràcia a l'altura del carrer de Casp: PORTER, 1992, p. 43.

1209 MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 149; PONS, 2004, p. 80; SUÁREZ, 2011, pp. 176-190.

1210 MUNSÓ, 1995, pp. 143-144 i 259-260.

1211 Notícia recollida per MUNSÓ, 1995, p. 263.

1212 *Ibíd.*, p. 232.

1213 GONZÁLEZ, 1987, p. 552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923).

1214 GONZÁLEZ, 1987, p. 554 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 291.

amb el d'Universitat (després Enric Granados)¹²¹⁵ i el *Cinema Salón Doré*. Aquest darrer es va inaugurar el dia de Nadal, ubicat al número 4 de la Rambla de Catalunya, al costat de la Plaça Catalunya i pròxim al *Cafè-Restaurant La Lune*, fet que ens assenyala que els cinemes es solien disposar en zones cèntriques que comptessin amb serveis de restauració al seu voltant. El *Cinema Salón Doré* (fig.215) va ser promogut per Joaquim Estapé i Cia i projectat per Salvador Alarma i Miquel Moragas, tàndem artístic que anteriorment havia projectat el *Poliorama*. Dos anys després de la inauguració del *Doré*, concretament l'1 d'octubre de 1910 s'inauguraren les importants millores realitzades al local corresponents a instal·lacions i serveis.¹²¹⁶ N'és un exemple de contínues reformes que ja hem vist també en d'altres espais de l'oci, com els cafès-restaurants, les fondes, els hotels i els teatres.

Fig.215. *Cinema Salón Doré*, c.1916 (a la dreta).
(*Barcelona artística e industrial*, 1916, p. 207).

El 1909 s'inaugurà la *Sala Imperio* que va obrir el primer dia d'abril al carrer Diputació entre Balmes i la Rambla de Catalunya, tot canviant de nom per *Teatre Imperi* l'any

1215 GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 165-166.

1216 Referent al *Salón Doré*, vegeu: *Barcelona artística e industrial*, 1916, p. 207; CIRICI, 1951, p.216; GONZÁLEZ, 1987, p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 78-79; MUNSÓ, 1995, pp. 108-109; PONS, 2004, p. 81.

següent. Aquest cinema incloïa un espaiós jardí i el cafè a l'interior del local.¹²¹⁷ Del mateix any és el *Gran Salón Cupido* ubicat al carrer Universitat, projectat per l'arquitecte Gabriel Borrell Cardona¹²¹⁸ i el *Cinema Albéniz* del carrer Balmes.¹²¹⁹

L'obertura de cinemes va continuar proliferant a la segona dècada del segle XX, del 1910 són el *Cinema Bohèmia* entre els carrers Floridablanca i Casanovas,¹²²⁰ el *Cinema Liceu* a Sants,¹²²¹ el *Cinema Popular* al carrer de la Cera,¹²²² la *Sala Argentina* a Sant Pau 1223 i el *Cinema Mundial* a Gràcia.¹²²⁴

De l'any següent podem citar el *Cinema Salón Excelsior*¹²²⁵ al número 544 de Corts cantonada amb Villarroel, 56 (fig.216). Inaugurat el 7 de desembre de 1911 fou projectat per Josep Masdeu Puigdemasa¹²²⁶ i promogut per Joan Varó.¹²²⁷ La seva façana

1217 MUNSÓ, 1995, p. 260.

1218 GONZÁLEZ, 1987, p. 553 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 263; PONS, 2004, p. 56.

1219 MUNSÓ, 1995, p. 77. Inaugurat el 25 de setembre de 1909, tres mesos després es produeix el canvi de nom a *Cinema Cinelín*.

1220 El *Cinema Bohèmia* obert el 3 d'abril de 1910 al Carrer de Floridablanca, 2-10 cantonada amb el carrer de Casanova, 3-5. Sobre aquest cinema, vegeu: MUNSÓ, 1995, pp. 53-54; Jaume Fabre i Josep Maria Huertas anotaven el 23 de març de 1909 com a data d'inauguració: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 85.

1221 El *Cinema Liceu* obert el 1910 al carrer de Sants, 96 per l'empresari Aniceto Bella i projectat per Josep Pausas Coll. Sobre aquets cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); PONS, 2004, p. 90.

1222 El *Cinema Popular* obert el 1910 al carrer de la Cera, 51; canvia de nom el 8 de maig de 1912 a *Cinema Trianón*. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 232 i 278.

1223 El *Cinema Sala Argentina* va obrir el 9 de juny de 1910 al carrer de Sant Pau, 64. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 553 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 259.

1224 El *Cinema Mundial* va obrir el 23 de juny de 1910 al carrer Gran de Gràcia, 37 per l'empresari Josep Viñas. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 193-194; PONS, 2004, p. 60.

1225 GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 120-122. Amb el mateix nom havia obert el 1895 un cafè-concert a París a l'Avenue La Bourdonnais, 63; també l'*Excelsior 2* el 1901 a la rue Fagon, 7. Pels dos cafès-concerts, vegeu: REATO, 1999, pp. 102-103; SALLÉE, CHAUVEAU, 1985, pp. 152 i 187.

1226 PONS, 2004, p. 62. Els artesans i els industrials col·laboradors van ser Masip i Aldomá (fusteria), E. Saumell (pintura), Buxeres i Codorniu (vidriera), Babot i Argelaguët (marbre), Artur Santamaria (manyeria), Romeu i Casadevall (estuc), J. Ventura (cells rasos), P. Riera (il·luminació) i Antoni Assens (paleta).

amb línies modernistes presentava característiques semblants a les dels *Diorama* i *Poliorama* que haurien esdevingut models en aquesta tipologia arquitectònica.

Fig.216. Façana del Cinema Saló Excelsior, 1911.
(*La Actualidad*, 12-12-1911, núm. 280, p. 16).

Uns altres cinemes del mateix any eren l'*Iris Park* al carrer València (fig.217),¹²²⁸ el *Cinema Bailén* al carrer del mateix nom,¹²²⁹ el *Cinema Bohème* a Creu Coberta,¹²³⁰ el *Cinema Gloria* a Consell de Cent,¹²³¹ el *Cinema Imperial* de Còrsega,¹²³² el *Cinema Rovira*

1227 "El cinematógrafo Excelsior recién inaugurado", *La Actualidad*, 12-12-1911, núm. 280, p. 16.

1228 Als jardins de l'*Iris Park*, s'inaugurava el 23 de juny de 1911 al carrer València, 177-179, entre els carrers Aribau i Muntaner. Va ser projectat per Josep Graner Prat. En relació al cinema de l'*Iris Park*, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 93; GONZÁLEZ, 1987, pp. 173 i 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 153-154; PONS, 2004, p. 94.

1229 GONZÁLEZ, 1987, p. 549 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 47.

1230 Promogut per Josep Maria Martínez Escolar i projectat per l'arquitecte anomenat Palomo. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 55-56.

1231 Promogut per Jaume Roser. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p.141.

a Torrent de les Flors,¹²³³ el *Cinema Walkyria* a la Ronda de Sant Antoni,¹²³⁴ el *Cinema Spring* a Sarrià¹²³⁵ i el *Cinema Trilla* de Gràcia.¹²³⁶ El 1912 es varen obrir el *Cinema Royal* al carrer Aribau,¹²³⁷ el *Cinema Diana* a Sant Pau,¹²³⁸ el *Cinema Cataluña* a la plaça del mateix nom¹²³⁹ o el *Cinema Fregoli* al Passeig de Sant Joan.¹²⁴⁰ És a dir, s'estava produint una ampla proliferació de cinemes a la ciutat.

1232 Inaugurat el 3 de juny de 1911 al carrer de Còrsega, 363. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, p. 150.

1233 Ubicat a Torrent de les Flors, 110 cantonada amb el carrer de Providència a la Plaça Rovira de Gràcia, promogut per l'empresari Josep Mellit. Sobre aquest cinema, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 553 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 255-256.

1234 El 19 d'abril de 1911 s'obria el *Cinema Walkyria* a la Ronda de Sant Antoni, 36-38 cantonada amb Riera Alta. Sobre aquest establiment, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, p. 554 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 294-295.

1235 S'ha anotat que el 29 de desembre de 1911 obria el *Cinema Spring* al Passeig de la Bonanova, 103; a Sarrià. Promogut per Joaquim Font. Vegeu al respecte: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 94; GONZÁLEZ, 1987, p. 554 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 213; MUNSÓ, 1995, pp. 270-271.

Una notícia apareguda a *La Actualidad* al juliol d'aquell any, ens permet incidir que hauria d'haver obert a inicis d'aquell mes. S'especifica que va ser projectat per Arnaldo Calvet, l'arquitecte municipal de Sarrià: "El nuevo cinematógrafo 'Spring Cine', de Sarrià", *La Actualidad*, 11-07-1911, núm. 258, p. 16.

1236 El *Cinema Trilla* fou inaugurat el 7 de desembre de 1911 al carrer Salmerón (després Gran de Gràcia) 171-175; a l'alçada de la placeta del mateix nom. Va ser projectat per Joan Casadó Tisans i promogut per l'empresari Casimir Martorell. Sobre aquest cinema, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 94; GONZÁLEZ, 1987, p. 554 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 278-279; PONS, 2004, p. 61.

1237 El *Cinema Royal* es va inaugurar el 18 de maig de 1912 al carrer Aribau, 4-6; projectat per l'arquitecte Josep Graner i Prat. Sobre aquest cinema, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 96; GONZÁLEZ, 1987, pp. 173 i 553 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 257-258; PONS, 2004, p. 38.

1238 El *Cinema Diana* va obrir el 24 de maig de 1912 al carrer Sant Pau, 85 cantonada amb el carrer de les Tàpies, 6; emplaçament dels antics Jardins Parisencs. Sobre aquest cinema, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 96; GONZÁLEZ, 1987, p. 550 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 103-104.

1239 El *Cinema Cataluña* va obrir les seves portes el 22 de juny de 1912 a la Plaça Catalunya, 3; projectat per l'arquitecte Claudi Duran i Ventosa i decorat per Boix. Sobre aquest cinema, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 96; MUNSÓ, 1995, pp. 70-73; GONZÁLEZ, 1987, pp. 173-174.

Fig.217. Façana del Cinema Iris Park, 1911.
(MUNSÓ, 1995, p. 153).

Dins de l'amplia confluència de cinemes que envoltaven la Barcelona del 1900, considerem adequat recalcar alguns d'aquests edificis de manera individual.

5.5.1. Diorama Animado

El 27 de setembre de 1902 s'inaugurava el *Diorama Animado* a la Plaça del Bonsuccés, número 3. Fou projectat per Salvador Alarma i Tastàs.¹²⁴¹ Per anunciar el nou establiment, Lluís Labarta i Grané va executar un cartell publicitari.

El *Diorama Animado* presentava un espectacle totalment innovador a l'època a partir d'un sistema de quadres superposats amb figures animades o en moviment.¹²⁴²

1240 El 23 de novembre de 1912 obria el *Cinema Fregoli*, prengué el nom de l'actor i transformista italià. S'ubicava al Passeig de Sant Joan, 49; cantonada amb Consell de Cent, propietat de Lluís Buxeres i Bultó. Es produeixen reformes de les sales el 1916 i el 1921. Sobre aquest cinema, vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 96; MUNSÓ, 1995, pp. 137-138.

1241 Desconeixem els artesans col·laboradors malgrat que s'indica a la notícia apareguda a *La Vanguardia* amb ocasió de la inauguració, un llistat d'artistes que probablement són els autors de la decoració dels espectacles i podrien haver col·laborat en la decoració de l'espai. Els escultors anotats són Compeny, Martí, F. Soto, Vidal, E. Codina, Domingo, Pedret i Albet. Referent als fusters hi ha Puigdengolos, Coll, Casañas, Ginesta, Puig i Tarragó: "Una visita al Diorama Animado", *La Vanguardia*, 2-10-1902, núm. 81885, p. 2.

Generalment l'espectacle va acaparar la major part de la informació publicada a la premsa d'època, tot deixant de banda els elements decoratius a comentaris com el de *La Ilustración Artística*:

*El local en que está instalado el diorama ofrece impresión muy agradable, así por la belleza de los adornos y por las delicadas tonalidades del decorado, como por la esplendidez de la iluminación.*¹²⁴³

*La ornamentación de la sala, vestíbulo y fachada, de estilo moderno y completamente original, es obra también del señor Alarma.*¹²⁴⁴

La publicació que ens ofereix més dades ornamentals al respecte és *La Vanguardia*:

Uno de ellos (atractivos) es la decoración del local, que es un dechado de buen gusto del llamado "modernista"; pero de buena cepa y de refinados detalles, sin exageraciones enrevesadas ni líneas retorcidas que distraigan la atención: sino de trazo movido directamente y de entonaciones perlinas.

El salón del espectáculo, siguiendo el gusto del vestíbulo y la fachada, produce un efecto sorprendente por su riqueza y por lo bien dispuesto de los efectos de la luz eléctrica.

El escenario es de forma caprichosa y muy á propósito para que el cuadro, con ser pequeño aparezca como de más dilatadas proporciones. Está flanqueado por cuatro cariátides muy hermosas y coronado por una

1242 En referència a l'espectacle, recollim la valoració de Munsó a *Els cinemes de Barcelona: El francès Daguerre ideà un curiós procediment amb el qual una pintura realitzada sobre un suport de seda (combinada amb altres elements, opacs o transparents i degudament il·luminats) podia produir extraordinaris efectes òptics. Fou el decorador i escenògraf Salvador Alarma qui creà, aplicant aquesta tècnica al teatre, allò que va anomenar-se Diorama Animado, espectacle que, a força de cortines, telons, bambolines i figures mòbils, arribà a entusiasmar el públic barceloní de principi de segle. Després de la seva inauguració, el Diorama d'Alarma constituí sens dubte un veritable esdeveniment ciutadà. La premsa registrà el fet amb tota mena d'enhorabones per a l'autor. El setmanari "Cu-cut!" digué que era "un espectacle interessantíssim" i que constituïa "una atrevida manifestació d'enginy escenogràfic": MUNSÓ, 1995, pp. 104-106.*

Sobre la consideració de Fructuós Gelabert sobre el Diorama, vegeu: LETAMENDI, SEGUIN, 2004, pp. 497-498.

1243 *La Ilustración Artística*, 29-09-1902, núm. 1083, p. 642.

1244 A., "El Diorama Animado", *La Ilustración Artística*, 27-10-1902, núm. 1087, pp. 703 i 706.

maskarilla de mujer de ondulada cabellera y de nimbo de luz de variados colores.

*Durante los intermedios de un cuadro á otro se iluminan súbitamente las bombillas de incandescencia, dibujando las figuras, flores y molduraje, prestándoles un encanto extraordinario.*¹²⁴⁵

Sembla ser que l'Ajuntament de Barcelona li concedí aquell mateix any una medalla d'or, obra del mateix Salvador Alarma, per l'originalitat de la façana i la decoració amb motiu de les Festes de la Mercè.¹²⁴⁶

Sorprèn que aquesta ornamentació que poden considerar afí amb les tendències de l'Art Nouveau fou valorada per Alexandre Cirici de forma despectiva:

*De un gusto que es difícil no encontrar horrible. Recuerdos de guardapolvo gótico catalán rodeaban las puertas tímidas del vestíbulo, como las umbelíferas de Gallé las de la sala.*¹²⁴⁷

5.5.2. Sala Mercè

Uns mesos després de l'obertura del *Belio-Graff*, concretament el 3 de novembre de 1904 s'inaugurà la *Sala Mercè*, ubicada a la Rambla dels Estudis, número 4. El seu promotor fou el pintor Lluís Graner que abandonà la pintura per a dedicar-se a l'empresa teatral, Graner encarregà el projecte al seu amic Antoni Gaudí.¹²⁴⁸

Es tractava d'una sala d'espectacles on es produïa una fusió dels llenguatges artístics clàssics, com la literatura i la música, amb els moderns, el cinematògraf, amb l'objectiu de superar l'espectacle vuitcentista. Graner constituí l'empresa Espectacles i Audicions Graner, tot ampliant l'espai amb el lloguer del *Teatre Principal*. La nova seu obria les portes el mes d'octubre de 1905, un any després l'Ajuntament de Barcelona li concedia una medalla d'or.

1245 "Una visita al Diorama Animado", *La Vanguardia*, 2-10-1902, núm. 81885, p. 2.

1246 TORRAS, Jordi, "Viaje sentimental por los cines de Barcelona", *La Vanguardia*, 18-01-1973, núm. 33161, p. 43.

1247 CIRICI, 1951, p. 215.

1248 També Gaudí projectava el xalet de Lluís Graner al carrer de Santa Eulalia, 40 (després Immaculada, número 46) de Sarrià: BASSEGODA, 1989, p. 475.

Els espectacles no varen funcionar adequadament quan tres anys després es produïa el tancament i posteriorment el 1913, la seva desaparició.¹²⁴⁹

Pel que fa a la decoració, l'aspecte que oferia el seu interior al moment de la inauguració ho comenta breument el *Diari de Barcelona*:

*La sala-teatrito se halla emplazada en el fondo del edificio; tiene el aspecto de gruta y con declive muy marcado á fin de que todos los espectadores puedan ver bien el espectáculo. Los sillones son por el estilo de los que había en el Teatro Español del Paseo de Gracia, pudiéndose levantar el asiento. La iluminación la producen bombillas eléctricas colocadas en distintos puntos y envueltas en papeles de color que amortiguan el efecto de la luz.*¹²⁵⁰

Recollim un altre concís comentari de *El Noticiero Universal*:

*La sala de espera es de gusto modernista, está adornada con elegancia y sencillez, dando paso al salón de espectáculos, cuyas paredes imitan piedra natural.*¹²⁵¹

Les parets del vestíbul i la sala d'espera estaven pintades amb tons clars i en canvi la sala d'espectacles que adoptava una forma rectangular amb tons foscos. La sala d'espectacles oferia una decoració que imitava una cova o gruta amb estalactites i estalagmites. Es tractava per tant, d'una imitació de roca viva que es va construir amb ferro i ciment. Aquest tipus de decoracions peculiars estaven en major coordinada amb els fantasiosos cabarets del Montmartre de París que no pas amb les luxoses i refinades ornamentacions dels establiments del lleure de Barcelona.

El 22 de desembre de 1904 es van obrir les "Grutes fantàstiques" al soterrani, també dissenyades per Gaudí. Aquestes grutes imitaven les d'Artà i del Drac a Mallorca. Joan Bassegoda a *El Gran Gaudí* (1989) anotava la referència extreta de l'obra de Matamala,

1249 SALA, 2003, pp. 123-132. Sobre la *Sala Mercè* també vegeu: FABRE, HUERTAS, 1992, p. 68; FONTBONA, 2002 B, p. 298; FONTBONA, MIRALLES, 1990, p. 108; MUNSÓ, 1995, pp. 261-262; PONS, 2004, p. 81; SUÁREZ, 2011, pp. 253-259.

1250 *Diario de Barcelona*, 04-11-1904 (matí), núm. 301, p. 12765. També *La Vanguardia* es va fer ressò de la nova sala d'espectacles: 28-10-1904 (tarda), núm. 11360, p. 3; 04-11-1904 (tarda), núm. 11366, p. 2; 22-12-1904 (tarda), núm. 11435, p. 3.

1251 *El Noticiero Universal*, 04-11-1904, núm. 2.776, p. 2.

Gaudí, mi itinerario con el arquitecto (1960) en referència al procediment per a la realització de les grutes mallorquines. A més de les possibles visites que Gaudí va poder fer a aquestes grutes durant les obres de la *Catedral de Mallorca*, Eusebi Güell li va enviar un “taxiphote” amb nombroses vistes estereoscòpiques de les coves. Aparell que va restar durant un temps al despatx de la *Sagrada Família* fins que li va tornar a Güell.¹²⁵²

Però la decoració de grutes no era una novetat de Gaudí sinó que al menys coneixem que el 1898 es presentava una decoració simulada de grutes dins del *Panorama Mágico* a la mateixa Rambla:

*La empresa del Panorama Mágico que se exhibe en el local de la Rambla del Centro, que antiguamente ocupaba el café Cuyás y después el de Colón, ha introducido notables variedades en el espectáculo, que por su originalidad son dignas de visitarse. Las cuevas han sido transformadas casi por completo, cambiándose todos los senderos que recorre el visitante. La cascada mágica también ha sido objeto de importantes modificaciones, y antes de empezar la caída del agua se simula una tormenta en el exterior de la gruta, desde la cual la contempla el espectador, produciendo en el ánimo de éste mucha ilusión. Además, en distintos sitios de las cuevas se ven al través de cristales de aumento varias vistas corpóreas que imitan la gruta del “Drach”, formadas con estalactitas traídas ex profeso de las renombradas cuevas de Artá. Fuera de las grutas se exhiben á todos los visitantes varios estereoscopios con vistas fotográficas de despeñaderos y saltos de agua de Suiza, y por último una colección de madreporas, algas petrificadas y sílices combinadas con mucho acierto é inteligencia, formando quince ó veinte vistas que representan grutas en el fondo del mar.*¹²⁵³

És del tot interessant veure com es representen les mateixes grutes de Mallorca que pocs anys després imitaria Gaudí. Desconeixem si l'arquitecte es va influenciar directament a les del *Panorama Mágico* per a confeccionar la seva obra, però esdevé tota una possibilitat si tenim en compte la particularitat de la decoració a més de la proximitat temporal i espacial.

1252 BASSEGODA, 1989, pp. 475-476.

1253 *Diario de Barcelona*, 20-01-1898 (matí), núm. 20, pp. 781-782.

De l'exterior no es conserva cap documentació gràfica, a excepció del dibuix presentat per l'*Esquella de la Torratxa* de l'11 de novembre de 1904 que pel seu caràcter de caricatura, no ofereix garanties totals de fidelitat.

Antoni González, director de la restauració del *Palau Güell* i de l'església de la *Colònia Güell*, recollia la descripció del mossèn Francesc Baldelló, autor del manuscrit sobre la *Sala Mercè* conservat a la Càtedra Gaudí on s'anota que el:

*vestíbul obert a la Rambla amb dos grans portals (...) Una esbelta pancarta de forja, dissenyada per Gaudí.*¹²⁵⁴

Joan Maria Minguet afirmava que a l'època la *Sala Mercè* va ser considerada com una construcció típicament modernista.¹²⁵⁵ Per altra banda, segons Antoni González la *Sala Mercè* s'ha d'entendre com una obra mestra menor de Gaudí que no cal contemplar-la dins d'una evolució determinista de la seva arquitectura.¹²⁵⁶

5.5.3. Poliorama

El 1906 és un any específicament fructífer a la construcció de nous cinemes. El que ha obtingut major rellevància és el *Poliorama* que es va inaugurar el 10 de desembre d'aquell any a la Rambla dels Estudis, número 115.¹²⁵⁷ Estava ubicat als baixos de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, institució fundada el 1764 que l'any 1796 passà a ocupar una part de l'edifici de la Rambla dels Estudis.¹²⁵⁸

Edifici projectat per Salvador Alarma Tastàs i Miquel Moragas Ricart, l'escultura exterior i interior fou realitzada per Lambert Escaler i Milà.

1254 BALDELLÓ, Francesc, *Com era la "Sala Mercè"*, manuscrit s.d.: GONZÁLEZ, 2002, pp. 16-29.

1255 MINGUET, 1988, pp. 99-117.

1256 GONZÁLEZ, 2002, p. 27.

1257 Un any després es publicità a la publicació de la Societat d'Atracció de Forasters: *Barcelona artística e industrial*, 1907, p. 310.

1258 Respecte al *Cinema Poliorama*, vegeu: MENDOZA, MENDOZA, 1989, p. 149; GONZÁLEZ, 1987, p. 552 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); MUNSÓ, 1995, pp. 230-231; PONS, 2004, p. 81.

5.5.4. *Kursaal*

Un dels projectes d'edificació amb més complexitat fou el *Teatre-Cinema Kursaal*¹²⁵⁹ que va obrir el 6 de març de 1910 a la Rambla de Catalunya, números 53-55. Anteriorment, el mateix emplaçament havia acollit la *Sala de Ball Universal* i el *Gran Pabellón Cinematográfico Clavé*.¹²⁶⁰ El *Kursaal* fou promogut per Josep Balañá que encarregà el projecte a l'arquitecte Andreu Audet i Puig.¹²⁶¹

El seu projecte inicial, que es va anar variant amb el temps, va crear una gran expectació, sent definit com el palau modern d'espectacles. Dos anys abans de la inauguració, *La Ilustración Artística* li dedicava un ampli article acompanyat de làmines del projecte (fig.218) que era signat pels arquitectes M. Marquet de l'*École des Beaux-arts* de París amb la col·laboració de l'arquitecte barcelonès Juan Plantada. En aquest primer plantejament arquitectònic es presentava un conjunt ambiciós amb idees estructurals extrems d'edificis emblemàtics de Londres i París.¹²⁶²

El edificio quedará dividido en dos cuerpos separados, sin la menor molestia para el público situado en cada uno de ellos, antes al contrario, con mayor comodidad para ambos. Este sistema de dividir la sala de espectáculos en dos partes independientes ha sido ya puesto en práctica en "The Empire", de Londres, y los resultados de tal disposición no han podido ser más satisfactorios. Los que concurran á las localidades de preferencia entrarán

1259 L'elecció del nom hauria de fer referència al *Café-Concert Kursaal* inaugurat pocs anys abans, concretament el 31 d'agost de 1906 a l'Avenue de Clichy, 7 a París, vegeu: SALLÉE, CHAUVÉAU, 1985, p. 164.

1260 Sobre el *Gran Pabellón Cinematográfico Clavé*, Munsó anota que es va obrir el 2 d'agost de 1900, tancant cap el 1907-1908, vegeu: MUNSÓ, 1995, p. 79.

1261 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 90; GONZÁLEZ, 1987, p. 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 214; MUNSÓ, 1995, pp. 156-163; PONS, 2004, p. 81; TORRAS, 1983, p. 113.

1262 Un altre exemple d'adequació del model parisenc és el *Teatre Salón Mágico Partagás* instal·lat a la Rambla del Centre. L'octubre de 1895 obria de nou, desconeixem la data inaugural. Segons la crònica del *Diari de Barcelona: Es una imitación del teatro "Rubert Houdin" de París, y tiene dos secciones, una permanente, de vistas, y otra solo por la noche, de juegos de prestidigitación y cuadros disolventes. Los primeros, si no tienen gran novedad, en cambio están presentados con mucha limpieza. En cuanto á los cuadros disolventes y á las vistas, son notables y ofrecen bastante variedad: Diario de Barcelona, 22-10-1895 (matí), núm. 295, p. 12077. Un clar exemple de la influència de París a Barcelona.*

por el vestíbulo central y tendrán á su disposición sala de lectura, vestuario, salón de exposiciones y un restaurant, que será sin duda uno de los más espléndidos locales de Barcelona.

La entrada general será por la verja de la derecha, y para esa parte del público habrá un jardín circular, varios bars, galerías de paseo, etc., todo cómodamente instalado y dispuesto para que la estancia allí resulte por demás agradable (...)

Una de las curiosidades del Kursaal será el “foyer de la danse”, decorado con mayor riqueza que el de la gran Opera de París. No será público, sino reservado á una parte de los accionistas y constituirá una verdadera exposición de objetos y documentos de la historia del Teatro. La cabida del Kursaal será de 4.200 localidades, mayor, por consiguiente, que la del Liceo.

Las obras comenzarán en breve, bajo la dirección del coautor del proyecto Sr. Plantada.¹²⁶³

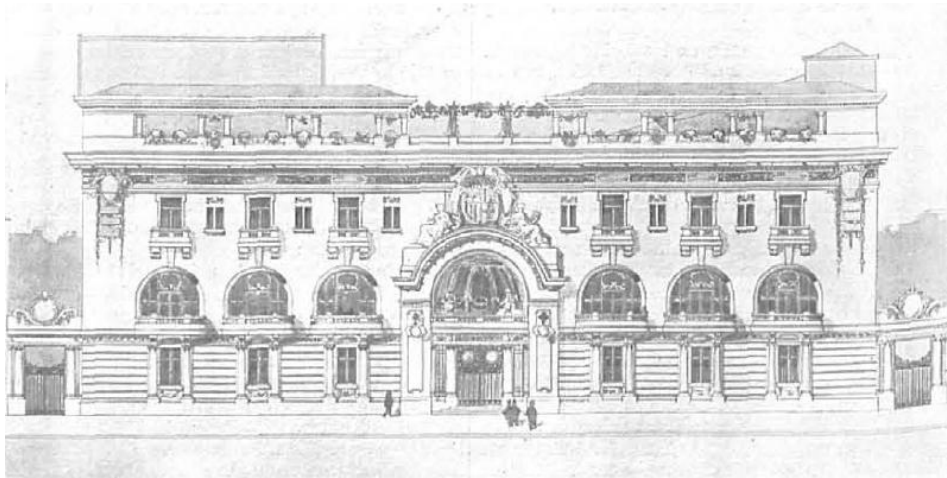

Fig.218. Projecte de la façana del Teatre-Cinema Kursaal, 1908.
(*La Ilustración Artística*, 07-12-1908, núm. 1406, p. 806).

La revista *La Actualidad* també oferia un extens article de la futura construcció, tot remarcant la gran rellevància que suposava no només per a Barcelona sinó també la repercussió a nivell europeu:

1263 T., “Kursaal de Barcelona”, *La Ilustración Artística*, 07-12-1908, núm. 1406, pp. 806-807.

A la más superficial observación se alcanza que el Kursaal que pronto va á constituir uno de los más bellos monumentos arquitectónicos de Barcelona, uno de los más espléndidos teatros de Europa, no será solamente la realización del sueño dorado de una Sociedad financiera entusiasta de las manifestaciones artísticas, sino á la vez la obra de la cultura y adelantamiento de esta ciudad de fama mundial.

Será un complemento de la Barcelona moderna: algo que ahora no tiene, pero que tiene derecho á poseer para ponerse á la altura de París, Londres, Berlín y Viena, capitales con las cuales ya posee tantos puntos de comparación que la honran.

El Kursaal será la obra de esta Barcelona que sus naturales aman tanto y que los extranjeros vienen á visitar como el emporio de la riqueza y del adelantamiento de toda España. (...) El nuevo edificio es de puro estilo Luis XVI, á semejanza de aquellas modernas edificaciones que tal carácter de riqueza y de gusto exquisito prestan á Monte-Carlo. (...) La sala de espectáculos constituirá una verdadera novedad, no sólo aquí, sino en Europa entera.¹²⁶⁴

L'expectació hauria d'ésser de tal magnitud perquè Ossorio a la seva obra *Douze jours à Barcelone* donarà a conèixer el Kursaal al voltant de 1908, uns anys abans de la inauguració:

Sur l'emplacement de l'ancien théâtre du "Tivoli", on est en train de construire le Kursaal de Barcelone, superbe édifice d'un pur style Louis XVI, ayant une superficie de 3.281 mètres carrés sur soixante-dix mètres de façade et tout-à-fait séparé des édifices attenants. Dès qu'il sera terminé, sa salle de spectacles constituera une véritable nouveauté, non seulement à Barcelone mais dans toute l'Europe.

La coupe verticale de l'édifice ayant été discrètement résolue, celui-ci reste divisé en deux corps séparés, sans la moindre gêne ni pour l'un ni pour l'autre. Les « places de distinction » auront leur accès par la vestibule central, avec une salle de lecture, un vestiaire, un foyer-salón destinée à Expositions, etc., et

1264 PLANTADA, José, "Un nuevo gran teatro en Barcelona", *La Actualidad*, 03-12-1908, núm. 123, pp. 11-12.

au premier étage le grand restaurant, lequel sera le local le plus splendide de Barcelone.

L'entrée populaire aura lieu par la grille située à droite de l'édifice, ayant à sa disposition un vaste jardin circulaire, des « bars », de galeries pour les promeneurs, etc. ; le tout de façon à ce que un accord digne et convenable règne entre la magnificence de la partie la plus riche et la severe médiocrité de la partie plus modeste du bâtiment. (...)

Une des curiosités sera le « foyer de la danse », lequel sera décoré avec une richesse supérieure à celle du Grand Opéra de Paris.¹²⁶⁵

Es remarcaven tota la sèrie de dependències destinades a la diversió que sobresortia de la resta de tipologies d'edificis d'època.

Les variacions van ser tals que un any després de la seva obertura, el setembre de 1911 es produeix la primera reforma¹²⁶⁶ pel seu nou propietari Joan Iglesias amb obres dirigides per l'arquitecte Cañellas. La revista *Arte y cinematografía* oferia el següent comentari:

Sobre el vestíbulo destacan nueve plafones con motivos decorativos, cuatro en vidrios y otros cuatro, los superiores, representando hermosísimas alegorías al óleo. El central, en forma de medallón, ostenta la inicial de la casa. Los plafones, como las partes laterales y superior de la fachada, están orlados con caprichosas aplicaciones en madera tallada artísticamente, combinando las lámparas eléctricas. La fachada ostenta bonitos remates consistentes en mástiles que, por su suntuosidad, acaban de dar a la obra un aspecto monumental.¹²⁶⁷

Per la descripció dóna la impressió que es va reformar pròpiament la decoració en comptes de l'estructura arquitectònica.

1265 OSSORIO, c.1908, p. 147.

1266 A aquesta remodelació li van continuar altres més dels anys 1922, 1939 i 1954, fins al tancament el 1965.

1267 Notícia recollida per MUNSÓ, 1995, pp. 156-157.

5.5.5. *Ideal Cinema*

L'*Ideal Cinema* es va inaugurar el 22 d'abril de 1911 a Corts, números 605-607.¹²⁶⁸ Fou projectat per l'arquitecte Josep Plantada Artigas¹²⁶⁹ i propietat de Pere Garriga i Roig (fig.219).

Al mateix emplaçament havia existit el *Metropolitan Cinemaway*, obert el 6 de febrer de 1909, propietat de D. Comamala i J. Canudas amb una instal·lació que simulava un vagó de ferrocarril. Els artesans col·laboradors de la nova construcció van ser Coll que es fa càrrec del guix i Buxó de la pintura. L'interior estava decorat per Ribes i Pradell i desconeixem el seu aspecte.

Cirici va anotar que es tractava d'una obra dins de la degeneració de l'estil Luis XVI, el mateix estil decoratiu que s'havia projectat al complex del *Kursaal*:

*Cuya fachada sólo la marquesina, con características coronas fílicas a lo Otto Wagner y óvalos de cristal, recordaba la nueva arquitectura europea.*¹²⁷⁰

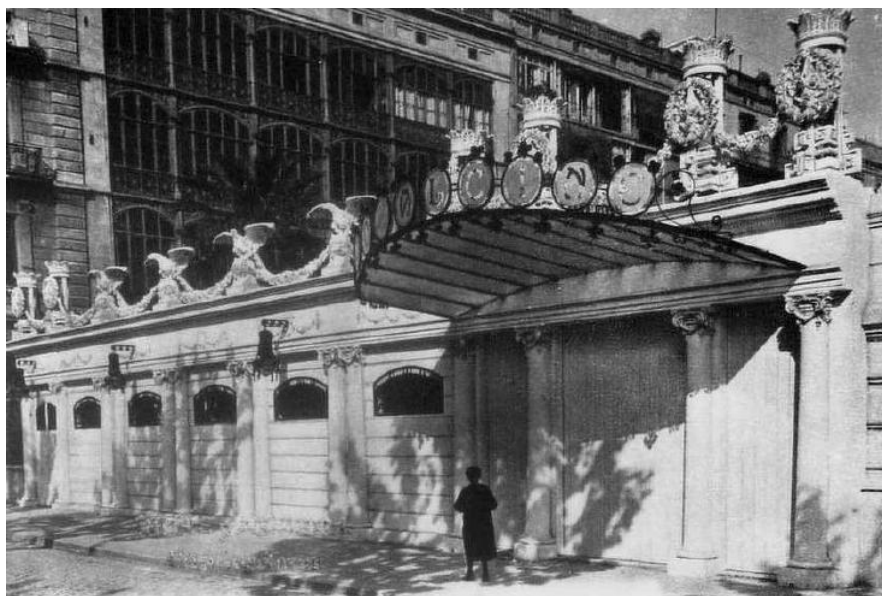

Fig.219. Façana del *Ideal Cinema*, 1911.
(Arxiu personal Jordi Pablo).

1268 Cinc anys després canviaria de nom a *Palace Cine*. En referència a l'*Ideal Cinema*, vegeu: GONZÁLEZ, 1987, pp. 172-173 i 551 (Apèndix II. Diverses dades del cinema barceloní, 1896-1923); HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 116-117; MUNSÓ, 1995, pp. 147-149; PERMANYER, 1991, pp. 104-105.

1269 BOHIGAS, 1983, pp. 125 i 187 (Vol. II) que ho datava el 1916; PONS, 2004, p. 62.

1270 CIRICI, 1951, p. 218.

5.6. Espais esportius

5.6.1. Velòdroms

Aquesta tipologia d'edificis presentà unes estructures arquitectòniques molt senzilles, bàsicament construïdes amb fusta i formigó. Els elements decoratius no adquireixen un aspecte rellevant, tot donant una clara prioritat a l'espai on es desenvolupà les carreres de bicicletes.

5.6.1.1. Velòdrom de la Bonanova

Les primeres notícies documentals que en tenim constància dins del marc cronològic de la present recerca referents als velòdroms, corresponen a la construcció del de la Bonanova. Aquest velòdrom s'inaugurà el 24 de setembre de 1893, tot coincidint amb la festivitat de la Mercè. El *Velòdrom de la Bonanova* s'ubicava amb proximitat al baixador del mateix nom. Obra promoguda per la Societat de velocipedistes de Barcelona, és a dir l'afició de l'esport va provocar la necessitat de disposar d'uns espais específics per a la seva pràctica i conseqüentment elaborar l'edificació.

El *Diari de Barcelona* ofería la següent descripció de la distribució:

El perímetro que forma el recinto, irregular á causa de las condiciones del terreno, se halla rodeado de una valla de madera con dos entradas; una hacia la calle de Rosés, de San Gervasio y otra cerca del apeadero de la Bonanova. La pista se halla situada paralelamente á la línea del ferro-carril. En su parte interior se halla la tribuna del Jurado, el "poteau" de llegada, y los postes y cuadros indicadores de los corredores que entran en lucha y de las vueltas que falta recorrer. En la parte exterior se hallan las tribunas para el público y la prensa, pabellón para corredores, café y espacio libre para los carruajes.

Las entradas, de madera, son de construcción sencilla y elegante. Tienen 8 metros de abertura, y en los montantes de ambos lados se hallan dispuestos despachos de localidades y entradas. En un tarjetón, situado en la parte superior, se lee la inscripción siguiente: "Velódromo".

La pista es de cemento, que es el material que hasta ahora ha dado mejores resultados. Tiene 400 metros de extensión: dos rectas de 120 y dos curvas de 80. En las curvas forma una pendiente hacia el interior de 33 por 100, que va suavizándose hasta alcanzar la línea horizontal en el centro de las rectas.

*La tribuna de preferencia está situada cerca de la entrada cercana al apeadero del ferro-carril: consta de once tramos, y mide 40 metros de largo por 5 de profundidad, repartidos en diez gradas. Desde ella se domina perfectamente toda la carrera, por estar más elevada que la pista y frente á la meta y se descubre un bonito panorama de la parte del llano de Hostafranchs, Las Corts de Sarriá y Sans con la ciudad, el mar y la montaña de Montjuich en el fondo. La tribuna de la prensa, de 4 metros por 3, ha sido instalada junto á la de preferencia y frente á la del Jurado. El espacio del interior de la pista queda exclusivamente reservado al Jurado y á los corredores.*¹²⁷¹

Amb aquesta descripció ens podem fer una idea de les parts estructurals en què es composava aquesta tipologia arquitectònica dedicada a l'esport. S'anota un cafè que hem d'entendre com establiment annex i de servei al propi velòdrom.

Dos anys després, s'ampliava el terreny per incloure una pista per a carreres de cavalls.¹²⁷² El 1897 es van efectuar reformes que permetien la denominació de *Gran Velòdrom de la Bonanova*, aquestes consistien en:

*Cambiar por completo el cemento de la pista, en la construcción de palcos, en la apertura de tres nuevas entradas, en renovar el pintado y decorado de las tribunas, los palcos y vallas y en sembrar césped en el centro libre de la pista como en los hipódromos.*¹²⁷³

Les noves obres haurien de respondre a la competència directa amb els nous velòdroms que s'instal·laven coetàniament a la ciutat i és que el 1896 l'oferta dels espais per a carreres de bicicletes va augmentar considerablement.

1271 *Diario de Barcelona*, 25-09-1893, núm. 268, pp. 11101-11102. Anteriorment es va anunciar al mateix diari la pròxima obertura d'aquest velòdrom: 17-07-1891 (tarda), núm. 198, p. 8593 i 08-08-1893 (matí), núm. 220, p. 9252.

1272 *Diario de Barcelona*, 08-09-1895, núm. 251, p. 10348.

1273 *Diario de Barcelona*, 05-11-1897 (matí), núm. 309, p. 12799. El mateix diari anava informant de l'evolució de les obres: 26-11-1897 (tarda), núm. 330, p. 13716 i 09-12-1897, núm. 343, p. 14255.

El 18 de gener de 1896 s'inaugurà el *Velòdrom Cyclist's Garden* ubicat al xamfrà dels carrers València i Universitat.¹²⁷⁴ Uns mesos després, el 4 de juliol del mateix any s'obria el *Cafè-Restaurant del Cyclist's Garden* que quedava ubicat al mateix carrer València però cantonada amb Balmes, també com a local annex al velòdrom. Era propietat d'Eugeni Marelli, arrendatari del *Cafè-Restaurant-Cerveseria Lion d'Or*, segons la crònica del *Diari de Barcelona*:

*Más que café propiamente tal constituye uno de esos sitios de recreo que se ven tan concurridos durante el verano, en puntos inmediatos á la ciudad. Consiste en un extenso solar donde se conservan los antiguos árboles que existían en los campos de lo que hoy es Ensanche. La frondosidad de aquellos árboles hace muy agradable aquel sitio, que ofrece además el aliciente de tener una espaciosa tribuna que domina el Velódromo de los señores Ballester- Bordalba.*¹²⁷⁵

Aquesta descripció ens permet imaginar-nos com haurien d'ésser els cafès dels velòdroms, amplis espais a l'aire lliure envoltats de vegetació.

Per l'estiu del mateix 1896, s'inaugurava un nou velòdrom anomenat *Cyclist Club*, entre els carrers Mallorca i Provença, obra dirigida per l'arquitecte Miquel Madorell i Rius.¹²⁷⁶ Desconeixem si es tracta d'una ampliació de l'anterior per la proximitat d'espai i temps.

5.6.1.2. Nou Velòdrom de les Arenes

Ja entrat el segle XX¹²⁷⁷ apareix el *Nou Velòdrom de les Arenes* que s'obria al públic el 17 de febrer de 1907¹²⁷⁸ ubicat a uns terrenys del Consell de Cent (fig.220). L'obertura del

1274 *Diario de Barcelona*, 20-01-1896, núm. 20, p. 780.

1275 *Diario de Barcelona*, 06-07-1896, núm. 188, p. 8101. El mateix diari anunciava la inauguració uns dies abans: 04-07-1896 (tarda), núm. 186, p. 8042. Altres publicacions també es feien ressò: *La Vanguardia*, 04-07-1896, núm. 4727, p. 2 i 06-07-1896, núm. 4729, p. 1.

1276 *Diario de Barcelona*, 07-08-1896 (matí), núm. 220, p. 9396.

1277 El 1899 s'anuncia la construcció d'un velòdrom als terrenys del barri d'Horta entre els carrers Nacional, Torre de Pardals, Mascaró i carretera d'Horta. S'indicava una extensió de 160.000 m² i el propòsit d'inaugurar-lo el mes de juny de 1899, però desconeixem més dades: *Diario de Barcelona*, 20-01-1899 (tarda), núm. 20, p. 793.

1278 *La Ilustració Catalana*, 17-02-1907, núm. 194, p. 10; 24-02-1907, núm. 195, p. 126. En principi les carreres d'inauguració estaven anunciades per al 27 de gener però es van haver de

Nou Velòdrom de les Arenes respon a la necessitat d'aquesta tipologia d'edificis a la ciutat ja que en aquells moments havia desaparegut el *Velòdrom de la Bonanova*, edifici que quan es va inaugurar se li va considerar com un dels millors d'Europa.¹²⁷⁹

Sembla que per problemes de direcció, els programes de carreres de bicicletes del *Nou Velòdrom de les Arenes* no eren del gust del públic. Motiu que provocà el canvi a una nova empresa que efectuà una sèrie de millores:

*Ha comensat fa pochs dies a rectificar els punts defectuosos de la pista, engrandiment de tribunes y construcció de palcos y viratges nous que tindran ara 60 per cent pera poguer desenrotllarhi grans velocitats sense cap perill. L'inauguració s'anuncia pera derrers d'aquest mes ab un selecte programa y diferents atraccions que junt ab varies comoditats que s'han instalat en el nou local, fan preveure, que disfrutarem d'un perfecte centre d'sport.*¹²⁸⁰

Fig.220. Vistes generals de la pista del *Nou Velòdrom de les Arenes*, 1907. (*La Il·lustració Catalana*, 24-02-1907, núm. 195, p. 126).

La reobertura es produí els primers dies de juliol de 1908.¹²⁸¹ L'any següent s'inaugurava el *Velòdrom Parque de Sports*, concretament el 28 de març de 1909 al carrer Muntaner,

suspendre per condicions meteorològiques: *La Il·lustració Catalana*, 27-01-1907, núm. 191, p. 62.

1279 *La Il·lustració Catalana*, 25-11-1906, núm. 182, p. 750.

1280 ELÍAS, J; "Sport", *La Il·lustració Catalana*, 08-03-1908, núm. 249, p. 166.

1281 ELÍAS, J; "Sport", *La Il·lustració Catalana*, 05-07-1908, núm. 266, p. 486.

propietat de Tourón (fig.221). Uns mesos abans la secció esportiva de *La Ilustració Catalana* anunciava que:

*Tindrà una pista de 300 metres ab viratges de fusta, tot plegat semblant al Buffalo de París, y's proposa fer reunions de gran altura, ab combinació ab varis elements francesos que formaràn part de la nova Societat.*¹²⁸²

Fig.221. Vistes generals de la pista *Velòdrom Parque de Sports*, 1909. (*La Ilustració Catalana*, 04-04-1909, núm. 305, p. 298).

5.6.2. Frontons

La construcció dels frontons també responia a la necessitat de l'augment de l'afició a la fi-de-segle, en aquest cas als esports de pilota.¹²⁸³

1282 ELÍAS, J., "Sports", *La Ilustració Catalana*, 20-12-1908, núm. 290, p. 826.

La mateixa publicació també anotava en referència al procés de construcció que els terrenys formaven part d'un camp de futbol: 10-01-1909, núm. 293, p. 26. S'anunciava la propera inauguració a la mateixa revista: 21-03-1909, núm. 303, p. 266. En referència a una cursa de bicicletes del nou velòdrom: *La Ilustración Artística*, 19-04-1909, núm. 1425, p. 279.

1283 Un apunt de l'expectació que creaven aquests esdeveniments esportius és la publicació del fulletó *El juego de pelota, el frontón y galería de pelotaris* (1893) que contenia el reglament del frontó i les biografies dels millors pelotaris. La presentació es va publicar a: *Diario de Barcelona*, 27-10-1893 (matí), núm. 300, p. 12447.

Un altre exemple de la seva popularització són els cromos de l'època com les col·leccions de pelotaris de la *Xocolata Boix* i dels pelotaris del *Frontó Barcelonés* (que reproduïx la façana al número inicial), col·leccions de Joan Ral, vegeu: RAL, 2007, pp. 103 i 111. Possiblement

Amb motiu de la inauguració del primer frontó a Barcelona, *La Ilustración Artística* explicava la història d'aquesta pràctica esportiva:

*No es el juego de pelota diversión moderna ni originaria de la región vasca. Los griegos y romanos diéronle excepcional importancia, y en todas las provincias españolas gustaron sus habitantes de este agradable pasatiempo, por el que sintieron especial predilección algunos de nuestros monarcas, entre ellos Felipe el Hermoso, quien contrajo en un partido de pelota la pulmonía de que falleció. No es, pues, este juego originario de la región vasca; pues si bien es cierto que durante muchos años sólo en aquel país entregábanse á este saludable ejercicio, conociese también en las demás peninsulares. Circunstancia modernamente la diversión á las provincias del Norte, ha ido extendiéndose y contagiando paulatinamente á las inmediatas hasta llegar al centro, Madrid, en donde existen hoy tres ó cuatro frontones.*¹²⁸⁴

És interessant remarcar que Francesc Rogent a *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental* (1897) inclou el *Frontó Barcelonés*, el primer frontó de Barcelona. Probablement perquè es tractava de la construcció d'un arquitecte de renom com Enric Sagnier i Villavecchia,¹²⁸⁵ a més de la innovació de l'edifici. Rogent també al·ludeix als orígens del joc de pilota i com la seva pràctica va condicionar la corresponent necessitat de construir uns espais per a practicar aquest esport:

A los antiguos juegos á largo, rebote y trinquete, sucedió el juego á blé, esto es, contra un muro; y al uso de los guantes corto y largo, la pala y la mano limpia, ha sucedido el de la cesta ó chistera, inventada en el país vasco-francés é importada á Guipúzcoa hacia 1858 para el juego de rebote, y trasladada por los vascongados españoles al blé.

El mayor desarrollo de fuerzas que origina el uso de la chistera, hizo necesaria la creación de frontones cuyo perímetro respondiese á las enormes

aquesta col·lecció de 16 cromos és de finals de l'any 1894 per una notícia apareguda a la premsa: *Diario de Barcelona*, 11-12-1894 (matí), núm. 345, p. 14193.

1284 *La Ilustración Artística*, 20-11-1893, núm. 621, p. 758.

1285 Hauria d'ésser un dels edificis de rellevància de l'arquitecte quan és seleccionat per al mostrari de construccions de Sagnier, en referència al premi de la *Casa Juncadella* del Concurs d'edificis de l'Ajuntament de Barcelona de 1901, publicat a la revista *Arquitectura y Construcción*.

*distancias que debía recorrer la pelota; y la afición siempre creciente por ese deporte, obligó á reservar grandes espacios para el público. De aquí nacieron esas obras monumentales que el genio moderno ha levantado con el nombre genérico de frontones o canchas abiertas, mezcla de circo y de anfiteatro, poniendo á continuación todas las artes para embellecerlas.*¹²⁸⁶

La seva construcció era tota una novetat tipològica arquitectònica per a la ciutat, per aquest motiu el *Diari de Barcelona* abans de la inauguració feia la següent definició com apunt conceptual:

*Como en Barcelona hay muchos que desconocen lo que es un frontón moderno, diremos que ocupa un área de unos setenta y cinco mil palmos cuadrados y se compone de una pared frontis y otra lateral y por el lado derecho y el frente grandes tendidos y dos pisos de palcos: en la parte inferior del tendido existen sillas de preferencia. El conjunto semeja á una plaza de toros, partida por el centro, y ofrece un hermoso golpe de vista. El frontón tiene en los bajos de los tendidos, café-restaurant y las demás dependencias necesarias para el servicio.*¹²⁸⁷

5.6.2.1. Frontó Barcelonés

El juny de 1892 es donaven les primeres notícies de la construcció d'un edifici destinat a frontó ubicat a Corts. S'anunciava que segons el projecte tindria una capacitat per a 5.000 espectadors i es construiria en dos mesos sota la direcció dels arquitectes Isidre Parellada i Federico Garriga, que utilitzarien com a principals materials, el ferro, la pedra i la fusta. L'edifici estaria envoltat de jardins i comptaria amb cafè, restaurant i confiteria.¹²⁸⁸ Al mes següent s'informava que els arquitectes es van fusionar amb els organitzadors de la Societat del *Frontó Barcelonés*.¹²⁸⁹ Desconeixem els tràmits i els acords establerts, si més no el 1893 s'inaugurava el primer frontó de la ciutat, anomenat *Barcelonés* i a l'any següent un segon, el *Frontó Beti-Jai* també ubicat a Corts.

1286 ROGENT, 1897, p. 37.

1287 *Diario de Barcelona*, 07-07-1892 (matí), núm. 189, p. 8084.

1288 *El Noticiero Universal*, 25-06-1892, núm. 1530, p. 2; *Diario de Barcelona*, 28-06-1892 (matí), núm. 180, p. 7693.

1289 *Diario de Barcelona*, 07-07-1892 (matí), núm. 189, p. 8084.

El *Frontó Barcelonés* es va obrir el 19 d'octubre de 1893,¹²⁹⁰ promogut per la seva pròpia societat formada per aficionats a aquest esport. Estava ubicat al carrer Sicília, 226 cantonada amb Diputació, 415; corresponia al municipi de Sant Martí de Provençals, per tant fora del centre de la urbs, que s'annexionaria a Barcelona el 1897. El primer frontó de Barcelona, finalment fou projectat per Enric Sagnier i Villavecchia.¹²⁹¹

Seguint el buidat del *Diari de Barcelona*, mesos abans de la inauguració s'informava de la seva evolució constructiva. El maig de 1893 les obres de construcció es van adjudicar al mestre d'obres Juli Marial Tey.¹²⁹²

Dos mesos després, s'oferia una detallada descripció del que seria el nou establiment:

Los trabajos se hallan tan adelantados, que ya juzgarse lo que será dicho edificio una vez terminado. Se halla emplazado en el centro de la manzana y le da ingreso un elegante vestíbulo circular porticado, con columnas de piedra labrada que tiene 16 metros de diámetro.

A la izquierda del vestíbulo se están levantando edificios destinados á café y restaurant. Por el intercolumnio de la derecha se penetrará en el frontón, sitio destinado al juego de pelota y á los espectadores. El frontón consiste en un rectángulo de 108 metros de largo por 60 de ancho con gradas y palcos hasta tercer piso por un lado y constituyendo los otros dos un elevado muro de piedra labrada construida con sillares de gran tamaño. La parte izquierda ó sea la destinada á los espectadores comienza formando ángulo recto con el muro de piedra destinado á recibir las pelotas, y al llegar á los dos tercios de la longitud total de la sala tuerce una curva hasta unirse al otro extremo del citado muro de piedra.

Como los pelotaris trabajan en el trozo de muro más inmediato al vestíbulo circular de la entrada, las gradas y palcos que hay enfrente serán de primera clase, de segunda los que habrá en el centro y á continuación de los anteriores y de tercera los de la curva del otro extremo por estar situados á mayor

1290 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 28. Josep Antón Loren anotava com a dia de la inauguració el 31 de maig de 1888 i l'any d'enderrocament el 1906, dates que no concorden amb altra bibliografia i premsa de l'època: LOREN, 2006, pp. 22-24.

1291 BOHIGAS, 1983, pp. 142, 179 i 212 (Vol. II); PONS, 2004, p. 91; RIBAS, Josep "Catalogació". A: *Sagnier arquitecte*, 2007, p. 511, núm. 42. Arxiu Municipal Administratiu núm. 6226.

1292 *Diario de Barcelona*, 18-05-1893 (tarda), núm. 138, p. 5993.

distancia de los jugadores. En las gradas de primera clase, ó sea frente al sitio donde se verificará el juego, tendrán cabida 300 sillas y 22 palcos, y en las de segunda 180 sillas. En el tendido nº1 habrá 675 asientos y en el nº2, 440. La curva que hay en el extremo de las gradas ó sea la sección de 3ª clase tendrá 484 asientos y 105 sillas, y la cabida total de espectadores en el Frontón será de unos tres mil aproximadamente. El sitio destinado á los pelotaris, llamado "Cancha", tiene una faja de adoquinado que comprende toda la longitud de la pista con un ancho de once metros, y los nueve restantes ó sea hasta la línea de sillas, los forma un lecho de arena. (...) En el extremo Norte un salón circular, dará ingreso en la parte alta á varios departamentos, que se están construyendo para salas de juntas, de aficionados enfermería y local propio para que los pelotaris puedan mudar de traje. La obra tiene carácter permanente, empleándose piedra, hierro y ladrillos de superior calidad. Los muros son de un espesor considerable, en particular el destinado á recibir las pelotas.¹²⁹³

Amb aquesta estructura arquitectònica i les seves corresponents dependències es deixaven establertes les pautes de la distribució d'un model d'edificació sense precedents a Barcelona. També cal remarcar, que així mateix apareixien altres espais de l'oci annexos com són el cafè i el restaurant, tot formant part dels serveis que ofería el frontó.

Arribat el moment de la inauguració, els elogis van augmentar:

El aspecto que presentaba el frontón era brillantísimo. Para la gente no acostumbrada á ver este género de espectáculo era de un efecto sorprendente la disposición original del edificio, donde el aspecto movido y pintoresco de la parte reservada al público, formada por elegantes arcadas de hierro divididas en tres órdenes de pisos, contrasta con la desnudez de las dos paredes contrarias donde se desarrolla el juego, adornada únicamente una de ellas en su parte superior por un friso esgrafiado, de un dibujo sencillo y severo.

El distinguido arquitecto D. Enrique Sagnier, que ha trazado los planos del edificio, ha dado pruebas de su talento construyendo un frontón que es el primero de España, no sólo por sus condiciones artísticas, sino por otras condiciones de las cuales solo pueden ser jueces los mismos pelotaris. El suelo de la cancha es de una clase de piedra artificial fabricada ex profeso por M.

1293 *Diario de Barcelona*, 30-07-1893, núm. 211, pp. 8930-8931.

*Butsems y Pradera, que ha resultado excelente, y el frontón es de mármol, que despide con gran viveza las pelotas.*¹²⁹⁴

La Ilustración Artística oferia gravats de la nova construcció, a més d'una extensa apreciació en què s'elogiava de nou al seu arquitecte:

*Inteligente arquitecto don Enrique Sagnier, que ha sabido dar cima á su trabajo levantando un edificio modelo entre los de su clase y verdaderamente bello de construcción.*¹²⁹⁵

Tres anys després, concretament el 3 de desembre de 1896, es realitzà una ampliació que consistia en construir un altre frontó cobert amb cristalls, tot ocupant l'àrea que abans estava destinada a jardí. L'antic frontó es destinava als períodes d'estiu i el nou a l'hivern i als espectacles nocturns. Aquesta ampliació de tal magnitud hauria de respondre a la competència directa d'altres frontons que van aparèixer a la ciutat ja que aquell any s'inaugurava el tercer frontó de Barcelona, el *Condal* i el 1894 s'havia obert el *Beti-Jai*.

El nou frontó annex del *Barcelonés* va estar dirigit per l'arquitecte August Font i Carreras, novament amb Juli Marial com a mestre d'obres i Francesc Soler i Rovirosa es va encarregar del decorat dels murs de la canxa. L'aspecte que oferia era el següent:

El Frontón Barcelonés cubierto es capaz para dos mil y pico personas y, no obstante, á simple vista, semeja de dimensiones mucho mayores, resultando que ha obtenido el señor Font con las proporciones de las diversas partes del edificio que están perfectamente entendidas y combinadas.

Al buen efecto que interiormente causa el nuevo frontón contribuye en gran manera la cubierta acristalada, de hierro, en forma elipsoidal, construida en los talleres de D. Juan Torras. Otro tanto ocurre con la entonación que se ha dado á los muros de la cancha y con el decorado que tienen, debido al artista D. Francisco Soler y Rovirosa. En vez de limitarse á dar un color igual á toda la extensión del muro mayor, se ha dividido éste en zonas, en cada una de las

1294 *Diario de Barcelona*, 20-10-1893 (matí), núm. 293, p. 12140. Setmanes abans s'informava de la propera inauguració: 10-09-1893, núm. 253, p. 10493; 09-10-1893, núm. 282, p. 11675; 13-10-1893 (matí), núm. 286, p. 11837.

1295 *La Ilustración Artística*, 20-11-1893, núm. 621, p. 747.

cuales se ve en la línea alta una tarja y en ellas los nombres de aplaudidos pelotaris, campeando este decorado sobre un fondo de un color verde azulado muy simpático. En el muro del testero sobre fondo de igual entonación aparece, en la parte superior también, un grande escudo en losanje de Barcelona, en colores y oro, y debajo de él los escudos de Vizcaya, Navarra, Álava y Guipúzcoa, provincias en donde ha tenido especial desarrollo y florecimiento el juego de pelota. (...) El arrimadero de los muros se halla estucado al fuego y en toda la extensión de las paredes se ha cuidado de obtener una superficie unida, á fin de no dificultar el juego de los pelotaris. La cancha está empedrada con grandes baldosas de mármol y la contra-cancha enarenada y apisonada, con objeto de amortiguar el rebote de las pelotas que vayan á parar á ella y evitar en lo posible los accidentes originados por la expresada causa.

En la planta baja tiene el nuevo frontón dos hileras de sillas de cancha y detrás asientos para el público en general. (...) En el piso principal hay un anfiteatro de una línea de sillas delante de los palcos que ocupan la parte mayor del piso y de la tertulia dispuesta á continuación. Un espacio para paraíso en la parte alta completa la distribución de localidades en el Frontón Barcelonés cubierto. Las barandillas son de hierro, de elegante dibujo, siendo sencillos y de buen gusto todos los accesorios.¹²⁹⁶

Observem com la decoració adquireix una rellevància més destacada en comparació a la primera construcció, també ho remarca el fet que s'encarregà aquesta part a un destacat decorador escenògraf com Francesc Soler i Rovirosa.

Francesc Rogent a *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental* (1897) indicava que el *Frontó Barcelonés* s'adaptava a l'estructura arquitectònica que havia de seguir un edifici destinat a frontó, segons les pautes establertes per Antonio Peña al seu llibre *La pelota y los pelotaris* (1892):¹²⁹⁷

1296 *Diario de Barcelona*, 13-12-1896, núm. 348, pp. 14764-14765. El mateix diari oferia dades sobre la construcció i la inauguració: 27-09-1896, núm. 271, p. 11403; 02-12-1896 (matí), núm. 357, p. 14277. Dies després es produïa la instal·lació elèctrica de la nova part construïda del *Frontó Barcelonés*, així ho informava el mateix diari: 20-12-1896, núm. 355, p. 15079.

1297 Rogent feia referència a l'obra d'Antonio Peña i Goñi, *La Pelota y los pelotaris*, publicada a Madrid el 1892 per l'Impremta de José Maria Ducazal. És a dir, la publicació es presentava un any abans de la obertura del primer frontó a Barcelona.

A estas proporciones generales se ajusta perfectamente el Frontón Barcelonés, pues adoptando la anchura de 11 metros para la cancha, tiene marcados en la pared 17 cuadros, equivalentes á una longitud total de 68 metros.

La falsa cancha empieza con una anchura de 8 metros en su contacto con el frontón, y se ensancha paulatinamente hasta alcanzar 11 metros ante el cuadro 13, desde cuyo punto desarrolla una curva de 90 grados hasta unirse con la cancha.

Siguen luego cinco filas de cancha escalonadas, y á continuación una extensa gradería de piedra. Alrededor de ésta arrancan tres cuerpos sustentados por tres órdenes de columnas. El inferior y el principal están destinados a palcos y paseos, y reina en ellos comodidad y holgura; y el superior, mucho más elevado que los otros y dispuesto en forma de gradería, da cabida al público más modesto, disponiendo de una escalera de acceso especial.

Enfrente del frontón hay una pared de rebote de poco menos que la mitad de la altura de la pared.

Toda la parte sustentante interior, es de hierro, y la exterior, de fábrica de ladrillo. En el jardín, al lado del ingreso y adosadas al muro de cerca, están las taquillas para la inscripción y pago de las apuestas mutuas.¹²⁹⁸

Malgrat l'afició dels jocs de pilota i les magnituds constructives que va adquirir aquest frontó a la fi-de-segle, el 1902, nou anys després de la seva inauguració, el *Frontó Barcelonés* es va destruir perquè no era rentable econòmicament.¹²⁹⁹

5.6.2.2. Frontó Beti-Jai

Un any després de la obertura del *Frontó Barcelonés*, apareixia un segon frontó a Barcelona, el *Beti-Jai*¹³⁰⁰ que fou inaugurat el 26 de desembre de 1894.¹³⁰¹ Ubicat també a Corts cantonada amb el carrer Entença, era propietat de Pere Puigdevall.

A la seva inauguració, el *Diari de Barcelona* oferia la següent descripció:

1298 ROGENT, 1897, pp. 38-39.

1299 HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 176.

1300 En un principi sembla ser que aquest frontó rebia el nom de *Jai-Alai Barcelonés*, segons anota el *Diario de Barcelona*, 09-07-1892 (matí), núm. 191, p. 8172.

1301 Josep Antón Loren el data de 1904: LOREN, 2006, pp. 27-28.

El nuevo frontón de Beti-Jai se halla muy bien emplazado y su construcción es más sencilla que la del Barcelonés. Tiene de largo 50 metros con 13 cuadros ó sea 4 menos que este último, 11 metros de cancha y 6 de contra cancha, y las paredes de frontes y rebotes alcanzan á una altura de 11 metros. La parte destinada al público contiene once gradas y otras cuatro para sillas de cancha, con cabida estas últimas para 372 personas. Los palcos, que son en número de 22, tienen actualmente un solo piso, si bien se abriga el propósito de levantar en breve el segundo. El número total de espectadores que tendrán cabida en este frontón se calcula en unos 2000. El piso de la cancha es de cemento Pórtland y las paredes de frontes y rebotes están revocadas del mismo material con planchas de hierro. Las gradas son también de cemento y granito artificial y construidas con esmero. Contiguo al frontón están las dependencias como el café, restaurant, sala de baños, enfermería, lavabos, la Administración, oficinas y los cuartos para vestirse los pelotaris. (...) Los trabajos de construcción del Beti-Jai con todas sus dependencias han corrido á cargo del maestro de obras D. Juan Blasi.¹³⁰²

Com s'assenyala a la notícia, es tractava d'un establiment d'estructura més senzilla que el seu predecessor. Va haver de tenir més èxit ja que el *Beti-Jai* fou el darrer frontó que va restar obert a Barcelona, tot tancant l'any 1989.¹³⁰³

5.6.2.3. Frontó Condal

Seguidament, dos anys després s'inaugurà el *Frontó Condal* el 24 de setembre de 1896,¹³⁰⁴ que coincidí amb les Festes de la Mercè, com ho havia fet tres anys abans el *Velòdrom de la Bonanova*. Aquestes relacions no eren gens casuals, sinó que es feia coincidir amb un moment de festes a la ciutat per a garantir la captació de públic i per tant major expectació.

El *Frontó Condal* estava ubicat al carrer Rosselló, números 221-225 entre Balmes, 132-134 i la Rambla de Catalunya, promogut per la seva pròpia societat, novament la construcció anava lligada a l'afició per l'esport.

1302 *Diario de Barcelona*, 25-12-1894, núm. 359, p. 14804.

1303 HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 176.

1304 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 38.

Projectat per Francesc Rogent,¹³⁰⁵ el propi arquitecte presentava un any després a *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental*, en què era el director de la publicació, un text descriptiu acompanyat de làmines il·lustratives. La descripció de la decoració presentada era la següent:

Divídese el alzado en dos cuerpos: el inferior, correspondiente a la planta baja, y el superior, dividido en catorce grandes arcos tapiados, en los que se abren dos órdenes de ventanas ajimezadas que dan luz á los pisos primero y segundo.

El estilo es más bien ecléctico, pues no puede aplicarse totalmente á alguno determinado; en las líneas principales predomina un cierto sabor a "Renacimiento", al par que en los detalles se observan los floridos destellos del "plateresco". El conjunto de ambas tendencias no está desprovisto de grandiosidad y elegancia.

Si nos fijamos particularmente en las ventanas, nos llaman la atención los bajos relieves que decoran los antepechos y el coronamiento, dibujados y compuestos con exquisito buen gusto. También atrae, por sus bien meditadas proporciones, el doble ventanal que decora el cuerpo resaltado por encima de la puerta principal. Atravesando ésta y un peristilo formado por cuatro columnas en hemiciclo, se pasa al vestíbulo, que es, en nuestro sentir, la pieza más importante del interior, exceptuando la sala de espectáculos. A la espaciosidad del ambiente, únese el efecto de perspectiva del fondo, limitado al centro por dos robustas columnas pareadas, á cuya izquierda se extiende un ancho corredor que conduce al café; y á cuya derecha arrancan los peldaños de la escalera principal. La barandilla que la circuye por el lado opuesto á la pared, se compone de un motivo ornamental repetido, en el que campean las iniciales del establecimiento, combinadas con hojarascas de gusto plateresco. (...)

*Tres órdenes de columnas de hierro fundido sostienen los dos pisos y la galería superior, avanzando buen trecho la barandilla para que aquellas no estorben la visualidad de los espectadores.*¹³⁰⁶

1305 BOHIGAS, 1983, p. 136 (Vol. II); PONS, 2004, p. 42.

1306 ROGENT, 1897, pp. 60-61.

Observem com a mida que anava passant el temps, la decoració es fa més elaborada. Per la seva banda, el *Diari de Barcelona* oferia una ampla descripció al moment inaugural. Des del començament del text ja s'anoten al·lusions de caire competitiu amb el *Barcelonés*, que com apuntàvem anteriorment va efectuar una construcció annexa que ampliava considerablement el seu establiment esportiu:

El nuevo en nada cede en cuanto á grandiosidad, comodidad del público, elegancia y amplitud y buena disposición de todas las dependencias al "Barcelonés" inaugurado hace dos años.

Ocupando el chaflán y gran parte de la manzana que da á la calle de Rosellón, se desarrolla la fachada con dos órdenes de grandes ventanales divididos en ajimez por esbeltas columnitas, cobijados bajo arcadas apoyadas en pilastras adornadas con capiteles, cuyo dibujo así como el de la cornisa que remata el edificio, acredita la habilidad del reputado arquitecto don Francisco Rogent.

De las dimensiones del local pueden dar idea los siguientes datos: tiene la cancha 17 cuadros de 4 metros, la pared del frontis 11 metros y medio de altura por 11 de ancho, y 9 de rebote: la anchura de la contra-cancha es de 8 metros. La altura de la cubierta de cristal es de 31.

Las sillas de cancha están dispuestas en siete filas; detrás viene una fila de asientos llamados delanteras de platea, y cinco filas de gradas en el tendido. El piso principal está dividido en palcos, tras de los cuales corre una galería de paseo sin asientos, pero desde la cual puede verse el partido. En los otros dos pisos la disposición es semejante en ambos; siete filas de gradas, de las cuales la primera es de preferencia.

El local reservado al espectáculo presenta un hermoso golpe de vista, al que contribuye en mucha parte el rojo pompeyano con que ha sido pintadas las tres paredes del juego. Sobre el escásalto, un friso de dos metros de altura completa la decoración; el efecto general es muy vistoso y elegante.

Como la parte destinada al público no es rigurosamente recta, sino que se extiende en una ligera curva, la visualidad del nuevo local gana mucho, pues desde cualquier punto de los palcos y gradas se domina todos los demás. (...)

Otra de las cosas notables del Frontón Condal es la gran cubierta de cristales que apoyada en una ligera armazón de hierro protege todo el lugar del espectáculo. Los cristales son planos y una red de alambre los defiende de la

pelota. Para la ventilación hay grandes ventanales en las dos paredes principales. La utilidad de la cubierta tuvo ocasión de comprobarse ayer mismo, día de la inauguración; á no ser por ella, la lluvia hubiera impedido la celebración del partido.

Una puerta en el chaflán y otra en el extremo de la fachada de la calle de Rosellón permiten el ingreso al edificio; un gran vestíbulo y una escalera espaciosa y elegante dan acceso á los pisos superiores. El paraíso tiene su entrada especial por la calle de Balmes. Las demás dependencias del Frontón se alzan en una extensa plaza, y todas ellas, café, taquillas para las apuestas, instalación eléctrica, administración, etc. se han instalado con idéntica comodidad y amplitud. Catorce potentes lámparas de luz eléctrica en el interior del local permitirán dar en él partidos por la noche, como así cuenta hacerlo la empresa.

El señor D. Francisco Rogent fue muy felicitado por el acierto con que ha resuelto todas las dificultades que se ofrecen al trazar un edificio de esta índole por el buen gusto que preside en la ornamentación, y por el aspecto de grandiosidad que presenta.¹³⁰⁷

Cal remarcar com aquest frontó presentava una coberta de ferro i cristall que protegia l'espai, aspecte que repeteix el frontó annex del *Barcelonés*.

El 1902, en una etapa decadent de la pilota, el *Frontó Condal* va tancar les portes¹³⁰⁸ i no va tornar a reobrir-les fins el 26 de febrer de 1905,¹³⁰⁹ en què va reduir aleshores els salons i la canxa, obres de remodelació dutes a terme per l'arquitecte Juli Maria Fossas Martínez.¹³¹⁰

1307 *Diario de Barcelona*, 25-09-1896 (matí), núm. 269, pp. 11325-11326. Dies abans el mateix diari va anunciar la inauguració del nou *Frontó Condal*: 15-06-1896 (tarda), núm. 167, p. 7186; 23-08-1896, núm. 236, p. 10019; 12-09-1896 (matí), núm. 256, p. 10794; 17-09-1896 (matí), núm. 261, p. 11003; 21-09-1896, núm. 265, p. 11171; 24-09-1896, núm. 268, p. 11284. També a *La Vanguardia*, 09-09-1896, núm. 4794, p. 7.

1308 A començaments de 1903 s'anunciava el lloguer del *Frontó Condal* per a espectacles, magatzems o industries: *Diario de Barcelona*, 31-01-1903 (matí), núm. 31, p. 1357.

1309 Durant la primera dècada del segle XX, el *Frontó Condal* apareixia com un dels punts d'interès a la guia d'Ossorio, *Douze jours à Barcelone: guide illustrée*: OSSORIO, c.1908, pp. 194-195. Més tard es promocionava al *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 01-1910, núm. 1, p. 34.

1310 PONS, 2004, p. 42.

Finalment, l'any 1926 va desaparèixer a conseqüència del creixement constructiu de l'Eixample. Als seus propietaris els hi va sortir més rentable econòmicament construir edificis d'habitatges a l'amplíssim solar que mantenir l'establiment esportiu.¹³¹¹

5.6.3. Places de toros

Els espectacles de toros eren una de les grans diversions de l'època i les seves places esdevenien un dels centres neuràlgics de la ciutat.

La primera plaça de toros que va tenir Barcelona es va inaugurar el 24 de juliol de 1834, es tractava de la coneguda popularment com el *Torín*, ubicada a la Barceloneta que va deixar de funcionar el 1923.¹³¹² El 1899 es van realitzar algunes reformes amb l'objectiu de facilitar l'ingrés a l'emplaçament, aquestes consistien en:

*Se han dividido los tendidos de sombra y sol en cuatro lados respectivamente, para cada uno de los cuales se ha dispuesto una puerta con su número respectivo, empezando por el tendido de sombra número 1, situado á la izquierda de la puerta principal, y terminando con el tendido número 8, á la derecha de la misma, correspondiendo los números 1, 2, 7 y 8 á la sombra y 3, 4, 5 y 6 al sol. Para los palcos, palcos corridos y gradas cubiertas se han establecido dos puertas, que en la sombra son la principal y el número 11, y en el sol los números 9 y 10. Cada billete llevará impreso el número de tendido ó puerta por la que debe entrar el espectador.*¹³¹³

Les obres responien a l'adequació d'unes noves instal·lacions davant de la construcció d'una nova plaça que començaria un mes després de l'acabament d'aquesta reforma. La competència directa estava assegurada amb l'imminent obertura de la nova plaça de toros que s'inauguraria un any després.

Més enllà del marc cronològic que ens ocupa, la tercera plaça de toros de Barcelona va ser *La Monumental*, al començament s'assenyalava el nom de l'*Sport*, ubicada a Corts, 749 i al carrer Marina, 180-196. La construcció duta a terme entre 1913 i 1916 va

1311 HUERTAS, MARISTANY, 2005, pp. 130-131; LOREN, 2006, pp. 25-27.

1312 HUERTAS, HUERTAS, 2004, p. 199.

1313 *Diario de Barcelona*, 03-09-1899, núm. 246, p. 9702.

comptar amb els arquitectes Manuel Joaquim Raspall Mayol, Domènec Sugranyes Gras i Ignasi Mas Morell.¹³¹⁴

5.6.3.1. Plaça de toros Las Arenas

Efectivament, el segle XX s'iniciava amb un nou edifici taurí. El 29 de juny de 1900¹³¹⁵ s'inaugurava la *Plaça de toros Las Arenas* als terrenys que limitaven Corts amb els carrers de Tarragona, Diputació i Llançà. Obra projectada per August Font i Carreras¹³¹⁶ amb estil neoàrab.

La construcció de la nova plaça de toros responia a les necessitats d'un nou espai de majors dimensions per a l'afició taurina. La *Plaça de toros del Torín* s'havia quedat limitada per un aforament de 12.000 persones, *Las Arenas* es projectava per a 15.000 espectadors, però a més de la seva capacitat era una plaça amb aparença visual de gran recinte.¹³¹⁷

El seu procés constructiu va provocar una gran expectació que la premsa recollia, tot dedicant diversos articles i reportatges a la nova plaça de toros. Les obres s'iniciaven l'octubre de 1899 i van durar vuit mesos. Periòdicament, es publicaven detalls del nom definitiu de l'edifici, de les dimensions de les seves dependències i com aquestes anaven evolucionant constructivament fins arribar a la seva obertura.¹³¹⁸ El mes de març s'obria el termini de proposicions per a l'adjudicació de l'arrendament del seu cafè i restaurant.¹³¹⁹ Podem observar com aquestes dependències annexes dels establiments esportius eren indispensables com a serveis que garantien la comoditat dels espectadors.

Dies abans de la seva inauguració, el *Diari de Barcelona* oferiria una detallada descripció del nou espai taurí. Recollim els aspectes més interessants relacionats amb el seu estil decoratiu i la distribució de les dependències:

1314 PONS, 2004, p. 62.

1315 FABRE, HUERTAS, 1992, p. 52.

1316 *Guía de la Barcelona modernista*, 1991, p. 62; CIRICI, 1951, p. 111; FONTBONA, MIRALLES, 1990, p. 57; VALLÈS, 1983, p. 210 (Vol. II).

1317 GIMENO, Albert, "Los muletazos de la historia". A: ALONSO, 2011, pp. 11-36.

1318 Oferim les referències del buidat del *Diari de Barcelona*: 02-10-1899, núm. 275, p. 10785; 24-10-1899 (tarda), núm. 297, p. 11719; 05-02-1900 (tarda), núm. 36, p. 1543; 26-02-1900, núm. 57, p. 2489; 27-04-1900, núm. 117, p. 5050; 22-05-1900 (matí), núm. 142, pp. 6115-6116; 09-06-1900 (matí), núm. 160, p. 6868.

1319 *El Noticiero Universal*, 21-03-1900, núm. 4310, p. 2.

El estilo adoptado para la construcción del circo ha sido el árabe. En la parte exterior solo se ha empleado la piedra de Montjuich y ladrillos, y sobre estos, en la parte superior de las arcadas, azulejos de Valencia de distintos colores y dibujos y de tonos diferentes en cada piso. Las arcadas, que son en número de cincuenta y dos en la planta baja y primer piso y dobles en el segundo, están pintadas de blanco y rojo, figurando ladrillos, las viguetas que sostienen las tejas que cubren el edificio, de verde, y las almenas que lo rematan de ceniza claro, siendo rojo oscuro el fondo del resto de la fachada.

Una puerta monumental se ha construido en la Gran Vía, y en ella, como remate, se ve el escudo en relieve de Barcelona, sobre el título del edificio, formado con azulejos de Valencia de color azul sobre otros blancos, debajo del cual hay un minarete y en los lados laterales del mismo se han colocado cuatro plafones con los cuarteles del escudo de esta ciudad, produciendo el conjunto un bonito efecto.

El interior del circo está dividido en tendidos y estos á su vez en barreras que son la primera fila de la contrabarrera, tabloncillos, la segunda y siete filas de asientos de tendido; á este que se llama bajo sigue el tendido alto ó sea desde el pasillo central hasta las gradas, habiéndose dividido el tendido en delanteras de pasillo, tabloncillos y asientos de tendido, siendo éstos las ocho filas que siguen á los dos de las localidades. Todos los tendidos han sido contruidos con piedra de granito y ladrillos, habiéndose dejado el color natural á la piedra y pintado de encarnado los ladrillos. A estas localidades siguen las gradas cubiertas, que están separadas de los tendidos por una barandilla de hierro. En la parte de sombra del segundo piso se han construido cincuenta y dos palcos, ocupando cada dos de ellos el ancho de una arcada, á excepción de de la presidencia y el de la Junta de la Sociedad constructora, que abarcan una arcada cada uno. Los palcos resultan algo más pequeños que los de la Plaza antigua. A los lados de los palcos se han construido algunas andanas, siendo estas las únicas localidades que hay en la parte del sol.

Las arcadas que dan vuelta al interior del circo son de yeso solidificado por medio de un nuevo procedimiento, debido al director del laboratorio químico, D. José María Sirvent, y están pintadas, el fondo, de azul, y los relieves, de blanco, con algunas líneas amarillas, y los lados que forman la columna

*tienen el fondo encarnado y los relieves verdes y amarillos. Todas las arcadas ofrecen el mismo dibujo y color, exceptuando la que ocupa el palco de la presidencia, que se diferencia de las demás por haberse empleado al amarillo como fondo y el verde para los relieves en los lados, en el centro el azul y amarillo y en la parte superior el encarnado y blanco respectivamente. Como remate del edificio se han construido tres cúpulas, una sobre la puerta principal, otra sobre el palco presidencial y la tercera sobre los toriles, habiéndose colocado en la última un reloj de grandes dimensiones, con cifras arábicas en la esfera, y en el que se han sustituido las campanas por timbres.*¹³²⁰

Setmanes després, *La Ilustración Artística* presentava un article acompanyat d'imatges (fig.222).¹³²¹

Als pocs anys, la nova plaça va esdevenir un reclam turístic, Ossorio a la seva guia *Douze jours à Barcelone* li dedicava diverses pàgines, tot oferint una presentació amb grans elogis:

*Ce cirque, qui se dresse élégant au bout de la rue de Cortes (Gran Vía), est sans contredit le plus artistique et le plus solide de tous les cirques de taureaux de l'Espagne. Son aspect extérieur, de style arabe, est très beau et pour son intérieur, avec toutes ses dépendances.*¹³²²

També la Societat d'Atracció de Forasters reproduïa la seva imatge a l'àlbum *Barcelona artística e industrial* de 1916.¹³²³

L'amplitud que ofería *Las Arenas* va permetre acollir actuacions teatrals durant l'estiu, al menys en tenim constància des del 1904. Aquell any, la transformació es va inaugurar el 8 de juliol i ofería el següent aspecte:

1320 "Arenas de Barcelona", *Diario de Barcelona*, 20-06-1900, núm. 171 (tarda), pp. 7337-7339. Al dia següent, el mateix diari relatava la primera corrida de toros: 30-06-1900 (matí), núm. 181, p. 7723.

1321 *La Ilustración Artística*, 09-07-1900, núm. 967, pp. 454-455.

1322 OSSORIO, c.1908, pp. 204-207.

1323 *Barcelona artística e industrial*, 1916, p. 187.

Convertida la nueva Plaza de Toros en Teatro de Verano, anteanoche se efectuó su inauguración. El local se halla espléndidamente alumbrado; el escenario se ha montado sobre el tendido, dando al frente á la presidencia. Se han colocado ochocientas sillas de preferencia en el ruedo y alrededor algunos palcos, y junto á éstos plantas tropicales que ofrecen vistoso aspecto. No bajarían de nueve mil personas las que asistieron al espectáculo, que fue de su agrado, á juzgar por los aplausos (...)

*A pesar de ser un local abierto, la voz y los sonidos llegan al público perfectamente, pudiéndose apreciar aún los pasajes más pianísimos.*¹³²⁴

La mateixa pràctica es va presentar als estius de 1905,¹³²⁵ 1909¹³²⁶ i 1910,¹³²⁷ i al 1907 acollia espectacles de circ eqüestre.¹³²⁸

La Plaça de toros de Las Arenas tancà el 9 de juny de l'any 1977 i el març del 2011 s'obria de nou però com a centre comercial, totalment reformada la seva distribució interior.¹³²⁹

1324 *Diario de Barcelona*, 11-07-1904, núm. 193, p. 8334. També en feien referència: 08-07-1904 (matí), núm. 190, p. 8203; 01-09-1904 (tarda), núm. 245, p. 10233.

1325 *La Ilustración Artística*, 28-08-1905, núm. 1235, p. 568.

1326 *La Ilustración Artística*, 28-06-1909, núm. 1435, p. 434.

1327 *La Ilustración Artística*, 27-06-1910, núm. 1487, p. 424.

1328 *La Ilustración Artística*, 01-07-1907, núm. 1331, p. 434. El canvi d'espectacles a una tipologia d'edificis determinada també es va produir als teatres que esdevenien per temporades circs eqüestres. Així el *Teatre del Tívoli* obria transformat el 9 de maig de 1897 en circ eqüestre: *Diario de Barcelona*, 08-05-1897 (matí), núm. 128, p. 5447; 10-05-1897, núm. 130, p. 5535. Esdeveniment que es va anar repetint als anys següents, com l'abril de 1898, el setembre de 1899 i l'agost de 1900. Recollim les referències publicades al mateix diari: 02-05-1898, núm. 122, p. 5155; 04-09-1899, núm. 247, p. 6740; 23-08-1900 (tarda), núm. 235, p. 9743. La mateixa pràctica es produeix al *Teatre Nuevo Retiro* que el 2 de desembre de 1899, també quedava convertit en *Circo Ecuestre*: *Diario de Barcelona*, 30-11-1899 (matí), núm. 334, p. 13233; 05-12-1899 (tarda), núm. 338, p. 13485; *Atlantida*, 09-12-1899, núm. 117, p. 10.

1329 ALONSO, 2011. Al llibre de Luis Alonso s'explica la transformació de plaça de toros a centre comercial amb l'evolució del projecte i el procés constructiu. Destaquem la informació gràfica realitzada pels encarregats de l'adequació, Alonso Balaguer i Arquitectes Associats.

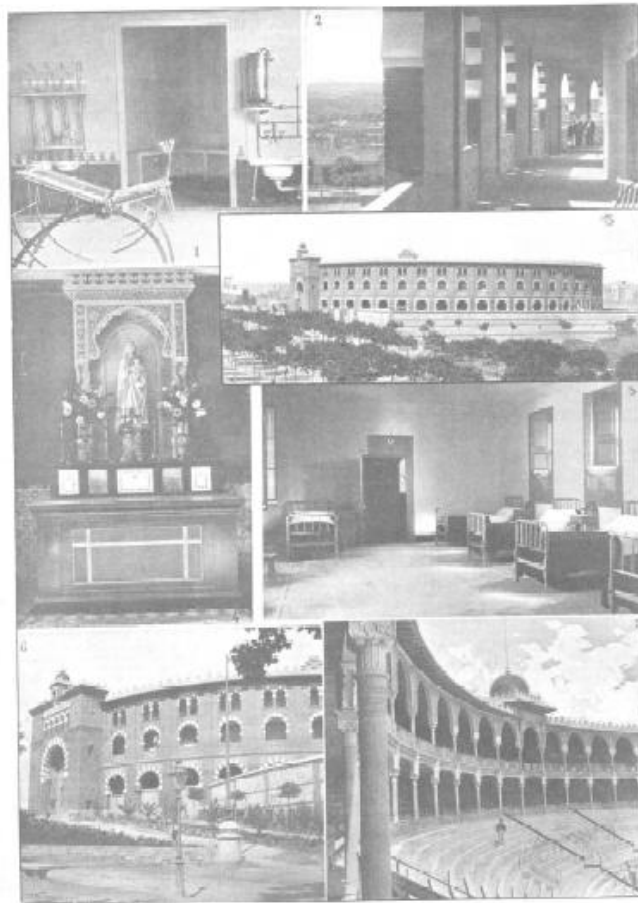

Fig.222. Diferents vistes de la *Plaça de toros Las Arenas*, 1900: sala d'operacions, una galeria, exterior de l'edifici, capella, infermeria, entrada principal i interior. (*La Ilustración Artística*, 09-07-1900, núm. 967, p. 454).